VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI
Tomas VI Red.: *A. Janulaitis* Knygos 3

MÉMOIRES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE VYTAUTAS-LE-GRAND
Tome VI Livre 3

Albinas Rimka: Les bases sociales de la renaissance de la nation lithuanienne et les écrits de caractère économique et sociale de l'époque de „Auszra" et „Varpas" („L'Aube" et „la Cloche") 1883—1893.

ALBINAS RIMKA

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO SOCIALINIAI PAGRINDAI IR „AUSZROS" - „VARPO" GADYNĖS (1883 — 93) SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS „Spindulio" B-vės spaustuvė 1932

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI
Tomas VI Red.: *A. Janulaitis* Knygos 3

MÉMOIRES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE VYTAUTAS-LE-GRAND
Tome VI Livre 3

Albinas Rimka: Les bases sociales de la renaissance de la nation lithuanienne et les écrits de caractère économique et sociale de l'époque de „Auszra" et „Varpas" („L'Aube" et „la Cloche") 1883—1893.

ALBINAS RIMKA

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO SOCIALINIAI PAGRINDAI IR „AUSZROS" - „VARPO" GADYNĖS (1883 — 93) SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS „Spindulio B-vės spaustuvė 1931

Įvedamieji paaiškinimai apie „Auszros“ „Varpo“ (1883—1893) gadynę.

„Auszros“ ir „Varpo“ gadynė lietuvių tautai ir visai Lietuvai tiek lemiamos įtakos turėjo, kad jau šiandien yra pravartu į tą gadynę arčiau pasižiūrėti; ne tam, kad savo smalsumą patenkintume, o tam, kad dabarties gyvenimo reiškinius geriau suprastume. Nes visi mes dar gyvename ne tik „Auszros“ ir „Varpo“ gadynės iškeltų idealų įtakoje, bet dar ir tų pačių žmonių vadovaujami ar bent jų akivaizdoje. „Aušrininkas“, „varpininkas“ — tai ne tik žodžiai, kuriais mes kartais charakterizuojame senesniosios mūsų kartos darbuotojus, bet ir autoritetai, prieš kuriuos nedrįsta nepalenkt galvos net ir tie, kurie savo laiku su tais šiandien garbinamais „aušrininkais“ arba „varpininkais“ kovojo.[1]

Bet jei „Auszros“ ir „Varpo“ gadynė su aušrininkais ir varpininkais dar ir šiandien mus visus taip veikia, tai pirmiausia pravartu pati ta gadynė aiškiau apsibrėžti. Ką „Auszros“ ir „Varpo“ gadyne laikyti — visą laikotarpį nuo „Aušros“ pasirodymo ligi „Varpo“ sustojimo, ar kurį kitą? Nes jeigu mes „Auszros“ — „Varpo“ gadyne norėsime laikyti visą šį periodą, tai tada ir varpininko būdvardį teks išplėsti mažiausia ligi 1906 m., — nes ligi tų metų nuolatos ėjo senasis „Varpas“.

Aš laikau tokį „Varpo“ gadynės išplėtimą netikslingu ir nereikalingu. Ne tik 1905/6 metų „Varpas“ ir varpininkai jau buvo daug kitoki, kaip 1889/90 m., bet ir jų rolė buvo kitokia. Jei 1905/6 metų „Varpo“ periodą perdėm rištume su 1889/90 metų periodu, — tam tikrais atžvilgiais galima ir reikia taip daryti, — tai, nuosekliai eidami, turėtume jau rišti ir su 1912-14 m., o gal ir pokarinių metų periodu. Bet toksai rišimas gali būti nuoseklus ir tikslingas tik varpininkų — tam tikros jau vėliau susikristalizavusios ideologinės grupės arba srovės — istorijai, bet ne „Varpo“ gadynės ta prasme, kaip ji šiandien

[1] Cituodamas mūsų pirmųjų laikraščių raštus, taisiau tik rašybą, bet ir tai paprastųjų arba dabar mūsų rašomoj kalboj vartojamųjų žodžių. Paties žodyno visai neliečiau, nors kai kurie anais laikais vartoti žodžiai šiandien turi jau kitą prasmę.

visų vienodai yra suprantama ir organiškai rišama su „Auszros“ gadyne.

Ir tai yra tikslinga. „Varpo“ gadynė priklauso „Auszros“ gadynės, ir senieji varpininkai nuo aušrininkų neatskiriami ir neskirtini; tuo tarpu „Auszros“ gadynė ne tik su šiais laikais, bet ir su 1904-6 metų periodu nesuderinama ir nederintina.

Priežastys šito nesuderinamumo nėra psichologinės, ir nėra kurios nors autosugestijos padaras, o gyvenimiškos — ekonomiškai socialinių veiksnių vaisius. Tai patvirtina ir mūsų gyvieji „Auszros“ ir „Varpo“ gadynės reprezentantai. Kai 1883-93 metais toki žmonės, kaip Jakštas, Liūtas, J. Aitis bendradarbiavo tuose pačiuose laikraščiuose ir sudarė lyg vieną šeimyną, tai šiandien pral. Dambrauskas, prof. Leonas ir Dr. J. Staugaitis gali susitikti tik ypatingose aplinkybėse ir kiekvienas savaime sudaro skirtingą veikimo programą. O kiek yra šiandien dargi net pačių senųjų varpininkų, kurių ideologija atitinka šių dienų varpininkų ideologiją? Net 1905/6 metų veikliausieji varpininkų darbininkai šiandien taip yra pasiskirstę pagal skirtingas ideologines sroves, kad nežinantiems nė į galvą negali ateiti, kad tarp tų žmonių kas nors bendra būtų buvę. Pažiūrų pakeitimas? Bet ideologija arba pažiūros keičiasi ne be rimtų priežasčių. Kiekvienos ideologijos išpažintojai turi, kaip žinome, savuosius idealus. Vienų idealas gali būti daugiau abstraktinis, pav., kad visi žmonės tikėtų į tą patį Dievą — arba netikėtų į nieką; kitų idealai — tai tam tikri ekonominės ar politinės santvarkos pakeitimai, dar kitų — tam tikrų socialinių sluoksnių gyvenimo sąlygų pagerinimas ar kt. Ir jeigu tam tikri žmonės laikui bėgant savo pažiūras pakeičia arba buvusieji draugai atsiduria priešingų ideologijų lageriuose, tai turi būti atsitikę viena iš dviejų: arba per tą laiką gyvenimas pasikeitė ir vieni nuėjo vienon pusėn, o antrieji kiton, arba — jie patys tuos pačius gyvenimo reiškinius ėmė kitaip vertinti. Ir atvirkščiai: jei šių dienų ideologiniai priešininkai ar šiaip skirtingų pažiūrų žmonės kada nors anksčiau bendrai dirbo ir bendrais idealais gyveno, tai turėjo būti ir atitinkamos sąlygos — turėjo kas nors visiems bendra būti.

Taigi ir apie „Auszros“ — „Varpo“ gadynę kalbėdami

mes turime tą gadynę taip apibrėžti, kad ji bendrų pažymių turėtų, nes priešingu atveju „Varpo“ rišimas su „Auszra“ išeitų visai dirbtinis, be realinio pagrindo. Kame tų pažymių bendrumo ieškoti? Ir kaip toli jų ieškoti

Vienas bendras anų laikų charakteringas bruožas — tai negalėjimas Didž. Lietuvoj lotynų raidėmis lietuviškų raštų spausdinti. Lietuviškos spaudos draudimas lietė visus lietuvius lygiai — ir tai buvo vienas galingiausiųjų veiksnių, jungusių visus lietuviškai kalbančius žmones. Bet ar tai vienintelis ir ar tai svarbiausias veiksnys, nulėmęs visą vadinamos „Auszros“ — „Varpo“ gadynės charakterį? Juk spauda buvo uždrausta ligi 1904 metų, bet ar galima lyginti paskutinių prieš spaudos atgavimą metų periodą su pirmaisiais „Auszros“ ir „Varpo“ ėjimo metais? Pakanka paimti į rankas anų laikų „Varpo“ komplektus ir paskaityti atitinkamus spaudos apžvalgos ir šiaip polemikos straipsnius, kad įsitikintume, jog pastaraisiais keliais metais prieš spaudos atgavimą kova dėl skirtingų pažiūrų ir idealų tarp atskirų spaudos organų ėjo ne mažiau griežtai, kaip ir dabartiniu metu, tik su tuo skirtumu, kad tais metais laikraščiai eidavo labai retai (kartą per mėnesį), dėl to ir polemika koncentravosi daugiau bendro pobūdžio klausimais. Tuo tarpu „Auszros“, „Szviesos“ ir pirmaisiais „Varpo“ metais tokios polemikos arba visai nebuvo arba ji visu griežtumu viešai nesireiškė. Net vėliau, kai iš pirmųjų varpininkų išsiskyrę dvasininkai įsitaisė savosios spaudos organus („Apšvietą“, vėliau „Tėvynės Sargą“), prasidėjusi griežtesnė polemika išsyk lietė beveik grynai tikybinės pasaulėžiūros klausimus, tuo tarp kai politikos ir ekonomikos klausimais jokio esminio ginčo nebuvo.

Šitai aš ir noriu laikyti charakteringa tai gadynei, kuri šiandien vadinama „Auszros“-„Varpo“ gadyne. Ekonomiškai socialinės diferenciacijos stoka — tai charakteringiausias „Auszros“-„Varpo“ gadynės pažymys; ir kai tik šita diferenciacija aiškiau pasireiškė — „Auszros“-„Varpo“ gadynės idilija ėmė nykti, ligi visai pražuvo. Dėl ko taip buvo ir atsitiko — mes panagrinėsime vėliau. Šioj vietoj pakaks pažymėti, kad diferenciacijos pirmieji pažymiai pradėjo reikštis dar „Auszros“ laikais, tik ne pačioje „Auszroje“, o aušrininko J. Šliupo Amerikoj pradėtam leisti „Lietuviszkame Balse“. Galutinai kristalizavosi šita diferenciacija 1893 metais socialdemokratų rate-

lyje Vilniuje, iš kurio vėliau (1896 m.) išaugo Lietuvos Socialdemokratų Partija su savo spaudos organais („Lietuvos Darbininkas“, paskui „Darbininkų Balsas“). Tuo būdu tikrąja „Auszros“-„Varpo“ gadyne tegalima laikyti tik pirmąjį dešimtmetį nuo „Auszros“ pasirodymo, t. y. 1883 - 93 metus. Savo tyrinėjimui šį periodą aš ir pasiimu. O kad geriau suprastume tos gadynės pirmuosius socialekonominius rašinius, reikia pirmiau susipažinti bent su bendraisiais lietuvių tautinio atgimimo bruožais.

Lietuvių tautinio atgimimo pagrindai.

I.

1. Tautybės ir tautinio judėjimo teoretiniai aiškinimai.

„Auszros“-„Varpo“ gadynė visai teisingai laikoma lietuvių tautinio renesanso, arba atgimimo, pradžia. Bet koki to atgimimo pagrindai — grynai ideologiniai arba psichologiniai, ar sociališkai ekonominiai? O gal vieni ir kiti drauge?

Sunku norėti, kad atsakymai į šiuos klausimus visai vienodi būtų. Kas mano arba tiki, kad tautybė yra grynai antropologinis padarinys, tas bus linkęs ir tautinio atgimimo priežasčių ieškoti daugiau ideologiniame „susipratime“, t. y. psichologiniuose veiksniuose; o kas tautybę laiko sociališkai ekonominių sąlygų arba gyvenimo aplinkumos padariniu, tas ir tautiniame judėjime ieškos sociališkai ekonominių priežasčių. Šiuo atžvilgiu vienos nuomonės neprisilaikė net ir patys lietuvių tautinio judėjimo vadai — tie patys senieji aušrininkai ir varpininkai. Dr. J. Basanavičius atstovavo daugiau antropologinę tautybės sąvoką; dėl to ir lietuvių tautinis atgimimas jam vaizdavosi daugiau abstraktišku „susipratimu“ — senovės prisiminimais ir jos meile. „Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus, — rašo Dr. J. Basanavičius „Auszros“ nr. 1 prakalboje, — duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai (anūkai, vaikų vaikai)... Mes daugiausiai rūpinsimės išplatinti tarp brolių žinias apie savo giminės (tautos) senovės veikalus, o taipogi apie reikalus mūsų, kaipo lietuvių, šiose gadynėse.“[1]

[1] „Auszra“ 1883, Nr. 1, p. 6.

Ir tikrai, pirmaisiais metais „Auszroje“ be istoriškai patriotinių sraipsnių, eilių ir p. turinio raštų nieko kita beveik ir nebuvo.

Bet kitas aušrininkas, Dr. J. Šliupas, jau 1884 m. „Auszros“ nr. 1 (rašinyje „Tikrasis ieškinys tėvyniškumo“) aiškiai pabrėžia nuomonių nevienodumą. „Vieniems gaila kalbos, taip švelnios ir taip senos, ir jie šaukia galvą susiėmę, kad lietuviai susimilę ant savo tėvų palaikytų ją tolimesniems amžiams, ištaisydami savo rašliavą ir įtaisydami mokslavietes. Kiti vėl svaiti apie politišką Lietuvos atgijimą ir apie naują karinį vainiką, kuriuomi lietuvių kakta apsikaišysianti. Tretieji ant galo turi ypatų ieškinį. Jie nori, kad lietuviai įgytų apšvaistą, o per apšvaistą ir turtą — ramumą ir laimę“[2].

Tačiau vis dėlto tais metais Dr. J. Šliupas dar tiki, kad „liko dar geras žiupsnys daiktų traukiančių į kupetą išvaikytus lietuvninkus“. Tie „daiktai“ — tai „apšvaista“, papročiai, kalba, „daba“ (kultūra) ir „ūkinis povizius“. Tik pamatavimas šito „ūkinio poviziaus“ bendrumo gana originališkas. Ten sakoma: „Vieni lietuviai valdo žemės gabalą, kiti visai jos neturi; ponai taipogi turi gerą plotį žemės. Šigdikščio ūkininkavimo paklodu yra mainai ir turgus; didinasi būrys bežemininkų Latvijoj, Lietuvoj ir Žemaitijoj. Prekystė, amatininkystė mažai tėra paplitusi“[3]. Taigi ūkinio poviziaus reikalų bendrumas tebuvo paremtas tik... prekystės ir amatininkystės stoka. Nenuostabu, kad kiek vėliau tam pačiam Dr. J. Šliupui ėmė rodytis, jog kitų lietuvių veikėjų „svajonė apie visų luomų liet. tautos vienokumą reikalų veikiai išsiblaškys taip lyginai, kaip išnyko Bastiat'o ir kitų mokinimas apie vienokumą reikalų darbininkų ir kapitalistų“. Ir pats Dr. J. Šl. čia jau atvirai pasisakė, kad jis rūpinsis „budavoti lietuvystę ant pamatų darbininkiškų“ ir „dėl to dalyko nesigailės (ime) nei gyvo žodžio, nei drukavoto, iki (mums) pajėgų užteks“[4].

Tuo būdu mes matome, kad abudu patys žymiausieji „Auszros“ šulai ir ideologai lietuvių tautinį atgimimą vaizdavosi ne vienodai.

Bet nuomonių vienodumo nebuvo nė pas kitus anų laikų lietuvystės gaivintojus. Kitaip ir būti negalėjo. Kaip da-

---

[2] Auszra, 1884, Nr 1-3, p. 2.

[3] Ten pat, pusl. 6—7.

[4] Lietuviszkasis Balsas, 1889. 3 Nr., pusl. 22.

bar, taip ir prieš 40 - 50 metų mūsų inteligentija buvo veikiama tų idėjų ir nuomonių, kurios anksčau kada nors buvo tartos ar tuo metu reiškiamos. O „rubežiai lietuviškos kalbos buvo (yra) kur kas siauresni, ne kaip seniau, taigi lietuvių nepasidaugino, bet pasimažino". Ir to laiko lietuvių veikėjams kildavo net klausimas — „ar nesibaigia tik su visuomi lietuviai; ar nepaskaitytos tik jų dienos?"[5].

Šitą klausimą viešai pastatęs, P. Liūtas-Leonas atskirame rašinyje („Apie tautišką idėją") pirmiausia ieško jo kilimo priežasčių ir ten pat duoda atsakymą: „Nesenai dar buvo tokie galvočiai, kurie kalbėjo, kad tauta, taip kaip ir kiekvienas žmogus, turi savo kūdikystę, jaunystę, suaugusį laiką, senatvę ir ant galo myrį. Kadangi tie mokytojai buvo tikrai geros galvos ir didelio proto, tai jų daugelis klausė ir tikėjo ir dabar tiki. Ir dabarnykščioje mūsų publicistikoje randasi tokie balsai, kuriuos išgirdus, kyla ansai klausimas. Basanavičia, Vytautas ir kiti davadžioja, kad mūsų tauta ir jos kultūra labai senos; Šernas gi „Liet. Balse" kalba, kad tauta taip, kaip ir atskiras žmogus, esti maža, jauna, suaugusi, paskui nusensta ir numiršta. O ką, gal lietuvių tauta jau nuseno ir ne už ilgo išmirs?"— klausia visai logiškai autorius,—nes to laiko lietuviškos publicistikos argumentai ir dvilypiai išrodinėjimai, būsią lietuvių tauta dar nemirsianti del to, kad jos kultūra jauna, kaip tvirtinąs Šernas, — jo nepatenkina[6].

Ir tikrai: arba teorija — kad kiekviena tauta pasenus turi mirti — yra klaidinga, arba neteisingi turi būti išrodinėjimai, būsią lietuvių tauta ir jos kultūra sena. Tikėti tautų išmirimo teorijai ir drauge istorijai, nepadarius logiškos išvados ir lietuvių tautai — negalima. Autorius neabejoja, kad „kultūra lietuvių sena, t. y. perbuvusi ilgus laikus", tik „pas mus žemas jo laipsnis". Teisybė, būna atsitikimų, kad žemo kultūros laipsnio tauta išmiršta („raudonieji Amerikos gyventojai baigia nykti"). Tačiau „reikia atskirti išmirimą žmonių gentės, t. y. išnykimą iš šios pasaulės nuo myriaus tautos. Žinome, kad labai senai, sykiu su mamontu, gyveno žmonės, bet dabar nei mamonto, nei tų žmonių nėra — jie išmirė. Išmiršta gentė, t. y. ten nuolatai mažiau gema, daugiau numiršta žmonių ir metai po metais ji su visuomi išnyksta; priežastys čia fiziologiškos

[5] Szviesa, 1888. Nr. 6—8, pusl. 162.
[6] Ten pat, pusl. 162—3.

ir fiziškos... Kas kita myrius tautos arba viešpatystės; tai yra išnykimas žmonių, kalbančių viena kalba, turinčių vienokius papročius ir reikalus, ir jei tai viešpatystė, turinčių savo valdžią; tokiame atsitikime žmonės neišnyksta iš šios pasaulės, bet tiktai išvirsta į svetimtaučius, arba papuola po kita valdžia. Priežastys šito myriaus — draugijinės (sociališkos), t. y. tokios, kurios priguli nuo pačių žmonių: nuo jų įstatymų, įrėdnių, papročių ir t. t.“[7].

Tuo būdu dar 1888 metais mūsų dabartinis prof. P. Leonas (P. Liūtas) tautinę idėją ir patį lietuvių tautinį atgimimą kvalifikavo aiškiai socialiniu reiškiniu, ir tuomi ne tik išsiskyrė iš kitų to laiko lietuvių atgimimo vadovų, patekusių į svetimo racionalizmo ir savojo tautinio romantizmo prieštaravimų labirintus, bet prisiartino ir prie moderniškosios sociologijos atstovų, kuriems tauta — tai tos pačios rūšies socialinis padaras, kaip ir kiti socialiniai junginiai. Aš nežinau, ar tais metais prof. P. Leonas jau buvo veikiamas Gumplovičiaus idėjų ir minčių tuo pačiu kausimu. Bet Gumplovič savo „Sociologijos pagrinduose“ rašo: „Tautinis tipas — yra socialinis padaras“, o „socialinių grupių pobūdis mažiau pareina nuo fizinių, o daugiau nuo dvasinių savybių. Vienu žodžiu, veido bruožai, tautos ar socialinės grupės tipas visai nėra antropologinis, bet vien socialinis faktas“. Ir jeigu „svetimieji žmonės, pakliuvę į tokią socialinę grupę, perima jos tipą“, tat tik įrodo, „kad atskiro žmogaus persikeitimas del grupės įtakos yra kaip tiktai socialinis ir sociologinis faktas, ir tik su juo mes čia turime reikalą. Nes jeigu šitas tipas būtų antropologinis padaras, tai toksai asmens pasikeitimas, toks asimiliavimas su savo grupe būtų negalimas ir nesuvokiamas“[8].

Skaitant šiuos Gumplovičiaus žodžius taip ir ima noras prijungti juos, kaip komentarą, prie P. Liūto išrodinėjimų, kad tam tikros tautos žmonių „išvirtimas į svetimtaučius“ nėra joks biologiškai fiziologinis faktas (Gumplovičius sako — antropologinis), o socialinio gyvenimo, t. y. „pačių žmonių — jų įstatymų, įrėdnių, papročių ir t. t. — padarinys“, ir, aišku, gali būti tų pačių žmonių veikiamas — ergo, ne tik ištautėjimas sulaikomas, bet tobulyn einama. „Žmonės, gyvendami sykiu, turi

[7] Szviesa, 1888, pusl. 163, (nr 6—8).

[8] Cituota pagal p. Janulaičio vertimą Gumplowicz, Sociologijos pagrindai, Kaunas, 1929, pusl. 260—261.

ant vienas kito dvasišką įtekmę; vienas kitam prijaučia, nori gero, nes ir patys nuo kitų datiria sau gero, vienas kitą pamokina, taip atsiranda tarp jų žmoniškos pajautos, pasidaro vienoki norai, siekiai ir reikalai. Ką žmogus datiria, išmoksta, žodžiu gali suteikti kitam; tėvai perduoda vaikams ir taip atsiranda tradicija. Paskesnės gentkartės, turėdamos šiek tiek datyrimo nuo tėvų, lengviau pasigamina sau maistą, ir gali užsiimti kitais darbais; vienoki reikalai padaro sandarbystę; tokiu būdu mažinasi kova už būvį, eina geryn žmogaus pajautos, auga mokslas; pasivedimo rėdyklės ir draugijiškos įrėdnės taipgi pamaži eina geryn. Tradicija tą viską perduoda paskesnei kartai, kuri vėl dapildo ir pataiso. Tokiu būdu eina geryn draugija ir jos kultūra, kuri ant draugijos turi įtekmę, ir jei ji geresnė, tai ir žmones daro geresniais“[9].

Šiuos žodžius yra parašęs P. Leonas. O Gumplovičius, tarytum, tą pačią mintį aiškina toliau: „Tarp kiekvienos minties, kiekvieno siekimo ir atitinkamų žmogaus elgesių ar darbų guli tarpe žmogaus prigimtis (physis). Kad galingos mintys ir siekimai atsimuša ir atsispindi šitoj žmogaus prigimtyje, jo pavidale, tat mes žinome iš tokių stiprių emocijų, kaip pyktis ir džiaugsmas, skausmas ir nusiminimas. Bet prigimtinis kokios priežasties veikimas negali pareiti nuo to, ar mes ją pastebime, ar ne; kartais jis gali būti persilpnas, ir mūsų akys visai nepastebės... Mes pradedam pastebėti tik nuo to laiko, kai tiems įvykiams pasikartojus pradeda rodytis jų aiškus rezultatas...“[10].

Panašiu būdu pagamina atmainų ir d o r o v i n i a i v e i k s m a i. Dorovinės mintys ir jausmai taip pat kyla iš to paties „s o c i a l i n i o g y v e n i m o. Ir kaip gyvenimas įvairuoja pagal kraštus ir šalis, žmonių rases ir etninius mišinius, tai taip pat įvairuoja jų mintys, jausmai, jų pažiūros, jų siekimai, iš ko išeina ir tipo įvairumas. Ir kadangi šitie skirtumai pažiūrose ir mintyse laikui bėgant mainosi tos pačios tautos tarpe, — nes ir ji laikosi amžinoje plėtojimosi srovėje, — tai iš to atsiranda tam tikras tipo įvairumas žmonėse, priderančiuose prie tos pačios tautos, bet įvairiomis po kits kito einančiomis gadynėmis“[11].

[9] Szviesa, 1888, pusl. 163—164.

[10] Gumplowicz, Soc. pagr., pusl. 261—262.

[11] Ten pat, pusl. 262.

Šios citatos pakankamai rodo, kad jau prieš 40 metų prof. Leonas lietuvių tautinį atgimimą vertino grynai sociologo akimis ir laikė paprastu socialinių reiškinių lygiai taip pat, kaip to laiko žymiausias sociologas Gumplowicz. Mums šiandien tai gali atrodyti menku dalyku. Bet reikia turėti galvoje, kad tais laikais buvo tai mintys, priešingos ne tik Šerno, prieš kurį atvirai polemizavo, ir kitų menkesnių rašytojų išrodinėjimams bei spėliojimams, bet nesutiko ir su mintimis vyresniųjų tautos žadintojų, kaip Basanavičius ir Šliupas, kurių vienas niekuomet neišėjo iš istoriškai antropologinio galvojimo būdo, o antrasis negalėjo išvengt kraštutinumų (vieną kartą jis randa bendrų reikalų net pas bežemius ir žemininkus, o kitą kartą jau lietuvystę pripažįsta tik „ant pamatų darbininkiškų").

2. Tautybės socialinė interpretacija ir lietuvių tautinio judėjimo socialekonominės žymės.

Jeigu tautybė yra socialinio gyvenimo reiškinys, tai ir lietuvių tautinis judėjimas privalėjo socialinio pagrindo. Bet tuo pačiu mes jau iš anksto pripažįstame ir kitą teigimą—kad tauta yra tokia pat socialinė grupė, kaip ir visos kitos, ir, aišku, savo esimui ir ypač judėjimui privalo tos pačios rūšies veiksnių bei stimulų. Be abejo, tauta — tai jau aukštesnės gradacijos socialinė grupė. O tokia grupė, sulig Oppenheimeriu, priklauso šių penkių sąlygų: „Pirmiausia yra reikalinga tam tikro nuolatinumo, atstovaujamo arba tų pačių asmenybių materialinio standumo arba bendrai pripažintų pozicijų sistemos formalinio pastovumo; antra, grupės narių masės sąmonėje turi būti pakankamai aiškus vaizdas tiek apie pačią grupę, tiek apie jos santykius su atskirais individas; trečia, yra svarbu pažadinti grupės susipratimą kitų grupių susipratimo skirtumais; ketvirta, yra reikalingas bendrų tradicijų (Ueberlieferung), įpratimo ir papročių supratimas ir, penktai — grupės organizacija jos narių funkcijoms skirti bei plėsti"[12].

Jei dabar mes pasižiūrėsime į ano laiko lietuvių gyvenimą, tai nesunku bus pastebėti, kad visų penkių sąlygų kaip tik ir būta. Pirmiausia paimkime pirmąją Oppenheimerio iškeltą sąlygą — „nuolatinumą, atstovaujamą arba tų pačių asmenybių materialnio standumo arba bendrai pripažintų pozi-

[12] Fr. Oppenheimer, System der Soziologie, Jena 1923, I Bd., 2 Hbd. 644.

cijų sistemos formalinio pastovumo". Kas buvo prieš 40 - 50 metų lietuvių tauta? — Vieni valstiečiai, kurie materiališkai visai vienalytės masės kad ir nesudarė (buvo bežemių ir savarankiškų ūkininkų) ir del to „tų pačių asmenybių palaikomo materialinio standumo „pilnai kad ir neturėjo, bet užtat visi jie buvo „bendrai pripažintų pozicijų sistemos" ne tik formalinėj priklausomybėj, bet ir faktinojoj, nes visi lygiai buvo beteisiai, visi lygiai buvo atskirti nuo „aukštesniųjų luomų" — bajorų bei ponų, kunigų, valdininkų ir net miesčionių. Taigi pirmoji sąlyga buvo daugiau negu išlaikyta.

Prie tokios padėties antroji Oppenheimerio pastatyta socialinei grupei sąlyga — pakankamai aiškus pačios grupės ir jos su atskirais individais santykių vaizdas — susidaro savaime: valstiečių grupė tais laikais sociališkai buvo tiek aiški ir vieninga, o jų savitarpio santykiai taip aprėžti ir nesudėtingi, kad čia kokių nors nesusipratimų ir būt negalėjo (šiuo atžvilgiu jau kitokia padėtis yra šiandien, kai vieni valstiečiai „į ponus išėję", kiti miestų proletarais virtę, dar kiti — pirkliai, pramoninkai ir t. t.).

Tradicijos, papročiai ir kt. Oppenheimerio penktame punkte pažymėtosios sąlygos taip pat iš senų laikų yra buvę. O trečioji ir penktoji sąlygos (žadinimas grupės susipratimo kitų grupių susipratimo skirtumais ir grupės organizacija jos narių funkcijoms skirti bei plėsti) — kaip tik ir buvo viso tautinio lietuvių judėjimo regimieji ženklai: grupės organizaciją čia atstovavo aušrininkai, varpininkai sargininkai ir kt.. jie jau nesigailėjo darbo nė aukų visos grupės susipratimui bei jos narių funkcijoms plėsti.

Tuo būdu lietuvių tautinio judėjimo socialinis pagrindas lieka neabejotinas. Bet mūsų uždavinys — išnagrinėti tų laikų ekonomikos klausimus, kaip jie spaudoje ir atskirų ekonomistų rašiniuose atsispindėjo. O šiam reikalui lietuvių tautiniame judėjime reikia paieškoti ir ekonominio pagrindo.

Berods, šitaip klausimą pastačius tenka iš anksto būti pasiruošus ne vieną anų laikų tautinio judėjimo vadą sutikti tam tikros socialinės grupės interesų eksponentu... Bet tai neišvengiama, jei mes norime anų laikų veikėjus pažinti.

Štai nesenai prof. Vacl. Biržiška savo paskaitoj ir atskiram straipsnyj „Kultūroj" tokiu socialinės grupės (suvalkiečių ūkininkų) interesų eksponentu parodė buvus ne kokį antra-

eilį tų laikų rašytoją, o patį Vincą Kudirką, kuris šiandien visų laikomas anų laikų viso tautinio judėjimo vadu ideologu. Ir šis prof. Biržiškos teigimas mūsų visuomenės buvo priimtas gana šaltai. Kudirka — ir tam tikros socialinės grupės (ūkininkų) interesų eksponentas! — Tai atrodo tiek nepaprasta, kad patsai prelegentas rado reikalinga tuojau padaryti visą eilę paaiškinimų ir „švelninančių" aplinkybių*. O spauda tą teigimą pažymėjo kaip nepaprastą naujenybę, tačiau ginčo nekėlė, — nes ginčyti prof. Biržiškos argumentų neįmanoma.

Prof. V. Biržiškos iškeltoji mintis apie Vinco Kudirkos sociališkai ekonominės ideologijos priklausomybę nuo atitinkamos socialinės grupės ekonominių interesų yra tačiau teisinga tiktai iš dalies. Prof. Biržiška savo paskaitoj teigė, kad Vinco Kudirkos sociališkai ekonominė ideologija atitiko tik suvalkiečio ūkininko ekonominius interesus**. Šitoks teigimas savo esmėje yra teisingas, tačiau toli gražu nepilnas. Nes jeigu tikrai V. Kudirka būtų buvęs tik paprastas tam tikro rajono ūkininkų interesų eksponentas, tai jis nei anksčiau nebūtų galėjęs vadovaujamos rolės lietuvių tautiniame judėjime užimti, nei dabar bendrai visų pripažintu tautinio judėjimo herojum būti: nes ūkininkų, ypač „pasiturinčių", ekonominiai interesai perdaug yra aiškūs ir savaimingi, kad būtų galima juos atstovauti ir niekur rimtų priešų nesutikti. O mes visi žinome, kad lietuvių tarpe V. Kudirka savo priešų kiek ir kada turėjo ir tebeturi, tai visai ne dėl ekonominės ideologijos, kaip šiandien tu-

---

* „Apibendrindamas atskirus punktus stambesnių Lietuvos ūkininkų reikalavimų, išplėsdamas juos į visą kraštą, Kudirka tuo pačiu vertė susidaryti ir naujai sąvokai, kurios anksčiau nežinojo ne tik Lietuvos ūkininkai, bet ir daugelis inteligentų, būtent, Lietuvos ir lietuvio sąvokai" (žiūr. Vac. Biržiškos rašinį „Kultūros 1 Nr., 1930, 46 pusl.). Ten pat autorius randa reikalinga pabrėžti, kad Kudirka savo ūkininko ideologiją atstovavęs nuoširdžiai, neveidmainiaudamas ir t. t.

** „Ir jis, augęs ir brendęs pasiturinčių Suvalkų krašto ūkininkų tarpe, iš mažens prisigėrė tos dvasios, prisiėmė visų tų reikalų, kuriais gyveno to meto lietuviai ūkininkai: jų vargai ir bėdos virto visam amžiui V. Kudirkos bėdomis... Pagrindiniai jo straipsniai liečia įvairiausius Lietuvos gyvenimo klausimus, bet beveik visi jie sopamieji ūkininko, ypač ūkininko suvalkiečio, reikalai, kiekvienam vienodai įdomūs, vienodai skaudūs, bet ne nauji" (žiūr. Prof. V. Biržiškos „Dr. Vinco Kudirkos visuomeninis darbas", „Kultūros" 1 Nr., 1930, 43 ir 45 pp.).

ri Draugelis, Aleksa, Stulginskis ar kuris kitas ūkininkų interesų eksponentas, o del filosofinės arba tikybinės pasaulėžiūros. Taip pat žinome, kad iš viso anais laikais iš karto nebuvo jokių rimtų susikirtimų, kurių pagrinde būtų buvę kurio nors socialinio sluoksnio ar grupės ekonominiai interesai: pirmieji susikirtimai ir visa diferenciacija (šalia „Varpo“ atsiradimas „Apšvietos“ ir „Tėvynės Sargo“) prasidėjo del religinės pasaulėžiūros skirtumų ir iš to einančio skirtingo nusistatymo kunigų luomo atžvilgiu. Atskirų socialinių grupių ekonominiais interesais pagrįstą elementą anais laikais iškėlė visai sąmoningai pirmasis Dr. J. Šliupas, bet ir tai tik po to, kaip iš Lietuvos išsidangino ir pagyveno Amerikoj proletarų tarpe. Gyvendamas Lietuvoje ir bendradarbiaudamas „Auszroje“, kaip matėme anksčiau, „ūkinį povizių“ Dr. J. Šliupas kaip tik buvo priskyręs prie to „žiupsnio daiktų“, kurie „traukia į kupetą lietuvninkus“.

Šitie faktai lietuvių tautinio atgimimo pradžiai yra labai charakteringi, ir jų analizas turi mums išaiškinti visą lietuvių tautinio judėjimo ekonominę prigimtį. Ūkio istorija ir bendroji sociologija vienodai mus moko, kad skirtingais ekonominiais interesais socialinės grupės gali „miegoti“ — tik šiuo atveju negali būti jokio judėjimo — arba, „judėti“, — bet tada, „ūkinis povizius“ bus jau skirstančiu veiksniu, o ne „traukiančių į kupetą“ bežemius darbininkus ir žeminninkus ūkininkus, kurių interesų eksponentu tikrai yra buvęs, kaip teisingai V. Biržiška atkreipė dėmesį, Vincas Kudirka, ir — pridėsiu nuo savęs — ne tik jis vienas, bet ir kiti anų laikų lietuvių tautinio judėjimo vadai. Net Dr. J. Basanavičius savo istorinėje „Prakalboje“ „Auszros“ 1 nr. kai tik nusileido iš istorijos gilybių ir filosofijos aukštybių į to laiko gyvenimą, tat vienintelėse tam reikalui paskirtose šešiose eilutėse pasakė šit ką: „Pasakodami apie praeitinę senovės, mes nepraleisime progą ne pasikalbėję su skaitytojais apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje. Naudingi vėl pamokinimai ir žinios ar tai iš notūros ar prigimties mokslo, ar tai iš ūkės vedimo (agronomijos), ar tai iš vaistijimo (daktarystės) ir t. t., ras mūsų „Auszroje“ visuomet patalpos vietą“[13].

---

[13] „Auszra“, 1883, 1 Nr., 7 pusl.

Taigi tautos reikalai toje gadynėje, anot B., buvo identiški su stoka žinių iš gamtos, higienos ir agronomijos (ūkės vedimo); o tai, kaip matome, visai atitinka tik ūkininkų ir bendrai žemininkų interesus. Pirmasis ne istorijos ir ne patriotinės poezijos raštas „Auszroje“ (Nr. 2) yra P. L-o „Aprašymas žemės turtų“; paskui seka ūkininkams taikomi raštai iš higienos (dar pirmaisiais „Auszros“ ėjimo metais); toliau (pirmame „Auszros“ nr. 1884 m.) eina Gintauto — P. Vileišio apie „Medegą statant trobas“ šalia Dr. J. Šliupo išrodinėjimų, kad „ūkinis povizius“ yra „daiktu, traukiančiu į kupetą išvaikytus lietuvninkus“ ir t. t. O kai vėliau Amerikoje tas pats Dr. J. Šliupas pradėjo „budavoti lietuvystę ant pamatų darbininkiškų“, tai Budrys (Šernas - Adomaitis) griežtai atkirto: „Mes norime tarnauti Lietuvai tokiai, kokia ji šiandien yra, o ne, griaujant, daryti ją tokią, del kokios galėtume turėti savo asabiškas simpatijas, nes Lietuva, kokia ji nebūtų, nors jos idealai ir neatsakytų mūsų asabiškiems idealams, reikalai ir nauda jos kiekvienam lietuviui turi būti brangesni už pažiūras vienstovių žmonių arba ir smulkių krūvelių... Bet... amerikonai su savo šviesa ir išminčia mūsų duonos nevalgo; prie to jiems lengva ir šviesą ir išmintį užlaikyti ir dar platesnius programatus statyti, kaip šiandieniški, su jų radikališkomis reformomis, kurias nežinoma, kam priteks įvesti, o prie įvedimo nežinia, kiek lietuvystė pralydėti turėtų. Gal iš likučių būtų jau negalima ir savivaldišką darbininkišką tėvynę turtėti?“[14]. Kitoj vietoj „Varpas“ straipsnyje „Perkratymas mūsų darbų“ tarp kitako pabrėžia, jog „dingo „Szviesa“, persimainius iš svietiško ūkiško laikraščio..., visai atsakančio ūkininkų padėjimui, į laikraštį grynai tikėjimišką jo ūkiškoje dalyje...“[15] Ir bendrai galima beveik kiekviename tų laikų Prūsuose leidžiamų laikraščių numeryje rasti pakankamai medžiagos, iš kurios pirštu prikišamai matyti, kad mums rūpimoj „Auszros“-„Varpo“ gadynėj ūkininkų reikalai buvo laikomi ir bendraisiais tautos reikalais, ir šiuo klausimu iš karto jokių ginčų nei nesutikimų visai nebuvo, nežiūrint į tai, kad bendrai kritikos ir polemikos raštų tuo pačiu laiku visai netrūko.

---

[14] „Varpas“, 1889, 2 Nr., 23 pusl.

[15] „Varpas“ 1889, 6 Nr., 82 pusl.

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka
L103803

Ši aplinkybė yra svarbi ne tik Kudirkos ar kitų ano laiko veikėjų bendrai charakteristikai ar jų ideologijai pažinti, bet ir apskritai lietuvių tautinio atgimimo bei tautinio judėjimo pobūdžiui, o taip pat ir šių dienų mūsų politinių grupių bei jų vadovų santykiams bei ideologijai. Tai nereiškia, kad 1880-90 metais Lietuvoje tebūtų buvę tik vieni ūkininkai ar vien tik ūkininkai būtų lietuviškai kalbėję; bet lietuviškai kalbančių žmonių masę iš tikrųjų sudarė beveik vieni ūkininkai, ir net jų samdomi darbininkai tais laikais dar daugiau jautėsi ūkininko šeimynos nariais, ne kaip ūkininko klasinių interesų priešininkais. Visi kiti, kas nebuvo ūkininkas ar bendrai valstietis — žemės ūkio darbininkas, — jei savo ekonomine ar net socialine padėtimi nuo valstiečių ir nesiskyrė, tai skyrėsi arba vartojama kalba ir tam tikromis tradicijomis bei juridinėmis teisėmis (smulkūs bajorai), arba darbo būdu (miestų ir miestelių amatininkai ir darbininkai), arba turtu (dvarininkai), arba profesija (laisvųjų profesijų žmonės, valdininkai) ir, be to, visi šie sluoksniai stengėsi savo skirtingumą dar labiau pabrėžti ne lietuvių kalbos vartojimu (čia neišsiskyrė net iš tų pačių ūkininkų valstiečių išėję kunigai, amatininkai ir bažnyčios tarnai). Ir tik vieni valstiečiai — ūkininkai ir jų samdomi darbininkai — sudarė visai vienalytę socialekonominę grupę, — visų pirma, kaip dar nesenai visi bendrai buvę baudžiauninkai ir žemės ūkio darbininkai, visi be pilietinių teisių „valdiniai“ ir, gal būt svarbiausia, visi vienodai visų kitų socialinių grupių bei sluoksnių traktuojami — žemesnės kategorijos žmonėmis laikomi.

Be abejonės, ir tais laikais, nežiūrint vienodos socialinės padėties ir dar patriarchališkų santykių tarp ūkininkų ir jų samdomų darbininkų, ekonominiai ūkininkų ir jų samdomų darbininkų interesai savo esmėje nebuvo tie patys. Bet ūkininkų samdomi žemės ūkio darbininkai tais laikais dar nesudarė aiškiai skirtingos nuo ūkininkų socialinės grupės iš dalies dėl to, kad šiuo atžvilgiu dar nebuvo susipratę, o daugiau del to, kad tam susipratimui dar nebuvo pakankamo socialinio ir ekonominio akstino: ūkininkai su samdomais darbininkais drauge dirbo, drauge valgė, tais pačiais namų drabužiais dėvėjo, vieni ir antri vienodai pinigų neturėjo, — nes ūkininkas ar patsai vienas su savo šeimos nariais ar drauge su samdoma šeimyna gamino ne rinkai, o tik sau ir šeimynai gyventi. Be to, kaip dabar, taip ir tuomet bent kiek stambesnių ūkininkų, kur būtų

daugiau progos ir pagrindo pasireikšti interesų priešingumui tarp ūkininkų ir samdomų darbininkų, buvo, palyginti, nedaug, užtat (del žemesnio ūkio kultūros laipsnio) buvo juo daugiau ūkininkų, kurių visas gyvenimas prilygsta šių dienų smulkiems ūkininkams ir mažažemiams. Iš kitos pusės, tikrųjų žemės ūkio darbininkų proletarų tuojau po baudžiavų panaikinimo buvo likę tiktai dvaruose, kurių samdomi darbininkai arba kumečiai ordinarininkai visa savo socialine padėtimi ir gyvenimo būdu daugiau prilygo ūkininkams, nekaip bile kuriai kitai socialinei grupei. Ir vėliau susidariusioji gana gausinga žemės ūkio darbininkų socialinė grupė anais laikais dar tik buvo pradėjusi rekrutuotis iš gausingesnių dvaro ordinarininkų šeimų ir iš mažažemių bei smulkių ūkininkų prieauglio.

Tuo būdu vadinamą priešaušrio gadynę vien ūkininkai ir buvo vienintelė socialekonominė grupė, kuria bet koks masinis judėjimas remtis galėjo. Nes miestuose, kai pramonės ir miesto darbininkų dar beveik nebuvo, nebuvo nė vieno gausingesnio socialinio sluoksnio, o jų ekonominė ir socialinė padėtis buvo tiek skirtinga nuo kitų socialinų grupių padėties, kad tam tikras „judėjimas“ anksčiau ar vėliau būtų turėjęs iškilti ir plėstis net ir tuomet, jei kitų tą judėjimą skatinančių veiksnių (psichologiškai kultūrinių) būtų nebuvę.

3. Lietuvių gyvenimo sąlygos Basanavičiaus ir Šliupo raštuose 1883 — 1884 m.

Galima nesutikti su Spenceriu, kuris teigia, kad „patriotizmas tautai yra tas pats, kas yra atskiram žmogui (individui) egoizmas“[16]. Bet jeigu mes pripažinsime, kad tautybė yra ne fiziologiškai antropologinis faktas, o socialinio gyvenimo padaras, tai ir visas patriotizmas, kuriuo iš karto buvo remiamas lietuvių tautinis judėjimas, privalėjo turėti pagrindo tame pačiame socialiniame gyvenime. O ar suprato ir aiškino šitą dalyką kitaip lietuvių tautinio atgimimo ir lietuviško patriotizmo žadintojai? Štai Dr. J. Basanavičius „Auszros“ prakalboje sako:

„Jau daug šimtų metų praėjo, kaip paliovė Lietuvos padangėse spindėjus žvaigždelė, kuri mūsų tėvams švietė; tamsi,

[16] Spencer, The Study of Sociology, London, 1885, pusl. 205.

neperregima ūkana apsiautė mūsų linksmą senovėje žemę; visokie vargai ir sunki, o ilga verguvė išdildė iš atminties mūsų paminėjimus laimingesnio ir nevargingo gyvenimo; užmiršome, kuomi mes senovėje buvome, ir tik retoj jau dainoje ar pasakoje randi paminklą minavotą iš praeities mūsų... Liko dar kalba mūsų garbinga, apie kurią mes galime drasiai su mokytu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte". Šiaip viskas pragaišo, o ir tas mūsų vieninteli skarbas — kalba taipogi nyksta"[17].

Ir Dr. J. Basanavičius toka padėtimi visai nesistebi: „Per ilgus tuos metus mūsų giminė taip buvo paniekinta ir prispausta, jog už tiesą dyvytis reikia, kad tik per viešpaties malonę jiji iki šiai dienai dar gyva liko... Suskaityti visas priežastis, kurių del Lietuva nesusimažino ir taip baisiai sunaikinta tapo, būtų dabar per ilgai. Čia mes tik tiek paminėti turime, jog rasi didžiausia priežastis to viso pikto yra ta, kad apie lietuvių apšvietimą per lietuvišką kalbą, tie, kuriems prigulėtų tai daryti, rūpintis nesirūpina" (pabraukimas mano. A. R.).

Iš šių žodžių matyti, kad Dr. J. Basanavičius savo „Auszros" prakalboje žodžių „valstietis" ar „ūkininkas" nors ir nevartoja, tačiau jo pakartotini pabrėžimai buvusios „verguvės" ir esamų gyvenimo „sunkumų" iš vienos pusės ir nurodymai į nesirūpinimą lietuvišku apšvietimu „per lietuvišką kalbą" kaip tik tų, „kuriems prigulėtų tai daryti" — visai aiškiai rodo tą socialinį sluoksnį, kurį jis identifikuoja su lietuvių tauta. Jei Dr. J. B. būtų galvojęs kitaip ir lietuvių tautą įsivaizdavęs su keleta aiškių socialinių grupių, tai sunku būtų suprasti jo prakalbos baigiamąją dalį, kur jis pažada „Auszros" skaitytojams nepraleisti progos nepasikalbėjus „apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje", ir prie tų „gadynės reikalų" priskiria tik „naudingus pamokimus ir žinias ar tai iš notūros arba prigimties mokslo, ar tai iš ūkės vedimo (agronomijos), ar tai iš vaistininkystės (daktarystės) ir tt." Nes kitiems Lietuvoj gyvenantiems socialiniams sluoksniams bei grupėms šios rūšies

---

[17] Auszra, 1883, 1 Nr., pusl. 6.

[18] Ten pat, pusl. 3 — 4.

lietuviškai teikiami „naudingi pamokinimai“ buvo arba nereikalingi (inteligentija pamokinimus „iš notūros“ buvo jau gavusi mokykloj, amatininkams ir pirkliams visai nereikalingi pamokinimai iš agronomijos) arba nesuprantami, ir tik vieniems valstiečiams - ūkininkams tie pamokinimai buvo visiems reiklaingi ir tik jiems vieniems, lietuviškai teikiami, ir suprantami būti galėjo.

Taigi Dr. J. Basanavičiui valstiečių ūkininkų tapatumas su lietuvių tauta buvo taip savaime suprantamas dalykas, kad jis nerado reikalo net apie tai atskirai kalbėti. Ko trūko ūkininkams (bendrojo mokslo ir agronomijos bei higienos žinių) — to trūko ir lietuvių tautai, o ko trūko tautai (geresnio gyvenimo, žmogaus teisių arba „teisybių, prigulinčių visai žmogystei“[19], — to trūko kaip tik patiems ūkininkams valstiečiams.

Dr. J. Šliupas tuo pačiu klausimu jau iš pat pradžios galvojo šiek tiek kitaip. Jam vaizdavosi visuomenė (draugija), kur „turi būti visi lygiai rūpesčių apie išlaikymą draugijos sloginami“, — kur „įsigimsta pramonė, prekystė, draugijinė užvada“, kurioj „klūva kiekvienam įvairus likimas: vieni taiso ir purina žemę pasėliui javų, kiti jau nuimtus nuo lauko javus pertaiso į miltus, į duoną; treti audinius audžia; kiti kasa iš žemės nauges, akmenines anglis; kiti pristato daiktus pavestinus kitiems už pamokėjimą iš vietos į vietą, nesibijo nei kalnų, nei upių, nei jūrų; kiti vėl ima ginklą, kad ginti žmones nuo priešininkų“[20]. Dr. J. Šliupas net linkęs sutikti su mintimi, kad to laiko lietuviai dar nesudarę tautos... „Už tai jeigu lietuviai šiandien negali vadinties tauta, tai bent jie turi pilningą tiesą reikalauti, kad pavydūnai negaišintų jų eigyje į priešakį“[21], — pabrėžia Dr. J. Šliupas ir toliau išrodinėja: „visi tėvynininkai turi meilyti ekonomiškame būvyje, idant visi žmonės „kasdien savo puode galėtų vištelę išsivirti“ ir sočiai pavalgyti; draugijiškame prietikyje idant teisybė prie visų būtų vienaip taikinama; o apšvaistoje ir doroje idant nebūtų persekiojimų, ir idant kiekvienas ga ėtų apsišviesti tiek, kiek jam reikia dėl pildymo reikalų kaip žmogaus ir ūkiėso (tėviškainio)“[22].

---

[19] Žodžiai iš tos pačios pirmojo „Auszros“ nr. prakalbos.

[20] „Auszra“, 1884, 1 — 3 Nr., 5 pusl.

[21] Ten pat, 7 pusl.

[22] Ten pat, 8 pusl.

Iš čia matome, kad Dr. J. Šliupas lietuvių tautos su vienais ūkininkais valstiečiais nors ir neidentifikavo, tačiau ir jo ekonominės santvarkos idealas tuo metu kaip tik buvo toksai, kad geriausia atitiko ūkininko idealą (kad „kasdien s a v o p u o d e galėtų vištelę išsivirti ir sočiai pavalgyti“ ir kad „teisybė prie visų būtų vienaip taikinama“). Tačiau jeigu rašinyje „Tikrasis ieškinys tėvyniškumo“ aiškiai atsispindėjusi anų laikų ypač rusų inteligentijoj vyraujanti politinių ir visuomeninių idealų įtaka šiek tiek užtušavo lietuviško ūkininko ideologiją, tai tame pačiame „Auszros“ numeryje atspausdinta to paties Dr. J. Šliupo recenzija apie Nerio (Petro Vileišio) 1883 m. išleistą knygutę („Trys pamokslai apie gaspadorystę del gaspadorių sodiečių“) tą ideologiją parodo visoj platumoj.

Ta knygutė buvo pritaikinta vien ūkininkams (kalbama apie madon einantį mainoūkį, žemės trėšimą ir apie žemės išdirbimą), o savo recenziją Dr. J. Šliupas pradeda šit kokiais žodžiais: „Juk lietuviai nedaug turi naudingų raštų apie ūkę, nieks neabejoja. Gana buvo krutus Daukantas, bet jo knygutės laikui bėgant suretėjo taip, kad retas jas išlaikė iki mūsų dienų. Ivinskis savo ūkiškuose kalendoriuose nuo 1846 ki 1863 metų taipogi stengėsi, kiek galėjo, nešti pagalbą ūkininkams. Jeigu dar primesime raštus Gomuliausko ir Radžiuno, ir „Naujausias galvijų liekarstvos kningas“, išduotas nekurio lietuviško dvarponio, kurios antrą sykį atspausdintos 1861 m., tai patuolaik nieks daugiau nemėgino rašyti apie tą taip svarbų dalyką“[23]. Del to Dr. J. Š. „su dideliu džiaugsmu pasveikina (me) tą gražų vaikelėlį“ ir iš savo pusės tik pasigaili, „kad rašikas jos kaip tik užmiršo pašnekėti apie reikalingumą išmėtyti sodžius į vienkiemus“[24].

Taigi čia jau matome, kad „pamokslai apie gaspadorystę del gaspadorių sodiečių“ Dr. J. Šliupo vertinami ne vien ūkininkų interesų atžvilgiu, bet drauge ir bendrai l i e t u v i ų. O psichologinis pagrindas tokiam lietuvių ir ūkininkų interesų identifikavimui yra atvaizduotas to paties Dr. J. Šliupo „Gromatoj iš Amerikos“, atspausdintoj tų pačių 1884 m. „Auszros“ Nr. 10—11. Šioj gromatoj autorius piešia savo įspūdžius ir patyrimus kelionėj į Ameriką ir patiekia eilę duomenų bei pa-

---

[23] Ten pat, 77 pusl.

[24] Ten pat, 80 pusl.

stabų apie lietuvių emigraciją Amerikon ir kt. Šios pastabos yra charakteringos ne tiek Dr. J. Šliupo pažiūroms, kurios ir be to žinomos, kiek svarbios tų laikų lietuvių valstiečių prasidėjusiam „judėjimui“ bei jo priežastims pažinti. Dr. J. Šl. rašo[25]:

„Skaitytojai „Auszros“ gali priežastį išeivystės jau truputį suprasti, juk daug sykių jau buvo šnekama apie vargus lietuvių — kaipo tautos ir kaipo žmonių pelninkų (pabraukimas mano. A. R.). Priespūdis — kas to nežino — yra gana skaudus: ar eisi į valsčių ar į mokslavietę, ar nutrėsi (? A. R.) į sūdą ar į policijos butą — ant kožno žingsnio rasi svetimus žmones, atsiųstus tarsitais vienu vienai del to, idant jie skriaustų žmones ir mokintų visokių piktybių pradedant nuo girtystės, pereinant per paperkamumą, o baigian ant apvogimo turto, šlovės ir laisvės. Kas nežino, kad teisybę rasti jau nebėra galima; taipogi papročius senoviškus ardo naujos nuomonės, atneštos iš svetur: čia nurodau tiktai ant vieno daikto. Lietuvoje patuolaik valdė žemę perdėtinis giminės — tėvas; tėvui mirus į jo vietą pastodavo ar vyresnis ar jaunasis sūnus. Tiesa pripažįsta žemę priderint visai giminei podraug — nuomonė labai graži ir būtų labai gera, jeigu taptų pritaikinama gyvenime išmintingai. Bet čia toli atsilieka išmintis. Norint tiesa pripažįsta reikalingumą valdyti žemę visai giminei podraug, vienok iš tiesų žemė yra paskaidoma į sklypus, kartais taip mažus, jog žmogus su pačia ir vaikais nebegali netiktai išmokėti antkrautus jam vyresnybės mokesčius, bet ir išlaikyt savo gyvastį ir gyvastį naminių gyvulių, jau ir taip sumenkėjusių mūsamiame kampe ir nusiveislinusių. Taigi žemės trupėjimas į skutgalius varo daugį į ubagystę: žemininkas parduoda savo turtą ir tampa samdininku ar gritelninku ar vėl kumečiu... Jei jau pristoksta žmogus duonos, tai apie jo dorišką ir dvasišką užauginimą nėra ko nei šnekėti. Nevienas masto, jog gana, kad vaikas išmoksta poterius žodis į žodį atkalbėti, prieiti spavėdėn — o jeigu jau ir maldų knygą sugraibo paskaityti, tai jau gana yra mokytas ir protingas. O vyresnybės svietiška ir bažnytiška mažai apie dvasišką išlankstymą žmonių proto rūpinasi“.

Šie Dr. J. Šliupo žodžiai pakankamai apibrėžia tiek sociališkai ekonominius lietuvių tautinio judėjimo pagrindus, tiek

---

[25] „Auszra“, 10 — 11 Nr., 360 — 361 pusl.

nurodo į kultūrpsichologinius veiksnius, paskatinusius ano laiko lietuvių inteligentiją ne asimiliuotis ir ne žūti svetimų tautų ir kultūrų, kurių jie buvo veikiami, jūroj, o pasidaryti lietuvių tautinio judėjimo vadais.

4. Lietuvos visuomenės grupės priešaušryje ir lietuviškos inteligentijos kilmė.

Norint geriau suprasti „Auszros" laikus ir lietuvių tautinio judėjimo vadus, tenka arčiau prisižiūrėti į anų laikų Lietuvos visuomenę. Pirmiausia pravartu prisiminti kai kurias datas.

Kai 1883 metais pasirodė pirmasis „Auszros" numeris, tai Suvalkijoj tebuvo praėję tik 20 metų nuo baudžiavų panaikinimo, o kitose Lietuvos dalyse — 22 metai. Vadinas, visas lietuvių tautos kamienas prieš 20 metų tebuvo baudžiauninkai, kurie buvo pilnoje ponų dvarininkų nuosavybėje ir neturėjo jokių teisių. Išeiti iš baudžiauninkų tarpo valstiečiai neturėjo nei teisės nei progos, išskiriant tuos nepaprastai retus atsitikimus, kai kurio nors baudžiauninko — dažniau baudžiauninkės — vaikas patekdavo ypatingon pono malonėn ir būdavo pamokinamas kokio nors lengvesnio amato, ir tik labai retai toks pono numylėtinis gaudavo ir aukštesnio mokslo pasiekti. Del to ir iš valstiečių arba ūkininkų luomo išėjusių inteligentų beveik nebuvo, o ir esantieji dažniausiai jautėsi „ponais" ir su „mužikais" nieko bendra neturėjo ar turėt nenorėjo.

Baudžiavą panaikinus visi baudžiauninkai įgijo asmeninę nuo pono nepriklausomybę, o ekonominę tik tie, kurie daugiau žemės turėjo. Bet ir daugiau žemės turintieji sunkiai vertėsi del menko žemės našumo ir del didelių išperkamųjų mokesčių. Šiuo atžvilgiu šiek tiek geriau išėjo tik suvalkiečiai, kur baudžiavų panaikinimas buvo užsitęsęs ligi 1863 metų sukilimo; o sukilimų metais naikinant baudžiavas Rusų valdžia sąmoningai padarė visą eilę lengvatų, iš kurių svarbiausioji — palikimas jų naudojamosios žemės pilnoj nuosavybėj be ypatingų išperkamųjų mokesčių. Šis faktas, taip pat kai kurios kitos istorinės aplinkybės (savo laiku priklausomybė Prūsams, vėliau Varšuvos kunigaikštystei, Napoleono teisynas) drauge su prigimtinėmis sąlygomis (neblogos žemės, geresnės sąlygos javų ūkiui ir kt.) padarė tai, kad suvalkiečiai ūkininkai galėjo

daug sparčiau atsigauti ir ekonomiškai sutvirtėti, kaip kitų Lietuvos dalių ūkininkai, — juo labiau, kad čia dar prieš baudžiavų panaikinimą buvo pradėtas skirstymas į vienasėdžius, o baudžiavas panaikinus tas procesas pasidarė beveik visuotinu lietuvių gyvenamose vietose. Tuo būdu sumanesniems ir ekonomiškai stipresniems ūkininkams nereikėjo savo ūkio darbų derinti su atsilikėliais, ir jie galėjo greičiau prasikišti.

Ši aplinkybė turėjo didelės įtakos visam lietuvių tautos judėjimui. Valstietis pasidarė savarankiškas ūkininkas. Bet jis dar nesudarė atskiros socialinės grupės su skirtingais ekonominiais interesais — ne tik dėl to, kad pertrumpas dar buvo laikas ir perdaug dar visi — ūkininkai, mažažemiai ir dvarų kumečiai — buvo artimi kaip buvusieji ponų baudžiauninkai, bet ir dėl to, kad pats ūkininkavimas buvo daugiau natūralinis ir jo tikslas buvo — prasimaitinimas, o ne pelno ieškojimas.

Tuo tarpu kiti socialiniai sluoksniai buvo visai svetimi. Buvusieji baudžiauninkų ponai dvarininkai skyrėsi ne tik savo socialine ir materialine padėtimi, bet ir kalba. Pirkliai buvo beveik vieni žydai, ir net daugelis amatininkų taip pat buvo žydai arba vokiečiai, — taigi ne tik skirtingos kalbos bei kultūros, bet ir kitos tikybos žmonės. Rusų valdžios atsiųstieji valdininkai — vėl visai svetimi žmonės, su kuriais ir susikalbėti negalima, be to, ir visas veikimas turėjo ypatingų, ūkininkams svetimų arba net ir priešingų, tikslų (mokesčių rinkimas, kariuomenėn ėmimas, rusifikacija). Savo visa būkle ir veikimu artimiausi valstiečiams dar buvo kunigai. Bet ir jų dauguma tais laikais buvo kilę ne iš valstiečių, arba tik su ponais draugavo. Buvęs baudžiauninkas valstietis kunigo nesuprato bažnyčioj per pamaldas (jos atliekamos lotyniškai), nesuprato savitarpio ir net su bažnyčios tarnais pasikalbėjimo (buvo kalbama lenkiškai), nesuprato ir suprast negalėjo viso jų gyvenimo būdo. Vieninteliai atsitikimai, kai ūkininkas kunigą suprato — tai barimo metu (per išpažintį ar iš sakyklos) už nuodėmes ir tais atvejais, kai reikėdavo kunigui pinigų duoti (už krikštą, laidotuves ir p.).

Prie tokių aplinkybių nereikia stebėtis, kad vos pasiliuosavęs ir įgijęs teisės mokytis buvęs baudžiauninkas ir vos prakutęs ūkininkas stengiasi savo vaikus ne amatų ar prekybos mokyti, o visų pirma — bent vieną savo sūnų „į kunigus išleisti“. Ir čia suvalkietis ūkininkas pasidaro lietuviškosios in-

teligentijos gaminimo pijonierium. Savaime suprantama, kad ir Suvalkijoj tais laikais galėjo ištesėti vieną kitą vaiką „į klesas“ leisti tik turtingesni ūkininkai; bet vis del to tokių ūkininkų kiekvienoj parapijoj buvo bent keletas, tuo tarpu kai kitose Lietuvos dalyse panašioj padėtyj galėjo būti tik labai negausingų vienkiemių valdytojai.

Žinoma, ne visi kuniguosna skirtieji ūkininkų vaikai į kunigus išeidavo, o iš išėjusių — nemažas skaičius susimaišydavo su bendrąja to laiko kunigų mase, ir tuo būdu saviesiems žmonėms, iš kurių buvo kilę, palikdavo taip pat svetimi, kaip ir tie, kurie buvo kilę „iš ponų“ (bajorų arba miesčionių) arba iš jų auklėtinių. Tačiau vis dėlto „Auszros“ laikais mes jau randame vieną antrą kunigą, kilusį iš ūkininkų, kuris ryšių su savais žmonėmis nenutraukia, o seminarijų auklėtinių tarpe lietuvių yra daug daugiau. Be to, ne visi seminarijų auklėtiniai, kilę iš ūkininkų tarpo, galėjo priverst save kunigu būti. Toki turėjo jau išsyk daug su savim ir savaisiais kovoti, daug pergyventi ir iškentėti, ligi pasiryžo prieš tėvų valią ir norą iš kunigų seminarijos išstoti. Vieni iš tokių drąsuolių patys savo jėgomis sugebėjo gimnaziją baigti ir universiteto mokslus išeiti, kiti gavo verstis kuo galimi. O kadangi daugumos mokslo cenzas, be kunigų seminarijos metų, tesudarė tik 4 gimnazijos klases, tai daugiausia šansų turėjo pastoti vaistinių mokiniais ir vėliau išsimušti į provizorius. Kitiems pavykdavo mokytojavimu verstis, dar kiti likdavo paprastais kanceliarijų „raštininkais“ arba Suvalkijoj valsčių (gminų) raštininkais arba sekretoriais; o buvo ir tokių, kurie grįžo į kaimą lauko darbų dirbti.

Štai tos aplinkybės, kurios pagimdė aušrininkus ir pirmuosius varpininkus — ir tai ne tik įkūrėjus ir bendradarbius, bet ir pirmuosius skaitytojus bei platintojus.

5. Aušrininkų ir pirmųjų varpininkų kilmės ir jų gyvenimo socialinės aplinkumos veikimas.

Jeigu sakoma, kad aušrininkai ar varpininkai savo ekonomine ideologija rikiavos pagal ūkininkų intersus dėl to, kad jie patys buvo ūkininkų vaikai, tai lygiai galima sakyti, kad tie aušrininkai ir varpininkai iš viso atsirado ir gyveno tiktai del to, kad buvo nesenai iš baudžiavos pasiliuosavusių ūkininkų

vaikai. Kuris kitas Lietuvos socialinis sluoksnis apie 1880-90 metų periodą galėjo aušrininkų ir varpininkų duoti? Miesčionys — beveik vieni žydi ir pagal profesiją pirkliai galėjo išauklėti savo kraštui pirklių ir šiaip piliečių, bet ne lietuviškos ūkininkų kultūros adoratorių, o juo mažiau jos vadovaujamų darbininkų. Atsiųstieji rusų valdininkai turėjo aiškų uždavinį — visus krašto gyventojus paversti rusais ir pravoslavais. Vietos ponai ir paprasti bajorai geriausiu atveju galėjo duoti susipratusių ir kilnių savo krašto piliečių, bet nieku būdu ne grynai lietuviškos, o tada reiškė — grynai valstietiškos ir tuo pačiu klasinės kultūros bei susipratimo žadintojų.

Susipratusios lietuvių tautos tais metais nebuvo, o buvo tik lietuviškai kalbančių žmonių[26]; ir visi šitie žmonės priklausė vienam socialiniam sluoksniui — valstiečiams, kurių branduolį sudarė ūkininkai. Ir kai tik šitie ūkininkai pasiliuosavo iš baudžiavų ir šiek tiek prakuto, tai vieną antrą iš savo vaikų panoro pamokyti — kad likusiems lengviau išsiversti būtų ir kad savąjį kunigą turėtų, iš kurio, gal būt, ir paramos ūkiui arba giminei būtų. Kad daugiausia šansų „į mokslus eiti" turėjo daugiau pasiturinčių ūkininkų vaikai — tai suprantama savaime. Ir jeigu Basanavičius, Šliupas, Kudirka ir beveik visi kiti aušrininkai ir pirmieji varpininkai buvo pasiturinčių ūkininkų vaikai — tai nėra joks priepuolis, o tik neišvengiama gyvenimo aplinkybių išdava. Teisybė, jie visi savo tėvų buvo skirti kunigais, o išėjo gydytojais, advokatais ir kt. Bet čia mes turime tik aiškų pavyzdį, kad žmogus arba individas yra pilnas gyvenimo aplinkumos vergas tik tol, kol jis nėra fiziškai ir dvasiškai subrendęs, o kai subręsta, gali ir patsai aplinkybes veikti, ne tik aplinkybės jį.

Šioj vietoj bus pravartu pasiaiškinti klausimas, kuris nekartą yra davęs pagrindo ginčams ir polemikai mūsų spaudoje ir šiaip gyvenime, būtent: del ko „Auszrą" įsteigė ir bendrai lietuviško judėjimo pirmaisiais vadais buvo Basanavičius, Šliupas ir jų idėjiniai draugai, o ne Dambrauskas, Burba ar ki-

[26] Kudirka savo atsiminimuose rašo: „Nuo motinos, kuri mano nuomonėje buvo ideališka, niekad negirdėjau, kas tai Lietuva, lietuvis, gaivinimas Lietuvos ir t. t. Negirdėjau to nei nuo močiutės, nei nuo tetų, nei nuo vienos moteriškės iš mano kaimo ir visos apygardos" (V. Kudirkos raštai, II. t. p. 253).

ti maždaug tų pačių metų ir tos pačios kilmės kunigai? Dėl ko kun. Matulevičiaus ir kt. „Szviesa“ tik po „Auszros“ atsirado, ir ne Tumas „Tėvynės Sargą“ pirmasis pradėjo redaguoti, o Kudirka „Varpą“? Juk kilmė, amžius, laikotarpis — viskas tas pats!

Ši aplinkybė tiek mūsų draustinėje, tiek viešoje spaudoje jau nekartą buvo pastebėta, ir dažniausiai aiškinama, būsią pati kunigystė buvusi šio reiškinio priežastimi: kunigams, esą, tautos reikalai nerūpėję, ir jie būtų jais nesirūpinę, jei pasauliniai inteligentai savąja akcija nebūtų jų autoriteto palietę.

Tačiau šitoks aiškinimas neatitinka nei gyvenimo faktų, nei gali būti pagrįstas kuriomis nors mokslo teorijomis ar logikos išvadomis. Iš gyvenimo mes žinome, kad tiek kituose kraštuose, tiek Lietuvoje anksčiau yra buvę ir dabar yra nemaža dvasininkų, kurie darbštumu, pasišventimu ir pasiryžimu dirbti tam tikriems idealams drąsiai gali lygintis ir net konkuruoti su bet kurios kitos profesijos žmonėmis, — ir tai prie aplinkybių, kur nė kalbos negali būti apie siaurus egoistinius sumetimus. Ir Lietuvoj, palyginus Daukanto ir Valančiaus veikimą, nieku būdu negalima prieiti neigiamos išvados pačiai kunigystei, juoba, kad Valančiaus vyskupo padėtis ir pareigos savaime tam tikrą veikimo sritį ir pačius metodus diktavo. O „Auszros“, ir ypač „Varpo“ laikais buvo jau nemaža dvasininkų, kurie pagal savo jėgas ir gabumus dirbo tą patį darbą, kaip ir ne kunigai. Taigi ne kunigams liekasi tik „Auszros“ ir „Varpo“ įkūrimo pirmenybė, na, ir, savaime suprantama, ne pagal tikybinius reikalus besiorijentuojanti ideologija. Bet pirmenybių klausimas iš viso nėra jau taip esminis. Šiandien iš įvairių žmonių atminimų ir anų laikų aprašymų mes žinome, kad mintis leisti lietuvišką laikraštį tais metais buvo kilusi ne viename, o yra net žmonių (pav., M. Jankus), kurie ir del „Auszros“ leidimo yra kitos nuomonės, ne kaip visų bendrai priimtoji. Taigi klausimas gali būt tik taip statomas: ar be pasaulinių inteligentų iniciatyvos iš tų pačių ūkininkų įšėję kunigai būtų kada nors patys iniciatyvą pasiėmę ir lietuviškos dvasios laikraštį pradėję leisti?

Į šitaip pastatytą klausimą atsakymo ieškant reikėtų tik spėlioti, arba bent tik teoretiniais samprotavimais remtis, jei Valančius būtų ne prieš „Auszrą“ gyvenęs ir jei „Auszrai“ 1886 metais eiti nustojus pirmiau, 1887 metais, būtų pradėjusi

eiti ne kunigų redaguojama „Szviesa“, o pasaulinių inteligentų „Varpas“. Dabar mes matome, kad prie tam tikrų aplinkybių ir kunigai iniciatyvos parodė. Valančius buvo ne paprastas kunigas, o vyskupas, ir, rodos, negali būti jokio ginčo, kad jo visas veikimas ir raštai nemažiau atitiko to laiko valstiečių ir ūkininkų interesus, kaip jo bičiulio Daukanto, kurio „Istorija“ ir „Būdas“ dar ir šiandien mažiau pažįstami, kaip Valančiaus pamokslai ir valstiečių psichologijai ir reikalui pritaikintos knygelės. „Szviesa“ pirmojo numerio „Įžangoj“ griežtai pasisako prieš savo pirmtakūnę „Auszrą“, kuri „neturėjusi krikščioniškos dvasės, buvusi priešinga(s) katalikiškam tikėjimui ir erzinanti svietišką vyresnybę“, o iš savo pusės visų pirma pasižada rašyti ir spausdinti: „apie mokinimąsi skaityti, r a š y t i; apie mokinimąsi visokių remestų, amatų; apie pirkimą ir pardavimą žemės arba apie kitką; apie auginimą ir gydymą gyvulių; apie išgyvenimą dirvos ir sėjimą javų; apie įstatymus vyresnybės; apie įvairingus atsitikimus mūsų tėvynėje ir užmariniose šalyse. Žodžiu sakant, talpinsime visą tą, kas tik gali būti naudingu laimei kūno su išganymu dūšės“[27].

Ir reikia prisipažinti, kad „Szviesa“ savo žodį išpildė. Jau pirmame Nr., šalia mažiau ar daugiau tikybinio pobūdžio ar religinio atspalvio rašinių, randame „septynis kalbėjimus apie visokius dalykus naudingus“, apie rūkymą tabokos, „visokius pamokymus“ (iš higijenos) ir pradžią P. Liūto rašinio — „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus“, neskaitant rašinių apie akmenines anglis, saulės užtemimą, apie Ameriką ir apsakymėlių iš ūkininkų gyvenimo. O tai yra jau daugiau, kaip „Auszra“ valstiečių reikalams atitinkamų raštų buvo įdėjusi per visus pirmuosius ėjimo metus[28]. Panašus turinys „Szviesoje“ buvo mažne visą jos ėjimo laiką. Teisybė, reikia sutikti su Dr. J. Šliupu, kad valstiečių reikalus atitinkantieji „labai geri raštai“ buvo „ne plunksnomis kunigų rašyti“[29]. Bet „labai geri raštai“ ne visuomet vykdavo parašyti ir pačiam priekaišto autoriui, o iš to laiko kunigų, nesimokiusių

---

[27] „Szviesa“, 1887, 1 Nr., 1—2 pusl.

[28] Pirmaisiais „Aušros“ ėjimo metais išspausdintas tik „Aprašymas žemės turtų“ ir J. Bs. „Keli žodžiai apie kolerą“.

[29] „Lietuviškas Balsas“, 1889, 3 Nr., 22 pusl.

speciališkai nei visuomenės mokslų, nei gamtos, nei medicinos, nei agronomijos, nei teisių, negalima ir norėti, kad tokių raštų parašytų.

Čia aš noriu tik konstatuoti, kad „Szviesos“ vedėjai kunigai iš pat pradžios pripažino tokių raštų spausdinimo reikalingumą (cituotas įžangos žodis buvo rašytas Mačiulio - Maironio) ir juos, matyt, su mielu noru spausdino lygiai taip pat, kaip vėliau savuose laikraščiuose. O tai tik rodo, kad ir ano laiko kunigai, išėję iš tų pačių ūkininkų, jei tik neišsigimė, buvo toki pat ūkininkų sociališkai ekonominių interesų eksponentai, kaip ir jų jaunystės draugai — pasauliniai inteligentai, iš kurių tarpo taip pat nevienas išsigimė ir svetimiems tarnauti nuėjo (o buvo tokių, kurie prieš savo brolius dirbo, ir čia šalia kun. Miknevičiaus ir kt. tokią pat, jei ne daugiau, negarbingą vietą užima Gilius ir kt.).

Prie tokių aplinkybių — ir turint prieš akis jau iš praeities Valančių, Strazdelį — tegalėjo būti tik laiko klausimas del pačių pirmųjų aktingojo pasireiškimo darbų. Taip manyti verčia, be visos socialinės aplinkumos, ypač tas faktas, kad Rusų valdžios draudimas spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis, kiek žinoma, turėjo tikslo lietuvius ne tik surusinti, bet ir supravoslavinti. Taip pat visa tų metų Rusų valdžios akcija buvo nukreipta ne tiek prieš valstiečius ar specialiai ūkininkus ir ne prieš lietuvius, o prieš katalikus. Negalimas daiktas, kad prie tokių aplinkybių visi iš lietuvių ūkininkų kilę katalikai kunigai būtų amžinai miegoję ir nepradėję akcijos prieš savo tėvų ir giminių pravoslavinimo darbą[30]. Juk Valančiui su Dr. J. Šliupo „Liet. Balsu“ kovot dar nereikėjo, o tačiau jis rašė, savo lėšomis spausdino ir platino ne vien religinio turinio lietuviškas knygeles, bet ir ūkininkams naudingų pamokymų. Pagaliau, net jeigu šiuo klausimu būtų Dr. J. Šliupo teisybė ir tikrai kunigai būtų pradėję rašyti ir laikraščius spausdinti tik „sužadinti noro... žmonėms svietiškais raštais rodyti kelią į dangų“, tat būtų tik naujas argumentas mano teigimui, kad ano laiko lietuvių inteligentija, kilusi iš valstiečių ūkininkų — tiek pasaulinė, tiek dva-

[30] Dr. J. Šliupas 1889 mt. „Liet. Balso“ 3 Nr., 22 pusl. tiesiog sako: „Liet. Balso“ kirtimasi su kunigija sužadino norą „dvasiškųjų tėvelių“ žmonėms svietiškais raštais rodyti kelią į dangų ir — radosi „Szviesa“.

sinė — vienodai buvo veikiama savosios ekonominės aplinkumos, ir kad anksčiau ar vėliau toji aplinkuma būtų turėjusi išdirbti jėgų, kurios instinktyviškai būtų sukilusios ir veikusios vienoda kryptimi, nors gal ir skirtingais tikslais.

Visas šiuo klausimu ginčas del pirmenybės tiek seniau, ir ypač kai kada pasikartojąs dar ir dabar, yra visai bergdžias darbas tiek vienai, tiek antrai pusei, juo labiau, kad jis remiamas ne bešališkais tyrinėjimo duomenimis, o, geriausiu atveju, atskirais, be jokio ryšio paduodamais, išviršiniais pažymiais. Antra vertus, juk ne tik Basanavičius savo „Auszros“ „Priekalboje“ nurodinėjo į „Viešpaties malonę“ ir šaukėsi Viešpaties pagalbos „trūstis ir ruoštis“ Lietuvos dvasios naudai, bet ir pats Dr J. Šliupas „Auszroje“ Dievo pagalbos neniekino[31], o Amerikon nuvažiavęs pirmiau lietuviškas parapijas organizavo ir bažnyčias statė, ir tik vėliau atvirai prieš jas kovoti pradėjo. „Varpas“, kaip žinome, ne kartą atvirai užstojo tikybą ne tik prieš Rusų valdžią, bet ir prieš Dr. J. Šliupo prieštikybinę akciją[32], o „Ūkininke“ sistematiškai buvo ginami katalikų tikybos reikalai prieš Rusų valdžios persekiojimus ir dažnai apeliuojama į skaitytojų tikybinius jausmus, kad sukurstytų juos prieš Rusų valdžios persekiojimus ir pažadintų lietuviškus raštus skaityti[33]. Tačiau šie faktai rodo visai ne tai,

---

[31] 1883 m. „Auszros“ 8 — 10 Nr. išspausdintas Dr. J. Šliupo straipsnis — „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien“ — baigiamas charakteringu pasakymu: „Dieve jiems (t. y. lietuviams) padėk“ — (apsišviest, valdžią įgyt, žemę atgauti).

[32] Žiūr. „Varpo“ 1889 m. 8 Nr. Konstancijos S(kirmuntaitės) raštą (121 — 123) dėl jos parašytos Liet. istorijos vertimo.

[33] Šiuo atžvilgiu labai charakteringas yra straipsnis „Maskoliški prispaudimai“, išspausdintas 1893 m., „Ūkininko“ nr. 1, kur pranešama apie valdžios uždraudimą lietuviškose gubernijose privatiškai vaikus mokyti ir apie Varšuvos generalgubernatoriaus aplinkraštį, kuriuo valdininkams draudžiama valdžios įstaigose su žmonėmis vietinėmis (lenkų ir lietuvių) kalbomis kalbėti. Del pirmojo draudimo tarp kitako yra tokia pastaba: „Maskoliai draudža mokyti vaikus namieje, kad žmonės leistų juos į „učiliščę“, o tenai jau jie iš mūsų katalikiškų, lietuviškų kūdikių tikisi padirbsią grynus burliokus“.

Del antrojo aplinkraščio, kur be įsakymo valdininkams buvę dar instrukcijos išgauti iš žmonių renkamų valsčiaus teisėjų, viršaičių ir kt. pasižadėjimus taip pat tik rusiškai kalbėti, — „Ūkininkas“ pirmiausia valdžiai prikiša šitokį galvojimą: „Pirmučiausiai prisijaukinsme katalikus prie maskoliškos kalbos, o paskui jau lengviau bus ir provoslaviją įbrukti.

kad pasauliniai inteligentai tik „sužadinti noro žmonėms tikybą ginančiais raštais rodyti kelią į bedievybę ar kt.“ pradėjo lietuviškus laikraščius leisti, o tai, kad lietuvių tautos atgimime ir visame tautiniame judėjime religinis elementas tiek buvo svarbus, kad jo paneigti negalėjo net ir žmonės kitų pažiūrų arba tikybos indiferentai, — ir tai visai lygiai taip pat, kaip ekonomikos ar žemės ūkio dalykuose nieko nenusimaną dvasininkai negalėjo paneigti, norėdami iš viso bet kokios įtakos turėti, lietuvių ūkininkų interesų.

6. Religiniai bei psichologiniai veiksniai lietuvių tautiniam judėjime.

Religinių ir bendrai psichologinių veiksnių įtaka socialiniame žmonių gyvenime visuomet būna didelė, o lietuvių tautos atgimime ir judėjime, pasireiškusiame griežčiausioj formoj bekovojant del lietuviškos spaudos atgavimo, tas vaidmuo buvo itin žymus ir aiškus.

Reikia turėti galvoj, kad rusifikacija Lietuvoj buvo nemažų rezultatų pasiekusi, nes kariuomenė, ir Rusų mokykla savo įtaką darė. Tai įtakai lengviausia pasiduodavo vaikai ir priaugantis jaunimas, kuris negali sugebėti kritiškai dalykus vertinti. Anų laikų lietuviškuose laikraščiuose pilna pranešimų iš įvairių Lietuvos vietų apie tai, kad dažnai žmonės del savo nesusipratimo rusifikatoriams arba polonizatoriams patys į tinklus eina. Ypač šiek tiek pasimokęs jaunimas tuojau ima rusų kalbą ar bent rusų raides vartoti*). Ir jei vis delto rusifi-

---

Jeigu pirmą kart neprieštaraus ir rūpinsis pildyti mūsų paliepimus, tai antrą kart, kada paliepsime į cerkves eit, ir turės klausyti“. Po to jau nuo savęs „Ūkninkas“ mokina: „Deltogi, vyrai ir moterys, kas į Dievą įtikit ir kas motinos kalbą mylit, nepildykit šito paliepimo. Ne tik nepildykite, bet dar siųskite „prasbas“ į vyriausybę, kad ji atsiimtų atgal tą nežmonišką ir besmegenį paliepimą. O jūs, vaitai, raštininkai ir šaltyšiai, kurie esat geri katalikai lietuviai, neišsižadėkit ir nepasirašykit, kad maskoliškai su žmonėmis kalbėsit. Tegul tie besmegeniai ir begėdžiai pajunta, kad katalikiška Lietuva visai neketina į burliokiją pavirsti“.

*) Šį klausimą nušviečiant labai charakteringa karespondencija yra išspausdinta 1893 m. „Ūkininko“ Nr. 1, kur tarp kita ko rašoma:

„Prielankumu del maskolių atsižymi Veiverių apygardos gyventojai. Gal tame dalyke juos pereina tik Vilniaus gubernijos lietuviai,

kacijos pastangos niekais nuėjo, tai čia labai daug prisidėjo religinis momentas — žmonių instinktyviškas nekentimas rusiškų raidžių kaip p r a v o s l a v i š k ų, t. y. ne jų išpažįstamos tikybos — n e k a t a l i k i š k ų. Sakau, instinktyviškas, nes kitaip aš nemoku paaiškinti dviejų atsitikimų iš mano paties dar vaiko gyvenimo, kurie savo laiku mane taip paveikė, kad aš jų niekuomet užmiršti negaliu.

Neatsimenu tikrai metų, bet turėjo būti netrukus po to, kai buvo išspausdinta Šventoji Istorija rusų raidėmis. Mokyklos mokytojas gavo tų knygų nemažą skaičių ir turėjo išplatinti tarp savo mokinių. Parsinešiau ir aš tokią knygą, o kadangi buvo gavėnios metas ir mama dažnai prašydavo vakarais paskaityti ką nors „iš Šventųjų gyvenimo" ar Šventojo Rašto, tai aš ir pradėjau iš parsineštos knygos skaityti. O bute buvo visa šeimyna susirinkusi — mama verpė, o tėvas (patėvis) su samdomu vyru po vakarienės pypkes rūkė.

Man pradėjus skaityti, mama klausėsi kaip visuomet, bet iš vyrų pusės tuojau pasigirdo šnabždesys ir pridurmu prie kiekvieno pasakymo arba pauzos aiškaus pasityčiojimo aikčiojimai arba ironiški atsidūsėjimai, ir juo toliau, juo aiškiau ir garsiau. Nors tėvas labai dideliu pamaldumu nepasižymėjo, bet vis delto buvo tikintis žmogus, ir niekuomet iš šventų skaity-

---

kurie užsiėldę kacapiškas barzdas ir apsileidę ant pirktinių kelnių raudonus, maskoliškus marškinius, dainuoja sau vaikščiodami panemuniais gudiškas šlykščiausias dainuškas. Apie Veiverius tuom tarpu, teisybė, da tik vieni vaikai, vakščiojantieji į vietinę mokslinyčią, švytruoja po kaimus su mėlynais, žandariškais marškiniais, o šiaip sodiečiai da jų nenešioja. Bet užtai jau kalbėti ar dainuoti maskoliškai susiėjus kur į karčiamą, ar pas kokį ūkininką ant jaunimo (vakaruškų), tai mūs lietuviai pirmutiniai. Dainuoja da mielai ir lietuviškai, bet kas tai sulyginant su tuomi, kas buvo pirm 10 — 15 metų! Tuomet kasdien da skambėdavo pagiriai vien tik nuo lietuviškų dainų, o ir gaida (meliodija) jų buvo daug gražesnė, meilesnė, jautresnė — tikra lietuviška; dabar gi kaskart rečiau išgirsi aidą dainuojančių, o ir tos pačios dainos, kaip jos baisiai subiaurintos! Rodos, kad tai suvis ne lietuviai dainuoja, o tik maskoliški kareiviai (žalnieriai) spiegia savo „vdol da po riečkie"... ar tam panašias. Lietuviškas gaidas sudarkė parėjusieji iš vaisko kareiviai ir Veiverių „studentai". Šitos dvi klasės žmonių taipgi su pamėgimu vartoja ne tik *gudiškas raides*, bet ir *maskoliską kalbą* savo laiškuose į tėvus, gimines, ar taip pažįstamus lietuvius. Iš vaisko sūnus tankiai parsiunčia tėvams tokį laišką: *„Pozdravliaju vas matuška i tatuška z sestricami moimi Magdalenoju i Agatoju i želaju vam zdravija"* (Pasira-

mų nesityčiodavo. Mama, rodos, iš karto net nesuprato, koks dalykas, ir manė, kad vyrai gal savo tarpe bekalbėdami juokauja. Tik kai aš, nebegalėdamas pasityčiojimo pakęsti, sustojau ir tėvas nedviprasmiška sentencija mano paskutinį sakinį palydėjo, mama suprato ir nejuokais ėmė bartis, kam iš „švento skaitymo juokus krečia“. O tėvas, užuot teisinęsis ar bent nutilęs, kad ims su samdininku dar daugiau juoktis, kad ims juoktis, — ir šį kartą jau ne tik iš manęs ir mano skaitymo, bet ir iš mamos drauge. Aš klausau ir nieko negaliu suprasti, o mama jau ne juokais ir pykti ėmė. Bet tėvas visą jos pyktį tuojau numalšino vienu pasakymu: „Ar nematai iš kokios knygos skaito? — Iš tos naujos — maskoliškos!“ — Tada mama tik pažiūrėjo į mano knygą ir liepė daugiau iš jos namie neskaityti.

Šis atsitikimas man padarė begalinio įspūdžio. Nes kad pačios knygos buvo ne „maskoliškos“, tai aš žinojau, kadangi visur žodis į žodį atitiko to paties vardo knygas lotyniškomis raidėmis. Mėginau tai aiškint ir namiškiams, bet tas argumentas jų visai neveikė: rusiškos raidės buvo nesugriaunamas įrodymas, kad knyga maskoliška. Ir jei mano parsineštoji knyga nepateko į ugnį, tai tik del to, kad tai buvo mokyklos vado-

---

šęs) „M. C.“. O buvusis Veiverių „studentas“ tai kaip kartais bando klabinti į širdelę savo mylimosios: *„Ach ti moja milaja!“*... ir čia ant viso lapo piešia eiles iš gudiško (maskoliško) rankvedžio, iš kurio Veiverių mokslinyčioj būdamas mokinosi. Bet tur būt abejodamas apie gabumą maskoliškoj kalboj savo mylimosios ir norėdamas jai parodyti su vienu laišku visą savo „mokslą“, ant kitos pusės rašo vertimą to paties laiško lietuviškai! Tik papaikęs tegali tokius laiškus rašinėti, o vienok, netyčia užkliuvus į Skriaudžių parapiją, teko ten man matyti tokį laišką, rašytą ranka Ben. Cz. iš kaimo P. jauno ūkininko, patrynusio Veiverių mokslinyčios sienas 4 ar 5 metus. Mažiau už anuodu „mokyti“, esantieji vaiske, rašo laiškus į tėviškę, teisybė, lietuviškai, bet kone *visi* — maskoliškomis raidėmis (literomis). Kas da navatniau: iš Amerikos, tos šalies liuosybės (valnybės), kur lietuvius vienija tarp savęs ir kelia širdyse jų meilę Lietuvos, savo kalbos ir visko lietuviško, lietuviški laikraščiai, išeiviai mūs parsiunčia į Lietuvą laiškus kartais rašytus *maskoliškomis literomis!* Iš to matom, kad norint neišsipildė geismas ir pranašavimas senojo Jurkevičiaus, buvusio inspektoriaus Veiverių seminarijos, o paskui viršininko direkcijos Suvalkų, jog apylinkė Veiverių už 30 metų (kalbėjo 1870 metuose) *kalbės maskoliškai*, vienok gudiškas raugas matomai vis platinasi toj tamsioj Lietuvos šalelėj“.

vėlis: tą sudeginus, būtų reikėję vėl 20 ar 30 kapeikų už naują mokėti.

Aš ilgai to atsitikimo užmiršt negalėjau, bet ir suprast nemokėjau. Namiškių argumentai manęs neįtikino, bet patsai jaučiausi morališkai nugalėtas, nes vėliau tos knygos aš neskaičiau ne tik namie, bet ir mokykloj; tik del kitų akių ją laikydavau, o šiaip nenaudojau.

Po kiek laiko įvyko antrasis mano pralaimėjimas, ir vėl del tos pačios rūšies dalyko. Kalba ėjo apie kontrabandą ir apie kontrabandininkus. Iš ko prasidėjo — nebeprisimenu. Savaime suprantama, kad tėvas su vyru palaikė kontrabandininkų pusę ir smerkė valdžią už jų persekiojimus, o aš, prisiskaitęs visokių knygų, ėmiau filosofuoti, kad vis delto kontrabandininkai griešija, nes daro tai, ką valdžia draudžia. Čia vėl tėvas savo papratimu paleido kokį nors pajuokos žodį, pridėjo dar, kad man protą bus sumaišę kaip tik tos maskoliškomis raidėmis knygos, — ir aš vėl pasijutau visai nugalėtas, nors tėvo argumentų tikrumo tuo metu suprast negalėjau.

Ką visa tai rodo? Tiems, kurie tokių ar panašių pergyvenimų neturėjo arba kurie visų aplinkybių nežino, gali daug kas kitaip atrodyti. Pav., anų lakų lietuviškų laikraščių korespondencijose ir šiaip rašiniuose kiek pasimokiusio jaunimo pamėgimas rusų kalbos arba rusiškų raidžių gana dažnai aiškinamas arba noru pasididžiuoti, arba ir paprastu ištvirkimu (žiūr. cituotą korespondenciją iš Veiverių), o žmonių pasipriešinimą ir atsisakymą prisiimti rusų raidėmis spausdintas knygas valdžios agentai aiškino inteligentijos ar kunigų propagandos padaru. Aš iš savo tų laikų pergyvenimų žinau, kad iš mažens per dienų dienas rusiškoj mokykloj buvimas ir mokymasis prie rusų kalbos ir jų raidžių taip pripratina, kad nė į galvą negali ateiti, jog tomis raidėmis atspausdinta ta pati lietuviška knyga (ar parašytas laiškas) kokią nors ypatingą reikšmę ar vertę turėtų. Bet iš kitos pusės aš taip pat labai puikiai žinau (vėliau tyčia stengiausi tą dalyką ištirti), kad mano namiškių čia tikrai jau niekas nesuagitavo, nes jokių lietuviškų laikraščių ne tik namiškiai, bet ir niekas apylinkėj tuomet pas mus neskaitė, ir niekas nieko tenai tuomet neagitavo. Pasipriešinimas Rusų valdžios peršamoms graždanka spausdintoms lietuviškoms knygoms buvo grynai gaivalinis, kilęs iš religinės antipatijos s v e t i m a i (provoslavų) t i k y-

bai ir jos atstovams (šiuo atveju valdžios agentams). Kad čia veikė tik gaivališkai kilusi religinė antipatija, rodo ir tai, kad tie patys žmonės lenkų kalbos, lenkiškų knygų — arba lietuviškų knygų lenkiškai lotyniškomis raidėmis — visai nesibaidė, nes tai atrodė „tos pačios", „katalikiškos". Del to taip vyko ir Lietuvos polonizacija.

Tam tikro žodžio pabraukimu aš visai sąmoningai noriu pabrėžti, kad plačiųjų minių gaivalinis nusistatymas prieš Rusų valdžios peršamas graždanka spausdintas lietuviškas knygas ir bendrai prieš rusifikacijos pastangas buvo religinio pobūdžio savo esmėje ir tik bendrai paėmus, o ne specifinis nusistatymas prieš provoslaviją, kurios jie nepažino ir nekęst negalėjo. Tai rodo iš vienos pusės tų pačių žmonių nusistatymas dėl lenkų kalbos, ir jų labai menkas atsparumas polonizacijai, ir Maž. Lietuvos lietuvių taip pat menkas atsparumas germanizacijai. Juk ypač anais laikais vartojamas alfabetas lietuvių kalbai ne daugiau tiko, kaip rusų graždanka (ypač sz, cz), tačiau šis alfabetas buvo priimtas vartoti be jokio pasipriešinimo, nes jo vartojimas nepriminė nieko svetima ar tikybai priešinga. Del to ir Lietuvos žmonių polonizacija taip vyko tol, kol rusifikacija neišaukė reakcijos ir tuo greičiau privedė prie tautinio susipratimo bei didesnio atsparumo ir prieš sulenkėjimą. Ir jei kai kurie lietuvių patriotai savo laiku atvirai skelbė, kad lietuviams yra pavojingesni lenkai, kaip rusai, tai jie konstatavo tai, kas iš tikrųjų buvo gyvenime: rusifikacijai galėjo pasiduoti tik apšviestesnieji arba karjeristai, bet tokių daug būti negalėjo; tuo tarpu prieš polonizaciją spirtis galėjo tik susipratę apšviestesnieji — ir jų daug nebuvo, o minios buvo visai neapsaugotos, kadangi vienintelis jų kultūros veiksnys — tikyba — buvo ne skiriančiu, o jungiančiu veiksniu. Prieš rusifikaciją žmonių masės buvo imunuotos, ir tą imunitetą sudarė jų skirtinga tikyba; o polonizaciją tikyba per bažnyčią dar lengvino. Del to mes ir turime tik vieną antrą surusėjusį lietuvį inteligentą, kuriam tikyba nustojo būti visa lemiančiu veiksniu ir gyvenimo rodikliu, — ir net ilgus laikus Rusijos gilumoj išbuvusių ir nesurusėjusių (jei nutauto, tai taip pat per bažnyčią greičiau sulenkėjo) paprastų žmonių — darbininkų ir ūkininkų.

Tai gyvi pavyzdžai iš Didžiosios Lietuvos lietuvių gyvenimo. Mažojoj Lietuvoj, kaip žinome, taip pat nutautėjimas ėjo, tik čia tie patys valstiečiai ūkininkai be jokio pasipriešinimo vokietėjo ir dabar tebevokietėja, nežiūrint į tai, kad tautinio susipratimo žadintojų tenai netrūko ir dirbtinėmis priemonėmis to žadinimo bent seniau ten niekas netrukdė. Dar prieš karą betyrinėdamas Prūsų lietuvių gyvenimo ir jų tautinio judėjimo sąlygas, aš buvau priėjęs išvadą, kad vienu svarbiausiu germanizacijos veiksniu Mažojoj Lietuvoj yra lietuvių ir vokiečių tikybos vienodumas. Kaip Didž. Lietuvoj per bažnyčias ir lenkiškai kalbančius kunigus lenkų kalba betarpiškai žmonių minias veikė ir juos sistematiškai polonizavo, taip lygiai Mažojoj Lietuvoj per bažnyčias ir vokiškai kalbančius kunigus veikė vokiečių kalba ir germanizavo lietuvninkus. Skirtumas tik tas, kad Didž. Lietuvoj su laiku per bažnyčią varoma polonizacija susilaukė konkurencijos iš mokyklų, kariuomenės ir bendrai iš valstybės įstaigų varomos rusifikacijos. O kadangi kiekviena konkurencinė propaganda visuomet stengiasi parodyti konkurento silpnybes ar blogus norus ir apeliuoja į varžytynių objekto susipratimą bei interesą, tai ir šioj politiškai kultūrinėj konkurencijoj lenkai juodino rusus ir ragino nepasiduoti rusifikacijai. Tuo būdu lietuviai valstiečiai, del kurių buvo varžomasi, turėjo progos iš abiejų pusių pažinti vienus ir kitus ir lengviau buvo patiems tautiškai susiprasti.

Visai kitaip dalykai stovėjo Mažojoj Lietuvoj. Ten kariuomenė, mokykla ir bendrai valstybinės įstaigos savais metodais taip pat skiepijo lietuviams vokiečių kalbą ir kultūrą, o bažnyčia ne tik jokios konkurencijos nedarė, bet pati dar daugiau ir sistematiškiau germanizavo. Ir šis darbas buvo juo lengvesnis, kad ne tik bažnytinė kalba atitiko valstybinę kalbą, bet ir pati tikyba germanizuojamų lietuvninkų buvo ta, kaip ir kaimynystėj gyvenančių Vokiečių ir Prūsų valdžios.

Kad čia didelės įtakos turėjo ypač tikybos tapatybė, ne vien bažnytinės ir valstybinės kalbos, tai rodo ir katalikiškų parapijų Mažojoj Lietuvoj daug didesnis atsparumas germanizacijai, kaip protestantiškųjų. Pav., kai Stalupėnų apskritis buvo jau senai germanizuota, tai nedidelė katalikų parapija Bildviečiuose ilgai laikėsi kaip kokia oazė (beveik ligi XX šimt.) ir buvo lietuviška. Taip pat Prūsų lietuviai katalikai ir kitur (pav., Tilžėj, Klaipėdoj) daug ilgiau lietuvystę išlaikė, nors

jų buvo visai nedaug (visoj Mažojoj Lietuvoj apie 3000), negu lietuvių protestantų minios. Tetzner'is savo laiku buvo net nustatęs, kad Prūsų lietuviai katalikai 19 šimt. dar vis daugėjo, kai lietuviai protestantai jau senai ir gana sparčiai mažėjo. Ir priežastys čia tos pačios, kaip ir Didž. Lietuvoj: lietuviai katalikai dėl tikybos skirtumų daugiau savaimingai gyveno, su protestantais nesigiminiavo, taip pat Prūsų karaliaus valdžios, kaip ne katalikiškos, tokio didelio autoriteto nepripažino, taigi ir jos germanizacinės priemonės jų taip neveikė. Amžinai, žinoma, ir jie išlaikyt negalėjo, bet čia paveikė ne tik jų palyginamas mažumas, bet ir tas faktas, kad Mažojoj Lietuvoj lietuviai katalikai, lygiai kaip ir protestantai, per savąją bažnyčią taip pat buvo germanizuojami, o atsparumą čia tesudarė patsai vienas aplink gyvenančių žmonių tikybos skirtumas. Štai lenkų katalikų ir protestantų gyvenamoj Silezijoj ir kitose vietose, kur katalikų buvo daugiau ir bažnytinė vyriausybė ar bent parapijų kunigai nebuvo vokiški, germanizacija taip sklandžiai nėjo, nežiūrint dideliausių Prūsų valdžios pastangų ir materialinių aukų[34].

Prie tokių aplinkybių visai nenuostabu, kad tiek Didžiojoj, tiek Mažojoj Lietuvoj lietuviai inteligentai iš pat pradžios savo tautą žadinamojoj propagandoj net ir prie didžiausių norų negalėjo išvengt klausimų, mažiau ar daugiau susijusių su religija ar tikyba. Štai ir „Auszra" savo pirmame numeryje Dr. J. Basanavičiaus žodžiais pasižadėjo būti laikraštis „tik svietiškas, ir pagal išteklių ir pajėgas, ... gabent žinias tik iš visatinio mokslo"[35], o keletą skirsnelių vėliau jau paaiškina kad, be kita ko, „Auszra" rašys ir apie „senovišką tikybę mūsų senelių"[36]. „Auszra" savo pažadus ir pildė. Tačiau „Szviesa", kaip matėme iš ankstybesnės citatos, vėliau atvirai „Auszrą" išvadino prieštikybiniu laikraščiu.

„Varpas" taip pat stengėsi šioj srityj „Auszros" pėdomis eiti ir taip pat tik „svietišku" laikraščiu būti, bet prieštikybinio laikraščio vardą įgijo iš karto. To paties likimo susilaukė ir Prūsų lietuvių tie laikraščiai, kurie žadėjo ir norėjo tik „svie-

---

[34] Plačiau apie religiškus psichologinius veiksnius Prūsų lietuvių nutautėjimo procese žiūr. mano rašinį „Prūsų Lietuva ir lietuviai" („Liet. Žinios"), 1914 m. 149, 150 ir 151 Nr.

[35] „Auszra", 1883, 1 Nr., 5 pusl.

[36] Ten pat, 7 pusl.

tiški“ būti, t. y. tikybos dalykų neliesti (Vanagaičio „Birutė“) arba juos lietė ir aiškino laisvai, nuo oficialinės tikybos nepriklausomai (Vydūno „Jaunimas“). Ir šitą „svietiškumą“ vienodai smerkė tiek Didž. Lietuvos lietuvių katalikų kunigai patriotai — Mačiulis, Dambrauskas arba Tumas, tiek Mažosios Lietuvos protestantų lietuvių kunigai arba šiaip dvasininkai patrijotai (Gaigalaitis, kai kurie vad. „žodžio sakytojai“).

Visus šituos pasaulinių inteligentų ir dvasininkų nesutarimus ir susikirtimus laikyti vien nesusipratimu — nėra galima. Dar mažiau galima tai aiškinti kieno nors blogais norais. Tiek vieni, tiek kiti norėjo žmones šviesti ir savo artimųjų žmonių kultūrą kelti, juos savarankiškais žmonėmis padaryti. Tačiau kai vieniems atrodė, kad lengviau ir tikslingiau rūpintis tik bendraisiais arba „svietiškais“ reikalais, tikybą arba filosifiškai religinius įsitikinimus paliekant kiekvieno atskiro žmogaus sąžinei, tai kiti tikybą bei religinį gyvenimą laikė neatskiriamu nuo gyvenimo apskritai. Šis pagrindinis nusistatymas savaime turėjo vesti prie nesusipratimų ir savitarpio kovos. Nes tiems, kurie norėjo tikybą eliminuoti ir visą tautinį judėjimą remti tik bendraisiais tautos reikalais šalia tikybos, — kiekvienas tikybinio elemento įterpimas ar religines pažiūras liečiančio klausimo kėlimas turėjo atrodyti bendrojo tautinio darbo skaldymu bei trukdymu; kitiems, kurie bendrai gyvenimo (ne tik tautinio) be tikybos neįsivaizdavo, kiekvienas tikybos reikalų apėjimas arba ignoravimas savaime jau turėjo atrodyti ir tautinio atgimimo bei viso tautinio judėjimo nepakenčiamu žalojimu, prieš kurį taip pat reikalinga kovoti, kaip prieš kalbos ir bendrai kultūros žalojimą.

Tokia turėjo arba galėjo būti bendroji situacija. Grynai psichologiniu atžvilgiu abidvi pusės, kiek jos savųjų nusistatymu teisingumu tikėjo, buvo vienodoj padėtyj. Tačiau negalima nepripažinti, jog pasaulinių inteligentų užimtoji pozicija buvo žymiai sunkesnė, nes sunkiau suderinama su realinio gyvenimo reikalais ir reikalavimais. Šiaip ar taip, visas tas socialinis sluoksnis, kuriuo lietuvių tautinis judėjimas remtis galėjo, tikėjo — ir gyvenimo be tikybos visai nesuprato. Lenkai savo polonizacinei politikai bažnyčią ir tikybą naudojo iš senų laikų, o Rusų valdžia rusifikacinėj politikoj taip pat naudojo jei ne atvirai tikybą, tai bažnyčias (uždarinėjo, katalikų bažnyčias provoslavų cerkvėmis darė), o jei ne bažnyčias, tai bent

kunigus ar jų veikimą. Prie tokių aplinkybių tikybos reikaluose laikymas pilno neutraliteto reališkai galvojančiam patrijotui buvo visai neįmanomas dalykas. Bet pradėjus kalbėti ar rašyti apie lietuvių katalikų tikybos skriaudas ar bažnyčios naudojimą politikai, nėra jau lengva atskirti, kur čia pasibaigia bendrųjų tautos reikalų gynimas, o prasideda tikybos klausimų lietimas.

Sunkiai išlaikoma pasaulinės inteligentijos užimtoji tikybos atžvilgiu pozicija buvo dar ir del kitų priežasčių. Štai „Auszra", pasižadėjusi būti „tik svietišku" laikraščiu ir „gabent žinias tik iš visatinio mokslo", tuo pačiu laiku pasižada (ir pažadą pildo) rašyti ir apie „senovišką tikybę mūsų senelių". Nėra abejonės, kad šitoks nusistatymas pilnai atitiko tų laikų humunizmo ir racionalizmo idėjas. Bet ar atitiko jis ir katalikų bažnyčios reikalus ir ideologiją? Juk šiaip ar taip kalbėsime, bet jeigu laikraštis duoda vien žinių „iš visatinio mokslo" (tame skaičiuje ir iš tų gamtos mokslo sričių, kur tik per ilgesnį laiką mokytiems teologams pavyksta rasti mokslo faktų arba teorijų ir tikybos dogmų derinamas formules), ir prie to prideda dar raštus apie lietuvių senovės tikybą, kurią, žinoma, idealizuoja, tai tokio laikraščio bendroji dvasia bei kryptis gali būti bet kokia, tik jau ne katalikiška, nors atvirai prieš katalikybę ten gali nebūti nė žodžio parašyta.

Čia tai ir yra svarbiausioji visų tikybinių ir bendrai pasaulėžiūrinių nesusipratimų ir ginčų priežastis tiek seniau, tiek ir dabar. Negalima reikalauti, kad gamtos mokslų išprusintas ir filosofiškai išlavintas inžinierius, medikas ar teisininkas tikybą ar tikybos reikalus suprastų taip, kaip juos supranta paprastas visai nesimokinęs kaimietis; taip pat negalima reikalauti, kad jis atsisakytų viešai pareikšti savo nusistatymą, žinias ar nuomones. Tačiau taip pat sunku norėti, kad tikintis katalikų ar kitos kurios bažnyčios kunigas visai ramiai žiūrėtų, kaip jo globoj esamų žmonių tarpe skleidžiamos mintys ir idejos, su jo atstovaujamos tikybos mokymu nesuderinamos. O iš to išeina, kad iš pat pradžios prasidėjusi kunigų akcija prieš pasaulinių inteligentų užimtą ir vedamą poziciją „Auszroje", „Varpe" ir kt. buvo visai naturali ir neišvengiama lygiai taip pat, kaip buvo naturalus ir neišvengiamas visas Lietuvos valstiečių ūkininkų sociališkai kultūriniais pagrindais judėjimas. Ir

jeigu prie viso religiškai ideologinio dvasininkų ir pasaulinių inteligentų skirtumo vis delto ne tik „Auszros“, bet dar ir „Varpo“ laikais abeji tuose pačiuose spaudos organuose bendradarbiaudavo, tai tas tik rodo, kad be skirstančių buvo ir jungiančių veiksnių; svarbiausi ir galingiausi iš šių jungiančių veiksnių buvo, be politinių, socialekonominiai valstiečių ūkininkų interesai. Šie visi veiksniai ir nulėmė, tarp kita ko, Mačiulio - Maironio, Dambrausko - Jakšto, Tumo - Vaižganto ir kt. kunigų ryšius su aušrininkais ar varpininkais iš vienos pusės, ir ne vieno iš tų pačių varpininkų bei aušrininkų ryšius su „šviesininkais“ arba „sargininkais“. Tie veiksniai taip pat nulėmė anų metų laikraščių turinį ir jų bendradarbių pažiūras socialinio ir ekonominio gyvenimo klausimais (kunigų leidžiamuose laikraščiuose daugumas raštų buvo visai ne tikybinio pobūdžio, o „Varpe“ ir ypač „Ūkininke“ gana dažnai būdavo spausdinami straipsniai, ginantys žmonių tikybos ir bažnyčios reikalus prieš valdžios persekiojimus, apeliuojama į skaitytojų tikybinius jausmus ir t.t.).

Lietuvių tautos atgimimo pirmojo dešimtmečio (1883—1893) ekonominiai raštai ir rašytojai.

I. Bendrieji pažymiai.

Pirmasis lietuvių tautinio judėjimo dešimtmetis lietuvių kalba spausdintų ekonomikos raštų istorijoj sudaro aiškiai aprėžtą periodą, kurio svarbiausias pažymys — tai ekonominės ideologijos vienodumas. Tai nereiškia, kad visi šio periodo ūkio ar bendrai socialiniais ar ekonominiais klausimais rašytojai būtų buvę vienodos nuomonės ir tos pačios ideologijos žmonės. Jau ir tada būta nuomonių skirtumo ir aiškiai matomo ekonominės ideologijos įvairumo. Vis delto kai skaitai ano periodo ekonomikos reikalais trumpus straipsnelius ar ilgesnius rašinius, tai lieka bendras įspūdis, kad ir jų autorių ekonominė ideologija yra maždaug tos pačios kilmės, ir nusistatymas einamojo momento klausimais perdaug nesiskiria.

Beveik visuose to laiko rašiniuose, kiek jie liečia bendruosius ekonominio arba socialinio gyvenmo klausimus, jauti socializmo įtakos, bet taip pat visuose, išskiriant labai retus ir sporadinio pobūdžo iškrypimus, gvildenami daugiau bendrojo pobūdžio klausimai, kurie atitinka ir ūkininkų interesus, ar bent jiems aiškiai neprieštarauja. Net Dr. J. Šliupo leidžiamam „Lietuviškam Balse“ spausdintuose rašiniuose jauti daugiau darvinistinės kovos dėl būvio, kaip nuoseklios socializmo klasių kovos ideologijos, kuri visu griežtumu pasireiškia tik 1894 metais pradėtoj leist „Naujoj Gadynėj“.

Su 1894 m. išėjusia „Nauja Gadyne“ prasideda „nauja gadynė“ ir lietuvių socialekonominėj literatūroj. Klasių kovą idealizuojančio socializmo dvasioj gvildenami visi socialinio ir ekonominio gyvenimo reiškiniai, tuo tarpu ligi tol visa kas buvo vertinama daugiau bendrųjų tautos reikalų atžvilgiu. O kadangi, kaip iš pirmosios dalies matėme, bendrieji tautos reikalai iš karto buvo identiški su valstiečių - ūkininkų reikalais,

tai „Naujos Gadynės“ vertinimas turėjo atitikti darbininkų-proletarijato interesus. Taip ir buvo. „Nauja Gadynė“ — tai jau „lietuviškas darbininkiškas laikraštis“ ne tik iš vardo, kaip buvo nevienas iš anksčiau pradėjusių eiti, bet ir turinio ir iš visos dvasios, berods, žymiai atskiestos liberalizmu ir net anarchizmu[37].

Antras 1883 — 1893 m. periodo ryškesnis pažymys — tai ekonomikos klausimais rašytojų negausingumas ir jų temų neįvairumas. Berods, specialiniais žemės ūkio klausimais — apie žemės dirbimą, trąšas ir kt. — raštų ir rašytojų randame nemaža, ir ne vien laikraščiuose, bet ir atskirai atspausdintų, nors rašyti tie visi „pamokslai“ arba „pamokymai apie gaspadorystę“ ne specialistų agronomų ar veterinorių, o inžinierių, medikų, teisininkų ir kitų[38]. Netrūko dar ir agitacinio pobūdžio raštų, raginančių pradėti verstis amatais ir prekyba, o laiks nuo laiko būdavo iškeliamas ir vienas antras ekonominės politikos klausimas (apie mokesčius ir kt.). Tačiau raštų, kuriuos būtų galima vadinti ekonomikos arba ekonomistų raštais tikra to žodžio prasme, pasitaiko labai retai, ir tie patys sukasi dažniau apie baudžiavas arba pramonės ir prekybos reikalą tiek, kiek tie klausimai artimi ar suprantami ūkininkams.

Charakteringa ir tai, kad „Auszroje“ per visą ėjimo laiką buvo atspausdintas tik vienas rašinys, kurį pilnai galima vadinti ekonominiu — tai Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę“, pradėtas 1884 m. „Auszros“ Nr. 7-9 ir nepabaigtas autoriui išvažiavus į Ameriką. Kiti „Auszroj“ atspausdinti neistorinio ir ne siaurai patriotinės publicistikos bei poezijos raštai lietė ūkininkų profesinius (žemės ūkio, gyvulininkystės) reikalus ar teikė higienos žinių, tačiau bet kokios socialinės

---

[37] Be raštų einamaisiais klausimais „Nauja Gadynė“ tuojau iš pat pradžios ėmė spausdinti ilgesnių verstinių raštų (Lafargue „Religija kapitalo“, Ivaniukovo „Liberalizmas ir moksliškas socializmas“, ir kt.). Redagavo iš pradžios Dr. J. Šliupas, vėliau Amerikos lietuvių tarpe pagarsėjęs anarchistas Laukis (Bacevičia), kuris vėliau Amerikos lietuvių tarpe organizavo anarchistinės (sindikalistinės) tarptautinės darbininkų organizacijos (I. W. W.) skyrių.

[38] Turbūt, vaisingiausias šios rūšies raštų rašytojas, šalia Petro Vileišio, bus buvęs Dr. J. Staugaitis, kurio raštų apie trąšas ir kt. būdavo kalendoriuose ir laikraščiuose.

ar ekonominės ideologijos ar ekonominių mokslų teorijos jie visai nepriklausė.

Nedaug tokių raštų pasirodė pirmaisiais dviem metais ir Dr. J. Šliupo redaguojamam „Lietuviškam Balse", nors J. Šliupas savo rašiniuose („Gamtos mokslai", „Tėvynybė ir visatybė" ir „Likimas žmogaus ant žemės ir draugija"), Šernas - Adomaitis straipsnių serijoj („Ko mums reikia" ir „Tėvyniški balsai") ir J. Andziulaitis - Kalnėnas iškėlė ir savotiškai nušvietė visą eilę socialinio gyvenimo klausimų. Socialekonomio pobūdžio rašinių žymiai daugiau pradėjo atsirasti tik nuo 1887 metų, t. y. „Auszrai" jau sustojus, ir tai tiek Amerikoj leidžimame „Lietuviškame Balse", tiek Lietuvoj pradėjusioj eiti „Szviesoj". Prie Šliupo, Andziulaičio ir Šerno dabar jau prisideda atskirais rašiniais Radzvickas (Petras Bevardis) — apie javų kainas 1887 m. „Liet. Balso" nr. 9 ir 10), J. Jablonskis (G. A. „Szviesos" nr. 5 „Apie javus ir akčyžes") ir kai kurie kiti smulkesniais arba menkesnės vertės rašiniais. Bet ypač šie metai lietuvių ekonominėj literatūroj pažymėtini pirmaisiais grynai socialekonominio pobūdžio rašiniais ligi tų metų visai negirdėto naujo rašytojo Liūto, kuris buvo dabartinis profesorius, tuomet dar studentas, P. Leonas, kuris pradėjo iš karto ilgesniu rašiniu („Szviesos" 1887 m. nr. 1 ir 2 straipsnis „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus").

Sekančiais 1888 metais socialekonominiais klausimais pradėjo rašyti Vl. Mačys (Balandis, apie javų pigumą „Szviesoje") ir įdomių socialinio ir ekonominio gyvenimo klausimų iškėlė P. Matulionis (Bevardis) savo kaimo etiuduose „Lietuviškame Balse".

Vėliau (nuo 1889) socialekonominiais klausimais atskirų straipsnių pradeda duoti Krikščiukaitis, Dovoina Selvestravičius, Grinius, Lozoraitis, Vilkutaitis, Pakalniškis, Grinius, Kudirka, Kriaučiūnas, J. Bagdonas, Čepas, Matulaičiai ir kt., bet iš jų tik Andziulaitis, Bagdonas, Grinius, Lozoraitis, Matulionis, Vilkutaitis ir Leonas kiek dažniau pasirodė, o kiti visi išnyko po pirmo — antro debiuto. Žymesniais gi socialekonominio pobėdžio raštais „Auszros" - „Varpo" pirmąjį dešimtmetį (1883 — 1893) išsiskiria tik Dr. J. Šliupas, Šernas - Adomaitis, Lozoraitis, Andziulatis, Matulionis ir ypač P. Leonas.

2. Pirmieji socialekonominiai raštai ir Dr. J. Šliupas.

Dr. J. Šliupas priklauso tos pačios istorijos romantikų grupės, kaip Dr. J. Basanavčius, kuris „Auszros“ „Prakalbą“ pradėjo lotynišku motto: „Homines historiarum ignari semper sunt pueri“ — „Žmonės nusidavimų nepažįstantieji vis yra vaikai“. Istorijos nepažįstančius laikydamas vaikais, Dr. J. Basanavičius visą savo gyvenimą beveik vien istorijos tyrinėjimams ir jos mokymui ir paaukojo. O „Auszra“ turėjo būti tuo organu, per kurį „nusidavimų nepažįstantieji“ galėjo mokomi būti.

Dr. J. Šiupas „Auszroje“ pirmiausia pasirodo taip pat istorinio pobūdžio rašiniu apie Simaną Daukantą[39], o Nr. 8 - 10 atspausdintas straipsnis „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien“ pradėdamas žodžiais, kurie atrodo Dr. J. Basanavičiaus pastatyto motto žodžių tik kiek platesnė interpretacija[40]. Ir bendrai Dr. J. Šliupas savo gausinguose rašiniuose, net ir ne istoriniuose, nuolatos daro ekskursijas į Lietuvos senovę ir bendrai į istoriją.

Tačiau vis delto Dr. J. Šliupo net grynai istorinių raštų negalima lyginti su Dr. J. Basanavičiaus raštais. Jei Basanavičius rašė „Apie senovės Lietuvos piles“[41], tai jis pradėjo poeto eilėmis bei lyriškais vaizdais iš Lietuvos senovės gyvenimo, perėjo prie mokslinio dalykų aprašinėjimo ir baigė trumpu raginimu pamilti jo aprašytus — garbingosios senovės palikimus bei pavyzdžius, „visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą žemę, savo mylimą kalbą bei reikalus savo tautos“[42]. Tuo tarpu Šliupas, jei rašo apie „lietuvius ki-

---

[39] Auszra, 1883, Nr. 1, 2 ir 8 — 10.

[40] „Daugybė mūsų žmonių nežino ištisinės istorijos savo tautos. Toki nežinė lietuviams daug pikto atneša, ir del ko? del to, kad vieni mislija, jog lietuviai buvę tamsi, vangi ir negarsi tauta, prie kurios geram žmogui gėda esą prisiskaityti, kiti gi norint geriau žino praeigą lietuvystės, bet nevisai supranta tai, ko šiandien lietuvių giminei reikia ir kokias jinai turi tiesas ganėdinti savo reikalams. Tas mano norint trumpas raštas bene išsigalės vieniems akis atvėpti, kad jie žvilgterėję į praėjusį gyvenimą lietuvių susigriebtų ir imtų tarnauti savo gentei, kitiems gi bene nurodys tikrąjį taką darbuose ir pageidavimuose“ („Auszra“, 1883, 8 —10 Nr., 221 pusl.).

[41] Tai yra ilgesnis rašinys, įdėtas 1883 m., „Auszros“ 1 Nr. ir pabaigtas tik kitais metais.

[42] „Auszra“, 1884, 1—3 Nr., 52 pusl.

tą gadynę", tai būtinai ją riša su „šiandien" — su tos dienos politine bei socialine santvarka, santykiais su kitomis tautomis ir t. t.[43]. Jei jis rašo Simano Daukanto biografiją, tai būtinai iš pat pradžios pabrėžia „nerūpestį mokytų vyrų apie savo krašto rašliavą" ir kitas tos dienos nedorybes[44]. O kai dar J. Šliupas imasi savo gadynės literatūros arba patriotinės poezijos kritikos darbo, tai, be kita ko, kreipia dėmesį ne tik į praeitį, bet ir į tos dienos socialinio gyvenimo reiškinius, ir jau pačioj pradžioj pabrėžia, jog „reikėtų atminti, kad kova už būvį žmogaus ir giminės galanda sylas, stambina jas ir didina"[45].

Tuo būdu iš pat pradžios Dr. J. Šliupas užsirekomenduoja daugiau publicistu visuomeninku, kaip istoriku - mokslininku, o jo rodymas „į kovą už būvį", kaip į žmonių gyvenimo akstiną (toji kova dėl būvio „galanda sylas, stambina jas ir didina"), savaime rodo jau ir Dr. J. Šliupo ideologinę kryptį, kuri ryškiau pasireiškė vėliau „Lietuviškame Balse" ir ypač 1894 m. pradėtoj leisti „Naujoj Gadynėj".

Bet klaidinga būtų manyti, kad Dr. J. Šliupo patriotiškai socialistinė ideologija su atitinkama terminologija buvo padaras gyvenimo Amerikoj tarp lietuvių proletariato. Dr. J. Šliupo ir kitų aušrininkų bei pirmųjų varpininkų brendimo ir mokslo metais socializmo ideologija buvo labai populiariška. Pirmojo socialistų internacionalo įsikūrimas ir jo del savitarpio ginčų žlugimas, sparčiai išaugęs socialistinis darbininkų judėjimas ir savitarpio kovos (Lassalis!) Vokietijoj, Bismarkio priešsocialistinis įstatymas ir socialistų persekiojimai Rusijoj bei Vokietijoj šalia veikimo laisvės Prancūzijoj ir Anglijoj, — visa tai socializmą tik daugiau populiarizavo, juo labiau, kad ir ekonomistų istorinė mokykla, bepuldama klasinę mokyklą, su pamėgimu vartojo prieš tą mokyklą Markso ir kitų socializmo teoretikų iškeltus argumentus, ir tuo būdu universitetuose besimokinanti jaunuomenė kad ne gyvenimo, tai savo profe-

---

[43] Žiūr. „Auszrą", 1883, 8 — 10 Nr., 221 — 231 pp.

[44] „Auszra", 1883. 1 Nr., 13 p.

[45] Žiūr. „Auszros", 1883, 3 Nr., 75 pusl. ir kt. „Lietuvos bičiulio" patriotinių eilių recenziją, kuri pabaigta „Auszros" 4 Nr., 108 — 110 pp.

sorių, kad ne profesorių, tai gyvenimo nuolatos buvo supažadindama su socializmo ideologija ir socialistiniu judėjimu*.

Šis caro valdžios taip persekiojamas judėjimas ypač turėjo veikti lietuvių besimokinančią jaunuomenę, kadangi socializmo skelbiamos kovos ir laisvės idėjos atitiko ir Lietuvos vastiečių vaikų socialinės ir politinės laisvės arba pasiliuosavimo nuo priespaudos idealą. Ir iš Dr. J. Šliupo „Jaunatvės" mes žinome, kad jau 1880 - 1882 metais jisai su kitais draugais veikia slaptai socialistinio lenkų „Proletarijato" metodais (slaptai spausdinamais atsišaukimais), o 1883 metais jau išverča lietuvių kalbon to „Proletarijato" „Atsišaukimą į valsčionis", kuris tais pačiais metais ir atspausdintas.**

Tuo būdu Dr. J. Šliupo 1883 metais „Auszroje" pradėtas socialinio gyvenimo reiškinių bei „kovos už būvį" pavyzdžių kėlimas, arba jų gretinimas su senovės istorijos atsitikimais, nebuvo atsitiktinis nuo temos nukrypimas, o padarinys tų idėjų

---

* Kokios nepaprastos įtakos darė socializmas besimokančiam jaunimui „Auszros" laikais, tai rodo ir vieno iš žymiausių (prieš keletą metų mirusio) vokiečių ekonomisto prof. Pohle vieša išpažintis (prakalboj prie rašinio „Kapitalismus und Sozialismus"). Būdamas giliai įsitikinęs antimarksistas, prof. Pohle atvirai prisipažįsta, kad savo laiku prie ekonominių mokslų jis priėjo tik del susižavėjimo socializmu — „nur aus Begeisterung fuer den Sozialismus", nes: „1880 — 1890 metų tarpe Vokiečių viešąjį gyvenimą ir mokslą užliejusi socializmo banga buvo tiek stipri, kad jautri siela vargu bau galėjo išsilaikyti socializmo įtakai nepasidavus" (Žiūr. L. Pohle, Kapitalismus nud Sozialismus, Leipzig, 1921, 1 p.).

** Žiūr. V. Biržiškos „Lietuvių Bibliografiją", III, 1929, 640 p. ir Dr. J. Šliupo „Jaunatvę", ypač 35 — 45 pp.

Tarp kita ko iš Dr. J. Šliupo „Jaunatvės" sužinome, kad Maskvos studentų tarpe jau 1880 m., „daugelis Šiauliečių įdomavo socializmu, ir todel patriotizmą jie smerkė kaip nusidėvėjusią idėją" (p. 35). Patsai Šliupas ėmėsi „studijuoti socialį klausimą ir susiartinti su socialistais" 1881 m. po to, kai, dalyvaudamas 1881 m. sausio m. Maskvos gyventojų surašinėjime, turėjo daugiau progos pamatyti „ir nemalonių apsireiškimų didmiesčio gyvenimo" (37). 1882 m. Maskvos lietuvių studentai turėję du rateliu, tarp kurių „darbas buvo padalintas: tautininkai studijavo kalbą, historiją, literatūrą mūsų kalbos, o socialistai — ekonomijos srityje dirbo, ir įsivėlė į „Proletaryat'o" bei nihilizmo ramstymą. Ir socialistai nesisakė lietuvių tautos nepripažįstą ar kelti nenorį, bet jie manė tikslą atsieksią per politišką akciją ir susidėję su rusų ir lenkų suokalbininkais". Pačiam Dr. J. Šliupui „abu rateliu lygiai rūpėję" ir jis buvęs „tarpininku tarp abiejų" (41).

ir santykių, kurių buvo veikiamas to laiko visas besimokinantis jaunimas.

Tačiau vis delto Dr. J. Šliupo rašiniai ligi 1884 metų nei turiniu nei forma neatitinka tų minimalinių reikalavimų, kurie nulemia rašinio priklausomybę ekonomikai. Tik 1884 metų „Auszros" Nr. 7 - 8 pradėtas spausdinti Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę" yra pilnoj to žodžio prasmėj tikras ekonomikos rašinys ir yra pirmutinis šios rūšies raštas ne tik Dr. J. Šliupo parašytas, bet ir apskritai pirmutinis lietuvių kalba parašytas ir atspausdintas rašinys iš politinės ekonomijos. Deja, rašinys nutrūksta sekančiame „Auszros" Nr. 9, autoriui išvažiavus į Ameriką, ir aptarta tepaliko tik du klausimai: I. Kas tai yra politiška ekonomija? ir II. Pobūdis šiandikščios ūkės. Vis delto jau ir iš pačios rašinio pradžios visai aiškiai matyti, kad Dr. J. Šliupas buvo užsimojęs patiekti sistematiškai parašytą politinės ekonomijos vadovėlį. Turint galvoje, kad mažiau ar daugiau savarankiškai parašyto politinės ekonomijos vadovėlio ligi pačių pastarųjų laikų nėra buvę[46], šis Dr. J. Šliupo prieš 45 metus pradėtas darbas reikia laikyti svarbiu dar ir šiandien, ypač ekonominės terminologijos atžvilgiu.

3. Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę".

Pradeda savo rašinį autorius aiškinimu — „k a s t a i y r a p o l i t i š k a e k o n o m i j a". Iš to aiškinimo pirmiausia mes sužinome, kad „nėra mokslo, kurs žmogui neneštų pelno": mekanika ... „mokina, kaip galime gauti judintinę spėką ir kaip ją galime pasinaudoti įsitaisydami įvairius dirbtuvus (mašinas)"; astronomija... „geriausiai parodo kelius per marių plaukiantiems"; chemija... „atranda sukrautines dalis daiktų ir mokina pasigauti tūlus dalykus, kuriuos nežinėlis meta į šalį kaipo susidėvėtus ir atlikusius"; „geologija parodo, kaip ir kur turime ieškoti akmeninių anglių ir naugių"; medicina tyrinėja ligų priežastis; tiesos mokslai kamantinėja draugijinius klausimus ir prisideda patobulinimui įstatų; statistika pamoja daug taisyklių, kurios valdo draugiją; politiška filozofija iš-

[46] Tik 1929 metais pirmą kartą pasirodė savarankiškai parašytas politinės ekonomijos vadovėlis (Dz. Budrio).

žiūri įvairius povizius valdžių ir parodo jų atnašią naudą“[47]. Ir taip išrodęs, kad „nėra mokslo, kurs žmogui neišsimokėtų už prakaitą pralietą ant įgijimo jo paduodamų žinių“, autorius pabrėžia, jog „mokslas apie tautinę ūkę prisideda žmogui ant kiekvieno žingsnio“, nes „be to mokslo vargu bent kiek suprasti kebluosius draugijos klausimus“. Patsai „mokslas apie tautinę ūkę, kitaip vadinamas politiška ekonomija, priderį prie eilės mokslų apie draugiją, jis tiria ūkės atsitikius“[48].

„O kas tai per daiktai — tie ūkės atsitikiai?“ — klausia autorius, ir tuojau patsai atsako:[49]

„Kiekvienas žmogus juk pirmučiausiai rūpinasi, kaip reikia išlaikyti savo gyvastį, apsiginti nuo miriaus. Šaknis to rūpesčio lindo pačiame žmogaus kūne. Žinomas tai daiktas, kad kūnas, dirbant darbą, gaišina savo raumeninę spėką; kad neperilsti ir nesugadinti kūno parangumą per ilgą įveikimą, kūnas turi gauti papildą — peną, kurs atitaisys panykusius jau audeklus. Bet ne tiktai peno reikalauja kūnas, kad išlikti gyvu ir veikliu, reikia jam ir aptaiso, nes žiaurus oras užgauna jį smagiai, panaikina kūninius audeklus ir įdiegia ligų šaknį — priartina žmogų prie miriaus. Kada žmogus turi ką valgyti ir kuomi apsidengti, jis pageidauja namų, apginančių jį nuo visokių netikėtų priepuolių ar piktų įveikimų apylinkės. Taip tai žmogus apie save besirūpindamas, viena pradžia susieina su prigimčia. Reikalai gi, kurie spiria žmogų artintiės prie prigimties dėl to, kad papildyti panykusius kūninius audeklus, kad įsigyti apdangą ir pastogę, vadinasi medegiškais žmogaus reikalais“.

Toliau autorius aiškina įvairius kitus „ūkės atsitikius“, visai teisingai pabrėždamas, kad ne kiekvienas žmogaus veikinys yra „ūkiškas“, o tik sąmoningas, iš anksto apgalvotas ūkininkavimas, kur „žmogus neapsikenčia vargti ir kankariuoti veltui pagaišinęs spėką“. „Tokį tai žmonių nuomoningą veiklumą mes vadinsime ūkišku; o kupeta ūkiškų veiklumų padaro tai, ką mes vadiname ūke“[50].

---

[47] Auszra, 1884, 7/8 Nr., 217 p.
[48] Ten pat, 217 — 218 p. p.
[49] Ten pat, 218 pusl.
[50] Ten pat, 218 — 219 p. p.

Taip pat visai tiksliai autorius apibrėžia agronomijos ir technologijos santykius su ūkiu ir politine ekonomija, kuri nors taip pat, kaip ir pirmosios dvi, „tiria ūkę, bet visai iš kitos pusės". „Jos uždava yra parodyti, ar plati, bet liesa ūkė yra geriau laikyti, ar siaura, bet, kaip prideri, išdirbama; ar žmogus gauna pelningą atmokestį už prakaitavimą ar ne, ir jeigu ne, tai kodėl; apskritai sakant mokslas apie tautinę ūkę parenka kelius gerų geriausiai tildančius reikalus žmonių prie jų mažesnio plukimo"[51].

Ligi šios vietos visi Dr. J. Šliupo aiškinimai yra toki pat, kaip būna bet kurio vadovėlio pradžioje, ir jei kas yra įdomesnio, tai savotiška autoriaus terminologija (del terminologijos teks dar atskirai išsitarti, juoba, kad patsai autorius visus pavartotus terminus ir šiaip daugybę žodžių aiškina dar išnašose). Toliau eina jau aiškinimai, iš kurių matyti ir tam tikra kryptis bei skaitytų svetimų autorių įtaka[52]: „Reikalingumas sudavadyti ūkiškus žygius gimsta iš žmogaus prigimties. Žmogus, kaip sakiau, negal be krašto dirbti ir dirbti nenusiveikęs. Kadangi vien darbas yra davėju vartojamų daiktų, tai išpuola daugį ir kokybę darbo pritaikyti prie daugio ir gymės žmogaus reikalų. Kitą gadynę, kad nebuvo paskiros darbų, žmogus pats vienas ką uždirbo, tai ir vartojo, bet šiandien yra kitaip: paskira darbų susėjo visus žmones. Norint kiekviena giminė ir draugija turi ličius (mierius) ir geismus tiktai ypatingus, vienok lieka ganėtinai reikalų, kurie sutraukia į krūvą jas visas taip, kad ūkė visos šalies palieka kaip kad vienu kūnu, iš kurio nei vieno sąnario neišgausi neįgrobęs kitų. Politiška ekonomija kamantinėja tokį kūną, t. y. ūkę visos šalies, o ne ūkę vienos giminės ar draugijos ypačiai.

Ta pati paskira darbu susėja visą žmonystę ir visus žmones padaro broliais. Bet prie šiandikščio rėdo, karalystės ar tautos padaro visgi atskirus kūnus, kurių sąnarius su mazgu užriša ūkės pobūdis, kalba, popročiai, tiesos, valdžia, prie to prisideda dar ir krašto pobūdis, jo klimatas. Taip tai esant politikiška ekonomija šiandien tiria ūkę skyrimu tautų ypačiai. Taigi apskritai sakant: politikiška ekonomija peržiūrinėja tau-

[51] Auszra, 1884, 219 pusl.
[52] Ten pat, 219/20 pusl.

tų ūkę, arba tokius atsitikius tautose ir karalystėse, kurie ramdo medegiškus reikalus gyventojų."

Toliau autorius skirsto politinę ekonomiją ūkinio veikimo sritimis, aiškiai pasisakydamas[53], kad „jau XIX amžiaus pradžioje mokytas prancūzas Sė (reikia suprasti Say. A. R.) pramanė gerą paskaidą politiškai ekonomijai"; ir jis tą „paskaidą" taip pat savais žodžiais apibrėžia: „Aplinkybės rodančios daugį ir gymę pataisomų daiktų duoda įtalpą mokslui apie p a t a i s ą... Mokslas, kurs kamantinėja, kokių priklauso įstatų ir įtarčių tie mainai, vadinasi mokslu apie m a i n u s arba a t k a i t ą... Įstatus paskaidos prekinių tarp įvairių draugijinių sluoksnių tiria mokslas apie p a s k a i d ą. Ant galo ypačiai išsitiria daugio ir gymės vartojamų daiktų — tai mokslas apie v a r t o j i m ą"[54].

Tolimesnėj rašinio dalyj autorius nevisai nori sutikti su Say politinės ekonomijos paskirstymu, kadangi mainai ir „p a s k a i d a" (paskirstymas - distribucija) nėra buvę visuotini. „Prigimtinėje ūkėje antai ką žmogus pasitaisydavo, tą jis pats ir suvartodavo; prie to tada jis turėdavo ir savo medegą ir įtaisus jos nutaisymui reikalingus. Juk mažieji žemės valdytojai Prancūzjoj, Germanijoj ir bimbalai (desintininkai, šiurininkai) Lietuvoje, ką pasitaiso, tą ir pervaro per savo pilvą — atskyrus dalį turto, kurią nuo jų atima krašto vyresnybė. Tai jau aišku, kad tiktai pataisas ir vartojimas, pasisiebdamu ant įstato atkaito medegos žmogaus kūne, prideri visai žmonystei, ir per tai padaro visadinę įtalpą ūkės, taigi ir mokslo, apie ūkę"[55].

Iš šių ištraukų jau visai aiškiai matyti, kad Dr. J. Šliupo 1884 metais parašytas „mokslas apie tautinę ūkę" buvo aiškioj vad. naturalistinės krypties įtakoj, nes ir ūkininkavimas, anot autoriaus, „gimsta iš žmogaus prigimties", ir mokslui apie ūkę, arba politinei ekonomijai, jisai nori skirti tik tuos ekonominio gyvenimo reiškinius, kurie betarpiškai priklauso žmogaus kūno fiziologinių funkcijų („įstato atkaito medegos žmogaus kūne") ir yra amžini („visadiniai"). Toki ūkinio gyveni-

---

[53] Auszra, 1884, 220 p.

[54] Ten pat, 220 — 221 p. p. Kursyvas — visur paties autoriaus.

[55] Ten pat, 221 p.

mo reiškiniai esą tik gamyba („pataisas“) ir vartojimas, bet ne gėrybių mainai (atkaitas) ir jų paskirstymas (paskaida).

Tačiau iš kitos pusės Dr. J. Šliupas, kaip matėme, tiki, kad „vien darbas yra davėju vartojamų daiktų“, ir čia jis jau prisiartina tiek prie klasikų, tiek prie socialistų. Ir šis dvylypumas, ir dargi trilypumas, nebuvo atsitiktinis. Jau sekantį skyrių („Pobūdis šiandikščios ūkės“) autorius pradeda šiuo charakteringu sakiniu: „Įstatai politiškos ekonomijos pasiremia tai ant žmogiškos prigimties, tai ant savitarpinio prietikio ir persistovėjimo žmonių ir tautų; už tai kiekviena gadynė turi savo įpatų pobūdį[56]. Taigi jeigu iš atskirai paimtų įvedamųjų paaiškinimų dar buvo galima tikėtis vienos kurios sistemos prisilaikymo, tai pirmasis sakinys iš antrojo skyriaus jau iš karto veda dar žingsnį tolyn — į istorinį ekonominio gyvenimo reiškinių aprašymą ir bendrai istorinę interpretaciją. Ir tikrai tuojau po tų žodžių prasideda istorinė „darbų paskaidos“ ir bendrai ūkinio gyvenimo apžvalga su pavyzdžiais iš senovės (Romėnų ir Graikų) ir iš viduramžių, taip pat iš naujesniųjų laikų.

Šioj rašinio dalyje jau aiškiau pasireiškia ir autoriaus socialekonominė ideologija arba simpatijos. Jau ir anksčiau pasireiškęs palinkimas prie natūralistinio dalykų aiškinimo su darvinistinės kovos dėl būvio ideologija ir tikėjimu jos auklėjamai galiai iš vienos pusės ir laikymas darbo vieninteliu „davėju vartojimo daiktų“ iš antros — davė pakankamą pagrindą įtarti socialistinės ideologijos simpatijomis. Antrojoj dalyj autorius jau visai atvirai savo aiškinimus remia Fr. Engelso (ir gr. Paryžskio) citatomis[57] ir stengiasi išrodyti, kad „žmonės spėkingieji atima žemę nuo silpnųjų“, kad „kaip žemė, taip ir manta (kapitolas) susibėga į nedaugio rankas“, kad „amatninkai virsta į paprastus darbininkus, nebegalėdami atstovėti lenktyninę kovą su dirbtuvininkais“ ir kad „per tai taip visur šiandien matome sustojant akis į akį darbininką ir mančių“[58].

---

[56] Auszra, 1884, 9 Nr. (297 p.).

[57] Cituojami šiame skyriuje pakartotinai du veikalai: Fr. Engelso 1882 m. lenkų kalba išleistas „Socyalizm utopijny a naukowy“ ir, matyt, rusų kalba Petrapilyj 1871 m. išėjusis Paryžskio veikalas „Darbininkų draugystės Anglijoj“.

[58] Auszra, 1884, 302 — 303 p. p.

Čia turime trumpai suglaustas marksinio socializmo teorijos pagrindinius dėsnius. Toliau eina atitinkantis ir charakteringas vertės teorijos apibrėžimas:[59] „Taip tai esant mūsų ūkė turi sau ypatingą sutaikinimą. Daugumas dalykų vienur ar kitur išsidirba naudojant mantą. Manta gi viena pradžia ieško didesnio pelno. Šiandykščiai ūkininkai, pramonininkai ir prekiotojai traukia prie savęs už algą darbininkus, o už palūkanas — paskolą. Taigi dydis pelno tų pelninkų prideri nuo mažumo dirbtuvininkų, nuo išdarbavimo paieškomų ant turgaus daiktų, nuo gerumo išdarbio menkai gaišinant pinigų ant išdarbavimo. Turgus, ties šneka mūsųjų pelninkų, ir lenktyninė kova jų mantos, tai yra teisingasis sprendėjas ūkiško jos pasinaudojimo. Išdarbininkas ant turgaus gauna vertį, brangį savo nuoveikalio. Saikas mainant vieną pardavinį ant kito vadinasi maininiu brangiu pardavinio; tą brangį išdirba turginė kova tarp pasiūlų (padava) ir dera (klausa). Viena dalis brangio pardavinio eina ant užkamšimo pragaišties išdarbavimui tęsianties, kita gi ant apmokėjimo darbininko, trečioji kliūva kaipo pelnas piningiui ir žemvaldžiui. Vaisius viso tautinio darbo eina 1) ant atitaisymo pragaišintosios medegos ir ant panaujinimo įtaisų išdarbavimo; 2) jis padaro tautinį paimblį arba gautį, kuri pasiskirsto tarp valdžia (mokesčiai), darbininkais (alga) ir valdytojais išdarbinės medegos (pelnas). Gavęs sąvąją dalį kiekvienas rūpinasi apsitekti joje".

Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę" dar ir šiandien įdomus savo terminologija. Čia yra terminų, kurie mūsų kalbininkų vad. terminologijos komisijose tik prieš keletą metų iš naujo nukalti buvo, — ir mūsų ekonomistų raštuose tik dabar prigijo; pav. tik 1924 m. pradėta vartoti terminus pasiūlai ir paklausai, tuo tarpu jau 1884 m. Dr. J. Šliupas tai pačiai sąvokai vartoją: pasiūla (skliauteliuose — „pavada") ir dera (sklt. — klausa). Taip pat jau pas Šliupą yra aplinkybė — Umstand, kokybė — Qualitaet, pobūdis — charakteris, lenktynės — konkurencija, ir kt. Taip pat jau Dr. J. Šiupas vartoja tokius „moderniškus" žodžius, k. a.: žemininkas, žemvaldys; gėris, gė-

[59]. Ten pat, 303 — 304 pusl.

rybė; verčia (verčios daiktas); tautos ūkis (ūkė), tautinis ūkis (ūkė) ir kt.

Dr. J. Šliupas taip pat jau mėgino duoti lietuviškus terminus sąvokoms, kurioms pripažintų terminų dar ir šiandien neturime. Pav., Ertrag, kurį aš mėginau vadinti gaviniu, Šl. verčia dviem žodžiais — „paimblis“ ir „gautis; šalia ūkininko, prekiautojo ir pramoninko, J. Šl. vartoja dar ir žodį „pelninink as“, kai nori juos visus vienu žodžiu apimti ar pabrėžti, kad jie pelno tikslais ūkininkauja, fabrikas steigia ar kapitalą kitiems už procentus skolina. Distribuciją Dr. J. Šliupas vadina „paskaida“, šalia „mainų“ vartoja ir „atkaitą“, gamybą vadina „pataisa“, turtuolį — „mančium“, fabriką — „dirbtuvu“, vertę — „brangiu“, sugebėjimą (supratimą) — „gėbsnumu“, pastangas — „stanga“ ir t. t.

Dr. J. Šliupas taip pat vartoja žodžius „pardavinys“ (parduodamoji prekė arba parduodamas daiktas) ir „padarinys(ė)“ („padarinė išdarbio kliuvo į rankas daugmančių“, „Auszra“, 1884, p. 303), ir sako: „priedėlinis darbas“, „tautinis darbas“, „darbinė spėka“, gadynės eigis“ ir t. t.

Dr. J. Šiupo „Moksle apie tautinę ūkę“ yra ir tokių žodžių, kuriuos be paaiškinimo sunku suprasti, o kai kada nedaug padeda ir aiškinimai (tokių paaiškinimų pirmajam skyriuj yra 37, o antrajam — 47). Pav., pasakymą — „įvairūs poviziai“ išnašoj autorius paaiškina — „Kokie pavyzdžiai“ („Auszra“, 1884, p. 222), tačiau kitoj vietoj (pusl. 303) pasakyta: „Samdytas darbas... paliko pamatiniu poviziumi viso išdarbavimo“. Arba autorius vartoja žodį „klijentas“ ir manai apie tikrą šių dienų klijentą; tačiau paaiškinime randi, kad tas „klijentas“ — tai „prasčiokas, prastasis žmogus“ (p. 304). Taip pat Dr. J. Šliupo „įtartis“ tai ne įtarimas, o „išlyga, išsiderėjimas“. Chemiją autorius ,kaip ir kitus svetimus žodžius, vadina „kemija“, o paaiškinime sako — „skyrimo, sukrovimo pažintis“. Geologija — tai „mokslas apie žemės pasidarymą“, „pilozopija — išminties mokslas, vilmanystė“, o statistika — tai „žemių, karalysčių pažintis“. („Auszra“, 1884, p. 222).

Šitie ir kiti pavyzdžiai rodo, kad Dr. J. Šliupo moksle apie tautinę ūkę šalia tikslingų terminų bei paaiškinimų yra ir

nevykusių ar net klaidinančių. Taičau jeigu prisiminsime, kad visa tai buvo rašyta prieš 46 metus, kai ekonominė literatūra ir terminologija ir kitur dar vystykluose tebuvo, tai pirmąjį mėginimą šioj srityj reikia laikyti visai vykusiu, ir galima tik pasigailėti, kad autorius pradėto rašinio nepabaigė[60].

4. Kiti Dr. J. Šliupo socialekonominiai raštai.

Nutraukęs savo „mokslą apie tautinę ukę", Dr. J. Šliupas tačiau nenustojo socialinio nei ekonominio gyvenimo reiškiniais interesavęsis. Jau plaukdamas Amerikon laivu susipažįsta su lietuviais emigrantais ir savo „Gromatose iš Amerikos" tų pačių 1884 m. „Auszroj" (Nr. 10 - 12) kelia aikštėn lietuvių socialinio ir ekonominio gyvenimo kai kuriuos reiškinius sąryšyj su emigracija ir jos problemomis. Nuvažiavęs Amerikon, pirmaisiais metais įsitraukia į smulkų laikraštinį darbą, ir stambesnių rašinių iš socialinio gyvenimo net jo paties „Lietuviškame Balse" nematyti. Bet jau sekančiais 1886 metais „Lietuviško Balso" Nr. 1 (sausio 12 d.) randame pradžią ilgesnio rašinio, pavadinto „Gamtos mokslai ir draugija", kuris eina tęsiniu beveik kas numeris ligi 1888 metų. Tai populiariška istorinė gamtos mokslų išsiplėtojimo apžvalga su sporadinėmis ekskursijomis į socialinį gyvenimą. Vis delto tiek šitas, tiek kiti to laiko Dr. J. Šliupo ilgesni ar trumpesni rašiniai įvairių įvairiausias klausimais nieko bendra neturi su 1884 mt. „Mokslu apie tautinę ūkę", išskiriant du rašiniu: „Tėvynybė ir visatybė" ir „Likimas žmogaus ant žemės".

a) „Tėvynybė ir visatybė".

„Tėvynybė ir visatybė" yra pradėtas spausdinti 1886 m. birželio 30 d. „Lietuviškame Balse" ir pabaigtas tų pačių metų rugsėjo 16 d. nr., taigi spausdinamas ėjo per 6 nr. Šį straipsnį autorius betarpiškai suriša su jau anksčiau minėtu rašiniu apie „tikrąjį ieškinį tėvyniškumo", atspausdintu „Auszros" Nr. 1, 1884 m., kur buvo mėginta socialistiškai kosmopolitinė ideolo-

[60] Iš Dr. J. Šliupo „Jaunatvės" (I, 57) sužinome, kad „Mokslas apie tautinę ūkę" buvęs pradėtas spausdinti „Auszroje" p. Mikšo be autoriaus žinios ir sutikimo (Šl. tuo metu buvęs Lietuvoje).

gija suderinti su lietuvių tautos reikalais ir lietuviškuoju nacionalizmu. Pagrindinė ano straipsnio mintis buvo ta, kad „visatybė", t. y. universalizmas bei kosmopolitizmas, stovi aukščiau už lokalinį patriotizmą arba tautinį nacionalzmą, tačiau prie tos „visatybės" tegalima eiti tik per „tėvynybę" (patriotizmą, nacionalizmą)[61]. Matyt, tasai rašinys savo laiku buvo iššaukęs nemažo susidomėjimo, nes ir rašinį „Tėvynybė ir visatybė" pradėdamas Dr. J. Šliupas mini „prieštaringus" atsišaukimus „svetimgenčių laikraščiuose („Kraj" ir kt.), o ir susijaudinimą tarp jaunuomenės Lietuvoje einančios į mokslą gimnazijose ir universitetuose". — „Visi mano pajudintą klausimą apšnekėjo, — rašo toliau Dr. J. Šl., — ir ar man pritarė ir stojo mano šalininkais, ar vėl man prieštaraudami tapė mano priešginiais. Tarytum nuo to laiko jau tas klausimas Lietuvoje galės būti užmirštas, bet ne: nors už marių gyvenu, vienok mano draugai ir nedraugai vėl tame dalyke ėmė mane kalbinti"[62].

Ir tikrai, pirmuose dviejuose nr. autorius cituoja tik svetimus laiškus tuo pačiu klausimu, o patsai pradeda kalbėti tik nuo liepos 31 d.[63].

Pirmiausia autorius stengiasi aprėžti tėvynybės ir visatybės sąvokas, taip pat nušviesti tautos teises ir pareigas: „Tėvynybė — tai yra darbas dėl tėvynės, darbas dėl žemės, kurią tėvai apgyvena, tai yra darbas dėl tautos, prie kurios priklauso kaip sąnariai tėvai ir priklausė tėvų vaikai. O visatybė vadinamasi darbas dėl visų, kurie žmonėmis vadinasi, taigi darbas dėl žmonijos. Užtai ir tėvynybė rūpinasi daugiausia

---

[61] „Tėviškumas, kurio ličiumį yra laimė tautos per tikrąją kultūrą. siektinai susisiekia su tikruoju visatiškumu (kosmopolitizmu)... Vainiku darbo žmonystės — bus laimė visų žmonių. Bet tas ieškinys, taip tolimas nuo mūsų gadynės, nebus kitaip pasiekiamas kaip tiktai per išsitaisymą atskirų, pavienam imamų tautų. Šitai — aiški vieta tėvyniškumui. Per tėvyniškumą žmonystė ateis ant galų galo prie visatiškumo. Pirma turi pabaigti savo darbą tėvyniškumas — turi užsimegzti, išskleisti ir subręsti tautinės kultūros (dabos) — ne kad galės iškišti galvą iš urvo paslėptinės ir pasirodyti visatiškumas" (Auszra, 1 Nr., 8 — 10 pusl.).

[62] Lietuviškasis Balsas, 1886, 91 pusl.

[63] „Lietuviškasis Balsas" tuo metu ėjo du kartu per mėnesį ir nebuvo numeruojamas, o žymimas tik atitinkamos dienos data. Puslapiai buvo žymimi eiliniais skaičiais nuo pradžios metų.

apie reikalus tėvynės, savo tautos, o visatybė yra susikabinusi su reikalais žmonijos.

„O kasgi yra ta tauta, apie kurią rūpinasi tėvynininkas? Tauta nėra tai koks negyvas gaivalas; tauta susideda iš žmonių sumegztų ne vien kiltimi ir kraujiška gentyste, bet politiška invada, ekonomišku ir draugijišku būviu, papročiais, laipsniu apšvaistos, kalba.

„Jeigu tauta susikrauna iš žmonių, tai regimai, kad tautai, kaipo kuopai žmonių, savo tarpe surištų taip įvairiais mazgais, priguli visos tiesos ir pareigos, kokios pripuola ir kožnam žmogui, pavienam jį imant. Jau tuomi pačiu, kad tauta yra, jai priguli tiesa buvimo, ir tauta gali reikalauti dėl savęs, idant nieks jai tą buvimą neapsunkintų. Kas tautos buvimą sunkina, tas nuo jos atima tiesą gyvybės, žinoma, tapdamas žvėrišku kraugeriu, žmogžudžiu. Jeigu niekas neturi tiesos atimti valnybę nuo žmogaus, kuolaik jis artimui nekenkia, tuomi mažiau kas turi tiesą smaugti tautą, susidedančią iš tūkstančių žmonių, jeigu tauta neįgrobia tiesų artimųjų ir žmonijos. Kožna tauta turi ganyti tas savo tiesas šventai, ir jomis ji gal didžiuotiesi, jeigu jas turi. — Bet ant tiesų tautos nėra galima apsistoti. Ir žmogus yra gyvuliu, jeigu jis, gyniodamas savo tiesas, nepildo jam prigulinčių pareigų meilės artimo ir teisingumo. Taip tai ir tauta ne tik turi būti teisinga savo apsiėjimuose, bet ji turi atminti ir apie darbus meilės ir teisingumo dėl kitų tautų. Ant galo kaip žmogaus yra pareiga (pagal įstatymus gamtos) turėti giminę dėl išlaikymo sveikatos kūno ir apsivainikavimo, taip pat ir tautos pareiga yra rūpinties apie tautos neišsigimimą. — Taigi tiesos kreipiasi prie individuališko būvio tautos, o vėl pareigos kreipiasi prie visatinio tautų gyvenimo, prie žmonijos.

„Žmonija nepraryja tautos, viršumi: esant žmonijai ir kožna tauta turi pasikelti kaip dvasiškai, taip ir doriškai, ekonomiškai ir draugijiškai. Tauta yra juk vaisiumi gamtos; tautos būvis, kokį tik neimsi, eina priešakin ir išsitaiso gamtiškais keliais, pagal gamtiškus įstatymus, jei tik tame eigyje neužtinka begėdiškus naikintojus doriškų įstatymų. Sunykimas tautos iš savo dėkos galėtų įvykti tik tuomet, kada tauta nenorėtų arba nemokėtų ganyti savo tiesas, o pildyti pareigas; taigi kada tauta darytų pamišimą prieš gamtos bei žmonijos įstatymus. Žmonijos gi užduotis

neyra tame dalyke naikinimas, o tik kelias mokinimo, taikinimo, kultūros. Žmonija savo pareigose turi ganyti būvį tautos, kaip tauta turi rūpintiesi apie žmoniją.

„Kožnas žmogus auga dvasiškai ir doriškai, kada jam yra duodamas tam tikras moksliškas penas, o kūniškas būvis priguli kaip nuo tėvų sudėjimo, kurie buvo jo gimdytojais, taip ir medegiško peno, kokį jis gauna. Taip pat ir tauta geriausiai stemsta doriškai ir dvasiškai, kada įsirengia reikalingas institucijas, o neišsigimimą jos patikrina ne tik dvasiška galybė, bet ir pramoniškas prakilnumas, drauge su politiška valnybe. Kaip kalba pavienąme žmoguje yra jo esybėje išreikštoju, taip tautiška kalba paženklina dvasišką drūtybę tautos, jos mokslišką žingsnį priešakin. Kaip psichologiškai gerai auginame žmogų tik savo kalboje jam pirmą supratimą apie visatą duodami, o kitaip su jo dvasia įvyktų negeistinos atmainos ir kūne ir doroje, tai taip pat ir tauta turi apšvaistą platinti tik tautiškoje kalboje, kitaip tautos būvis įsiris ing paojumą, kurs gali baigtiesi jos pražūtimi. Taigi tautiškos įrėdnės ir tautiškas mokslas yra tikruoju keliu doriško ir dvasiško tautos stembimo.

„Jeigu gamta padarė tautą, o dora liepia ją išlaikyti ir guodoti, tai ir draugijiškas mokslas neatkalba tautai ateitinio būvio. Draugijos mokslas šiandien dvejoja: viena dalis mokslininkų tęsia į vienybę ir centralizaciją visos žmonijos veikalus, o kita palieka visą svarbą pavienėms „federacijoms“, kurių apskritumas geriausiai supuola su rubežiais tautos. Centralizuoti visą svietą, man regis, nebus niekuomet galima, o federacijišką sutaikinimą yra lengvu ingyvendinti, jeigu tik žmonės persiims moksliškai draugijiškomis nuomonėmis mokslininkų. Taigi ir įvykus kuomet draugijiškiems geidavimams, jiems įsikūnijus, kožna tauta bus atšaukta į gyvybę, ir ar bus išmintingas tai darbas, jeigu mes geistume savo tautą pražūdyti nedavę jai laimingo pasinaudojimo tiesų, tautai priderančių ipso fakto?! O juk Lietuvos socijalistai gatavi yra lietuvybę nuskandinti, o į jos vietą pasėti maskolišką ar vokišką visatybę!“[64]

Jau šiame pirmame straipsnyje Dr. J. Šliupas pradeda vienu antru posakiu pulti „lietuvninkus socialistus, kurie tariasi visų geriausią ir tikriausią turį ieškinį“, „daug šneka apie

[64] Lietuviškasis Balsas, 1886, 107 p.

dorą, nors patys visai nedorūs reikaluose savo tautos", kadangi „jie tariasi darą del visos žmonijos daug tuomi, kad nieko nedaro del savo tautos"[65].

Sekančiame numeryje autorius jau pradeda visą ataką: „Del ko socialistai nei vienos knygos neparašė nei apgarsino lietuviškoje kalboje, del ko jie nei tam tikrų raštų nesistengia apgarsinti nors Amerikos laikraščiuose? Kuomi jie savo tingėjimą gali išaiškinti ir išteisinti?" — klausia Dr. J. Šl. — ir čia pat atsako: „Regimai, kad tie žmoneliai apie valstybę sapnuodami, ieškodami to, kas toli yra, nemato nei atranda to, kas guli po šonais ir kas reikalauja darbo, turtų bei dvasiškų pajėgų"[66].

Mūsų autorius pripažįsta, kad „yra... Lietuvoje ir socialistai, kurių darbus reikėtų pagirti, jeigu jie eitų tikrais keliais. Socialistai nori pakelti šviesybę tarp žmonių, jų turtą tuomi, kad šiandieniską mainų organizaciją tautos išgriovę pastatyti stengiasi draugystinę organizaciją, kur kapitolas ir išdarbiniai įrankiai turėtų prigulėti prie pačių darbininkų... Bet Lietuvos socialistai eina klaidžiu keliu: jie nesirūpina apie federatyviską surėdymą savo tautos, o stengiasi tėvynės turtus ir protiškas pajėgas barstyti dėl naudos Maskolijai"[67].

Ir šį priekaištą autorius daro ne vieną kartą. Atrodo, kad tais laikais ginčas del „visatybės" iš esmės buvo ginču del politinės ištikimybės. „Lietuvos socialistai skelbia, — rašoma rašinio kitoj vietoj, — „kad lietuvninkai, būdami tėvyninkais, kenkia žmogybei. Mes gi čia paklausime kožno skaitytojo, ką lietuvninkai smaugia savo tėvynybe? Ar gal tai kenkia lenkams, rusams ir vokiečiams, kad Lietuva nenori pražudyti to, ką jai gamta ir praeitis yra suteikusi? O ar tie vyvuotojai turi tiesą geidauti, idant Lietuva atsižadėtų pati savęs, nežinia kam ant gero? Niekuomet![68].

Savo rašinyje autorius bara ne vien Lietuvos ar lietuvius socialistus, kurie vienais ar kitais sumetimais dedasi „visatybės", t. y. didelio politinio vieneto priklausomybės, šalininkais ar neprisidėjo prie politinių tautinio judėjimo tik iš paprasto nerangumo. Jis puolė ir socialistus apskritai, kurie

[65] Liet. Balsas, 1886, 107 psl.
[66] Ten pat, 114 p.
[67] Ten pat, 114 p.
[68] Ten pat.

„sako, kad tėvynybė kliudanti žmonybės žengimą priešakin ir gelba pinigius ir monarkas“[69]. Autorius griežtai tokią nuomonę neigia ir istorijos faktais bei pačių socialistų autoritetingais argumentais išrodinėja, kad „tėvynybė nedaro jokių painių nė del kokio žingsnio žmonybėje priešakin, jeigu ją žmonės teisingai supranta“[70].

Kai dėl pačios „visatybės“, tai autorius ją šitaip vaizduoja:

„Mat nei vienas kraštas negali atsikratyti nuo gadyninės dvasės, kurios priežastimi yra tamlaikinė išdarbysta. Prie mainų ūkės, kokią mes šiandien ant svieto turime, nedaugis žmonių pasikėlė aukščiaus kitų savo turtais tiktai per nusukimą algos darbininkų. Valstijos vyresnybė pasidarė tarnaitė tų siurbėjų žmonių pajėgų dėl naudos anų daugturčių taip, kad sūdas, policija, urėdninkai, o ir tiesa balsavimo apsiverčia ant pragaišties darbininkų. Kapitalistai padarė visatišką, tarptautinę sušneką prieš darbininkus, kurie, nors vėlai, panorėjo išsivalnyti iš tų pančių naujagadyniškos vergystės. Visatybė tuomi sykiu nuėjo ant nenaudos darbininkų, ir jau laikas yra, kad visatybė kiečiau suvienytų darbininkus visų veislių, tautų ir tikėjimų, ne kad surišo kapitalistus. Tuomet tik įsigaus tikra idėja visatybės gyvenime, kada darbininkai sustos į kuopą dėl apgynimo savo tiesų, dėl prispyrimo, idant biedni ir turtingi pildytų pareigas, dėl suteikimo tikros linkmės mokslui, kultūrai, kuri šiandien nors papuošą gauna per darbininkų krupštumą, bet tiems tiktai ant pikto nueina.“[71]

Čia vėl mes matome autorių visai aiškiu socialistinės ideologijos šalininku. Bet Dr. J. Šliupas pasirodo nemažiau aiškiu lietuviu patriotu ir Lietuvos nepriklausomybės šalininku. „Liet. Balso“ 1886 m. rugsėjo 16 d. nr. autorius stato klausimą: „Ar Lietuva kuomet susilies su savo kaimynais: vokiečiais, lenkais ir rusais? — ir čia taip pat atsako: „Man regis, kad mislyti apie aną susiliejimą gali tiktai paikas žmogus arba Lietuvos pardavėjas“[72]. Ir autorius išrodinėja, dėl ko nesusilies:

---

[69] Liet. Balsas, 1886, 121 p.

[70] Ten pat, 122 p. Cituotieji žodžiai esą buvę pareikšti „lietuvninko, lenkiškai rašančio socialisto B. Limanovskio“.

[71] Liet. Balsas, 1886, 113 — 114 p. p.

[72] Liet. Balsas, 1886, 129 pusl.

„Vokiečiai skriaudžia lietuvninkų tautybę nuo senovės... (čia paduoda visą eilę pavyzdžių). Lenkai vėl geidė Lietuvą iš pradžios politiškai prikergti prie savęs, paskui jau mėgino tikėjimo reikalais pririšti, o ant galo lenkinančiu apšvietimu ir antmesta lenkiška tėvynybe bei kolonizavojimu Lietuvos stengėsi Lietuvą palaidoti kapuose užmaršos... Rusas, tas nelemtas mūsų tautos žudytojas, elgiasi velniškai... Tokia tironybė negali būti pakeliama nei ant vieno žmogaus, trokštančio valnybės; pareis čėsas, kada ir rusų visa įtekmė suplendės, o mes tuomet pasidžiaugsime valnybe..."[73]

Šitie pranašingi žodžiai šiandien jau yra išsipildę. Lietuvą autorius vaizdavosi vieningą visai lietuviškai giminei — su Prūsų Lietuva, Žemaičiais ir Latvija, — nes latvių kalba esanti tik kiek daugiau nuo kamieno atsitolinusi tarmė, ir nors ji „jau beveik mums likosi nesuprantama, bet tai nereikėtų laikyti ir priežastį savitarpinio vaido"[73].

Čia pat randame ir Dr. J. Šliupo apibrėžtą nepriklausomos Lietuvos politinės ir socialinės santvarkos idealą. Štai jisai[74]:

„Ir jei mes lietuvninkai gesuojame valnybės, tai ne tokios, kur užsidaro rubežiai taip, kad nieks nei į vidų nei į lauką eiti negalėtų be vyresnybės žinios. Valnybę mes suprantame ant pamato doros. Reikalinga mums politiška valnybė, nes be jos mes negalime priderančiai, kaip žmonės, nei gyventi, nei vaikus auginti. Mes reikalaujame lygybės, nes be jos negalima sutaikinti reikalus draugijos rubežiuose draugijinių luomų ir lyčių. Reikalinga mums yra permaina išlygų gyvenimo, nes be to vieni pasilieka biednais, o kiti išsikelia į dykaduonius ponus. Mums yra reikalinga apšvaista, nes be jos nėra nei supratimo gyvenimiškų, nei tautiškų reikalų, nei sutarimo dalykuose kalbos. Trumpai sakant mes norime, nugriovę sutrešusias sienas senųjų tautos namų, pastatyti naują pamatą ir įgyvendinti naują dvasės papūtimą, pasispirianti ant teisybės, teisingumo ir meilės."

Tuo būdu socialistinės ideologijos įtaka Dr. J. Šliupo pažiūroms buvo tiek galinga, kad jis tautos net laisvę ir nepri-

---

[73] Liet. Balsas, 1886, 130 p.

[74] Ten pat, 130 p.

klausomybę vaizdavosi radikališkoj „permainoj išlygų gyvenimo“ ir nugriovus „sutrešusias sienas senųjų tautos namų“.

Bet „moksle apie tautinę ūkę“ ir„ tėvynybėj su visatybe“ daugiau pasireiškia tik socialistinės ideologijos dvasia, kadangi patys rašiniai skiriami kitiems klausimams nušviesti. Pilnesnis ir sistematiškesnis šios rūšies rašinys buvo paskelbtas „Lietuviškame Balse“ 1886 ir 1888 metais, kuris pavadintas —

b) „Likimas žmogaus ant žemės“.

Pradėtas šis rašinys spausdinti 1886 m. rugsėjo 16 d. tame pačiame „Liet. Balso“ nr., kur buvo paskelbti pranašingi žodžiai apie Rusų galybės žlugimą ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimą. Ar autorius, šį rašinį rašydamas, turėjo galvoje 1884 metais „Auszroje“ paskelbtą „mokslą apie tautinę ūkę“, ar ne — iš rašinio visai nematyti, bet kai skaitai, tai atrodo, lyg būtų prieš porą metų nutraukto rašinio tęsinys, su tuo skirtumu, kad „likimas žmogaus ant žemės“ atrodo parašytas savarankiškiau ir gyvesne kalba, kaip „mokslas apie tautinę ūkę“, kuris labai primena trafaretinio politinės ekonomijos vadovėlio pradžią.

Pradedamas „likimas žmogaus ant žemės“ aiškinimu apie „kovą už būvį“, kur Darvino iškeltieji kovos dėl būvio pavyzdžiai iš gyvulių gyvenimo papildomi pavyzdžiais iš žmonių gyvenimo istorijos[75]. Toliau seka skyrius, pavadintas „Būdas naujagadyniškos kovos“. — „Pobūdis naujos kovos yra: atskyrimas išdarbinio darbo nuo išdarbinės žemės, mainymas visų vaisių darbo (pardavinių) ant tavorų (pirkinių) ir iš to paeinantis apsukimas darbo per kapitolą. Darbininkas parduoda kapitolistui visą savo darbinę pajėgą; iš to darbo kapitolistas gauna vaisių, koks yra reikalingas dėl išlaikimo darbininko, ir visa ką daugiau darbininkas padaro, nors tą perviršį darbininkas galėtų del savęs pasilaikyti dirbdamas ant žemės ar pats ant savęs... Darbininkas negali gyvent be kapitalisto, del to tai kova už būvį pereina į kovą už darbininkišką algą. Auga turtas pinigių iš pelno nuo darbininkų, o darbininkai apčiuopiamai kassyk eina bėdnyn. Prie didesnio skaitliaus darbininkų yra gaunama tuomi mažesnė al-

[75] Lietuviškasis Balsas, 1886, 130 — 131 pusl.

ga už darbą; geriau dar yra darbininkams, kur žemė nėra visai užimta, daug blogiau yra prie pabrikų“[76].

Čia mes turime darbo atlyginimo teoriją, kaip ji buvo savo laiku išdėstyta Ricardo, o Markso ir kitų socialistų (Lassalio) paversta „geležinio darbo atlyginimo dėsniu“ (ehernes Lohngesetz). Tačiau mūsų autorius šią teoriją laiko bendrai ekonomistų pripažinta teorija[77], nors apie ekonomistus ir apie pačią politinę ekonomiją, kurią prieš porą metų dar laikė naudingu mokslu, be kurio „vargu bent kiek suprasti kebliuosius draugijos klausimus“, Dr. J. Šl. dabar jau yra gana blogos nuomonės[78].

Bendrai visas šis rašinys yra parašytas griežta kalba ir su aiškiu nusistatymu prieš kapitalistinę santvarką, kuri turėsianti užleisti vietą teisingesnei santvarkai: „Paojumas del kapitalistų tuomi yra didesnis, kuomi darbininkai, patuolaik atstumti nuo kultūros, greičiau pajus savo pajėgas ir savo tiesas. Kapitalistai tik aliejų į ugnį pila, kraipydami tyčiomis mokslą“[79]. Toki ir panašūs sakiniai kartojami nuolatos ir prie kiekvienos progos. O autorius neabejoja, kad „mokslas išras pavidalus draugijos, sutinkesnius su laime žmonijos“, „ir žmonės žino, kad mokslininkai įstengtų atmainas padaryti draugijoj del naudos visiems, jeigu norėtų sutikti ant to pinigiai“ arba — „jeigu tik nedarytų gaišties vyresnybė ir privalūnai“[79].

Sekančiam skyriuje autorius gvildena klausimą, „del ko patuolaik mažai padaryta del išradimo pavidalo ateitinės draugijos? — Iš dalies čia be-

---

[76] Lietuviškasis Balsas, 1886, 138 p.

[77] „Ekonomistai šneka, kad prie pasidauginimo gyventojų alga darbininkų turi pulti iki mažmenai, reikalingai dėl išlaikymo darbininko“ (Liet. Balsas, ten pat).

[78] „Šiandien politiška ekonomija yra kraipoma dėl gero kapitolistų ir apveikimo noro draugijiškų atmainų. Anglų ekonomistai atvirai nurodo išeigą industrialybės su lykiu baisiu dėl darbininkų, verkia ir keikia tą esybę, kuri ant to prispiria; kiti vėl tame mato apveizdą Dievo dėl gero darbininkų. O Bastiat nori tai vis užtepti ir savo iškalbumu padaryti sistemą sutikimo reikalų, vieni kitiems priešingų... Kaip istorija svieto buvo patolaik kraipoma dėl įvairiausių reikalų ir mierių, taip ir mokslas apie draugijišką ūkę tapė sukraipytas dėl gero kapitolistų ir privilūnų“ (Liet. Balsas, 1886, 139 p.).

[79] Liet. Balsas, 1886, 139 p.

rods yra kaltas kliudymas kapitolistų ir privalūnų, nes tiejie parsisamdė į savo tarnystę vyresnybę ir tikėjimą, kurs pirma gyveno kitokios dvasios pripildytas; kapitolistai del savo naudos iškraipė mokslą. Bet ir darbininkai mažai darė mėginimų, jų vadovai prieg tam turėtų numatyti tam tikrą kelią ir turėti tvirtą valią eiti tuomi keliu. Daugumas gi nežino įstatymo kovos už būvį"[80].

Čia taip pat autorius puola ir valstybinę teisę, kuri „mūsų gadynėje atsirado po įtekme senoviškų įrėdnių ar vėl naujagadyniškos monarkijos" ir „aukština valstija prieš vienatinį žmogų", rodo ją „organizmu valdančiu ir tarnaujančiu" bei skiepija „baimę perversmo"; o „dėl patvaldingo monarko statistika yra tik iškilmė jo galingumo, jo turtų, jo didystės". Žodžiu, visa santvarka ir kitos aplinkybės yra tokios, jog „regisi, kad ir darbininkai, kaip senovėje vergai, yra tik del to, kad išlaikyti šakas ir kvietkas, patys būdami stuobriu ir šaknimis draugijinio medžio"[80].

Toliau autorius stato šitokį klausimą: „Ar galima yra laukti žemesnės ir aukštesnės žmonių veislės, o ir penktos luomos?" „Patrivojant ilgai šiandieniškoms gyvenimo išlygoms, didžiūnai ir darbininkai gali dar aštriau atsiskirti vieni nuo kitų, beje gali rastiesi žmonių aukštesnė ir žemesnė veislė, kokį lūkestį paremia Darvino teorija... Didžiūnai vis ir vis apsivesdami savo tarpe pačiomis per kelis amžius gali darbininkus žemiau pastatyti, ir ilga vargingystė tųjų padarys skirtumus pavidale ir dvasiškuose bei kūniškuose gabumuose abiejų veislių"[81]. Tačiau autorius, kad ir labai aukštai visur stato Darvino teoriją, šiuo atveju yra linkęs manyti, kad „solidariška tolynžengybė ir žmoniškumas" prie tokio išsigimimo neprives ir „šiandien negyvuos anos dvi veislės, nors kova tarp kapitolo ir darbo gali ištaisyti pavojingesnę kastybę už kožną kitą". Autorius net mano, kad „augant sutarimui darbininkų yra galima laukti, kad kolektyvybė yra padėjimas, į kurį mes veikiausiai einame, o tą pareigą (perėjimą) palengvina ir valstija, paimdama į savo priežiūrą pačtą, telegrafus, geležinkelius ir t. t." Nes „koncentracija kapitalo ir pelno rankose pavienių žmonių niekam

[80] Liet. Balsas, 1886, 148/9 pusl.
[81] Ten pat, 154 p.

nenueina ant gero; ji yra blėdinga visuomenei, nes didesnė dalis eina ant neišmintingo pasigrąžinimo ažuot ką eitų ant palengvinimo gyvenimo žmonių; ji yra pražūtinga ir del didžturčių, kadangi atveda ant perdėjimo", kuris „atbukina jautrybę žmogaus ir sužadina nesotybę"[82].

„Pažiūra apie turtą" atpasakojama sekant ir net cituojant Fr A. Lange, kuriam Dr. J. Šliupas tik pritaria ir dar griežtesniais žodžiais prieš privatinę nuosavybę išsitaria. „Ant turto duoda tiesą tiktai darbas"[83]. Šis socialistų ir cituotojo Lange teigimas Dr. J. Šliupui atrodo taip neginčytinu, kad jis net nesigailėdamas smarkiai puola „mūsų Emanuelį Kantą, kurs vokiškai rašė būdamas propesoriu prie vokiško universiteto" ir sakęs, „kad įgijimas daikto yra valdymu tikru... ir pamatu civiliškos tiesos". Ypač autoriui nepatinka Kanto išsitarimas, kad „norint žemę sava vadinti, negana yra ją išdirbinėti; čia girdi ne darbas nusprendžia, bet macė ir noras pasilikti ant to sklypo žemės". Dėl šitos Kanto nuomonės Dr. J. Šliupas daro išvadą, kad „kanuolės yra dugne logikos to filozofo, del kurio amžinas atsilsis buvo numylėtas dalykas apmąstymo", ir prieš Kantą tarp kitų išstato Henry George, kuris pasakęs, jog „istoriškai kaip ir doriškai privatiškas turtas yra užgrėba"[84].

Apskritai, autoriaus pažiūros į privatinę nuosavybę, kiek matyt iš šio skyriaus ir viso rašinio, nė kiek nesiskiria nuo pažiūrų, savo laiku skelbtų ypač populiariškuose socilistinės propagandos raštuose. „Jeigu Vanderbilto darbas vertas buvo 200 mil. dolerių, dėl ko gi prastas darbininkas, dirbdamas sunkiai per dienų dienas, vos - ne - vos uždirba 400 dol. ant metų?" — klausia autorius ir tuojau atsako: „Visas skirtumas yra tame, kad milijonieriai ir kiti kapitalistai, samdydami darbininką, jam neužmoka viską, kiek vertas yra jo darbas, bet davę dalį uždarbio kaipo algą darbininkui, patys, kas eina viršaus, dėl savęs pasilaiko, taip sakant pavagia nuo darbininko. Užtaigi ir turtas kapitalistų nėra jų pačių padarytas, bet yra vogtinu būdu... nuo darbininkų atimtas, sulasytas nuo tūks-

---

[82] Liet. Balsas, 1886, 155 pusl.

[83] Ten pat, 162 p.

[84] Ten pat, 162/3 p. p.

tančių žmonių, kurie savo darbinę pajėgą atodovanoję kapitalistams, patys vargsta bėdose paskendę ir pusalkani“[85]. Kad ir valstybė turi turto (paštą, geležinkelius, telegrafą, banką), tai padėties nepakeičia. „Šiandien, mat, valstijos vyresnybė pati yra kapitalistas, kurs dėl savo naudos laiko ne tik armiją, policiją, urednikų gaujas, bet išduoda ir savmylingus įstatymus. Kaip darbininkai išgriaus tokią valstiją, o padės jai kitokią, visuomenišką pasparą, tuomet ir valstijos turtai bus visuomeniški. Žemė turi ar pasidaryti turtu visuomeniškų, kurią randavos draugystėmis gyventojai už užmokesnį naudingai dėl draugijos, kaip jau randame senovėje tarp indo-europiškų ir kitų tautų“[85].

Toliau autorius stengiasi atremti socializmui daromus priekaištus, įrodinėja, kad darbininkai, laimėję revoliuciją, nebus neišmintingi ir neskirstys turtų visiems lygiomis dalimis, bet tik pakeis privatinę nuosavybę visuomenine; kad esamoji santvarka, „atsiradusi per nemylistingą kovą už būvį, turi nusikreipti ant sumažinimo esančios nelygybės tarp žmonių“; autorius taip pat vartoja visus kitus argumentus už socializmą, imdamas juos iš istorijos, ūkio ir teisės sričių, ypač puldamas paveldėjimo teisę[86]. Baigia šią rašinio dalį vėl daugiau teorinio pobūdžio rašiniu apie rentą, vertindamas ją taip pat pagal Fr. A. Lange ir ypač Henry George, kurio nuomonė šiuo klausimu ypač radikališka[87].

Skyriumi apie rentą rašinys 1886 metais nutrūksta ir tęsinys pasirodo tik po 2 metų — 1888 m. Liet. Balso 15 Nr. (birželio 23 d.), kur pirmiausia atpasakojama trumpai suglausta Markso teorija (dažnai paties Markso citatomis), paskui pereinama prie socialistinio darbininkų judėjimo aprašymo Vokietijoj, Prancūzijoj, Anglijoj, Šveicarijoj, Amerikoj (rodos, sekant Lange veikalu „Die Arbeiterfrage“) ir baigiamas rašinys to paties Lange trumpa socializmo programa, pavadinta „visatinis kelias į pagerinimą būvio draugijos“. Pabaigtas rašinys 1888 m. Liet. Balso 23 Nr. (rugsėjo 29 d.).

---

[85] Liet. Balsas, 1886, 163 p.

[86] Ten pat, 178/9 p.

[87] Ten pat, 187/8 p.

c) Bendroji Dr. J. Šliupo socialekonominių raštų charakteristika.

Bendroji Dr. J. Šliupo socialekonominių raštų žymė yra ta, kad jie, net specialiniais ekonominės teorijos klausimais, yra parašyti didelėj įtakoj vadinamojo istorinio materializmo ir darvinizmo. Tačiau esama nemažo skirtumo tų raštų turiny ir argumentacijoj pagal jų chronologiją. Pirmieji rašiniai socialiniais ar ekonominiais klausimais, paskelbti 1884 metais, atrodo daugiau svetimų minčių rinkiniu, kai kur net vertimu. Mat, kai Dr. J. Šliupas rašo savarankiškai, tai jo kalba išeina begalo gyva ir turtinga, o čia kai kuriuos sakinius vos galima suprasti, labai daug naujadarų ir t. t. Pati dvasia bei ideologija tačiau jau ir 1884 m. „Moksle apie tautinę ūkę“ yra visai aiškiai socialistinė.

Po pirmųjų rašinių praeina beveik pora metų, kol pasirodo antroji socialekonominių raštų serija. Šiuose raštuose kokių nors naujų teorijų taip pat nėra, kaip ir pirmuosiuose, tačiau skaitydamas jauti, kad autorius kalba jau daugiau įsitikinęs ir daugiau savais žodžiais, nors ir atpasakoja vieno ar kito svetimo autoriaus mintis. Net ir svetimų autorių citatos čia daug gyvesnės ir vertimai lietuviškesni, be to, gana dažnai vartojami argumentai, savarankiškai paimti iš Amerikos gyvenimo. Raštų dvasia palikus ta pati, tačiau dabar jau daug radikališkesnė. Ir nenuostabu: citatos rodo, kad anksčiau autorius daugiau buvo įtakoj ne lengvų socializmo teoretikų (Engelso ir kt.), tuo tarpu dabar jau naudoja Henry George ir Lange argumentus iš savo laiku didelės įtakos dariusio veikalo „Die Arbeiterfrage“.

Šio antrojo perijodo Dr. J. Šliupo socialekonominiai raštai visais atžvilgiais yra įdomiausi ir turtingiausi. Nes trečiojo ir paskutinio perijodo — 1888 m. — socialekonominių raštų serija atrodo daugiau vertimu arba nesavarankišku sekimu tuo pačiu Lange, kur Dr J. Šliupo asmenybės nei jo turiningos gyvos kalbos beveik nejauti. O po 1888 metų platesnių rašinių ekonomikos klausimais ligi mums rūpimo perijodo pabaigos Dr. J. Šliupas nepaskelbė.

Apskritai, Dr. J. Šliupo socialekonominius ano perijodo rašinius beveik nėra su kuo nė lyginti, nes kiti autoriai kad ir parašydavo vienu ar kitu socialinio arba ekonominio gyveni-

mo klausimu, bet tai būdavo atskiri (ir dažniausiai paviršutiniai) straipsneliai arba (bendraisiais politikos ar kultūros klausimais), atskiri socialinio arba ekonominio pobūdžio bruožai (Šerno - Adomaičio straipsnių serijose, Vinco Kudirkos feljetonuose). Tuo būdu Dr. J. Šliupas buvo ne tik pirmutinis tikrai ekonomikos raštų rašytojas, bet „Auszros“ ir porą metų poaušriniais laikais — vienintelis. Turinio ir formos atžvilgiu su Dr. J. Šliupo socialekonominiais rašiniais galėjo lygintis tik P. Liūto - Leono raštai, bet jie pradėjo rodytis jau tuo metu, kai Dr. J. Šliupo ekonominiai raštai baigė sekti... Pačiame „Lietuviškame Balse“, be dr. J. Šliupo, socialekonominiais klausimais dažniau parašydavo arba juos paliesdavo dar Šernas ir kai kada J. Andziulaitis - Kalnėnas.

5. J. Andziulaitis-Kalnėnas — kooperacijos ir socializmo idėjų populiarintojas.

J. Andziulaitis (Kalnėnas) kadaise rašė gana daug, tačiau socialekonominiais klausimais ilgesnių raštų užeiti neteko. Vis dėlto tais pačiais klausimais Andziulaitis yra parašęs nemaža neilgų straipsnelių, kurie pasižymėjo savo kalbos lengvumu bei vaizdingumu ir pagrindinės minties aiškumu. Jo straipsnis „Ką daro sutarimas“, išspausdintas „Liet. Balso“ 1888 m. 2 Nr., dar ir šiandien gali būti laikomas pavyzdžiu, kaip galima ir reikia populiariškai išdėti kooperacijos idėją.

Ideologija Andziulaitis buvo artimas Dr. J. Šliupo ir kt. išpažįstamam socializmui. Tuo pačiu Andziulaitis buvo tarytum Dr. J. Šliupo propaguojamųjų idėjų populiarintojas, tik griežtesnis ir minioms suprantamesnis. Štai pavyzdys iš vieno tokio straipsnelio, išspausdinto 1888 m. „Liet. Balso“ 2 Nr. ir pavadinto „A r m e s e s a m e v a l n i?“ Prasideda tasai straipsnelis šit kokiais žodžiais:

„Tranai žmonių veislės jau ilgus amžius siurbia kraują ir gyvastį draugijų ant žemės. Jau nuo senovės gadynių nedidelė prietaikmėje sauja dykaduonių graužia žmogišką organizmą visokiais būdais ir visokiuose povyziuose. Ar tai paimsime senovės valstijas Europos ar Azijos, ar ant galo naujas ciesorystes ar respublikes, visada buvo ir šiandien yra luomos, gyvenančios kaštu pūslėtos procės milžiniškos gaujos, kurios vardas — d a r b i n i n k a i“.

Ir taip eina toj pačioj dvasioj visas rašinys, kuris baigiamas tiesioginiu atsišaukimu ir kvietimu ruoštis prie visuotinės revoliucijos:

„Pareiga panaikinimo tikrosios vergystės priguli velkantiems jungą, ištremtiems vaikams motinos - žemelės. Pareiga ta priguli šiandien mums, broliai darbininkai, ar tai lietuvininkai, ar maskoliai, ar prūsai, ar anglai, nes visi esame šiandien nevalninkais kapitolo, nevalninkais tųjų, kurie valdo savo rankose įrankius, pabrikus ir žemę, išplėštus per savo pratėvius, arba tiesiog nuo mūsų, kuriuos pavertė paskui į savo vergus. Mums patiems priguli panaikinimas vergystės. Dėlto - gi apsišvieskime tarp savęs, glauskimėsi visi į krūvą, žodžiu, organizavokiamiesi, idant paskui visuotinas perversmas neužkluptų mus ne prisigatavojusiais; juk mūsų ne keletas, o milijonai, priešininkų gi tiktai tūkstančiai".

6. Šerno - Adomaičio polemika su socialistais ir socializmu.

Jau visai kitokios nuotaikos ir tais laikais buvo Šernas - Adomaitis, kurio raštai „Lietuviškame Balse" ir paskui „Varpe" visuomet išsiskirdavo keliamų klausimų aktualumu ir nuodugnumu. Tačiau Šernas-Adomaitis savo raštuose tiek „Liet. Balse", tiek vėliau „Varpe" — visuomet daugiau liečia bendruosius politikos ir kultūros klausimus, o socialinio ir ekonominio gyvenimo reiškinius gvildena kaip ir praeidamas — kiek jie savaime eikštėn iškilę ar kitų iškeliami. Pav., 1887 m. „Lietuviškojo Balso" 23 Nr. savo „Tėvyniškuose balsuose" straipsnių serijoj apie „Kelius gyvenimo, kuriais mus veda tautiški vadovai mūsų", Šernas kelia klausimą: „Ar naudinga mums gali būti draugybė su socialistais ir budavotojais tautiškos ateituvės ant socialistiškų idealų arba tarptautinės darbininkų federacijos?" — Autoriaus atsakymas trumpas ir aiškus:

„Amerikoje gali, bet Lietuvoje Europos, kur mūsų tėvynė, tie ieškiniai dėl lietuvystės nenaudingi, o gal ir dar negalimi. Nėra ant svieto tautos, kuri be nuotrotos ir be nenaudos dėl savęs savo gyvenime galėtų šokinėti įrėdniškai per pilnus amžius, kurios padėjimui netinkanti idealai galėtų būti primes-

ti... Permaina žemiškos užvados Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje po 1864 metų nupuldino ekonomiškai žemės apturėtojus. Jei ne iš sykio tasai nupuolimas pasirodė, tai šiandien jau jį visi supranta ir kaštus tos permainos visi moka, ne tiktai ponai, nuo kurių darbininkas pasiliko atimtas, bet ir patsai baudžiauninkas apdovanotas žeme. Senovėj garsus turtingumas žemaičių yra tiktai atminimu pereituvės. Vienok šiame atsitikime nėra tokio didelio šokimo kaip prie įvedimo miegančios Lietuvos į socializmą. Galima ir priguli pagal reikalą ramstyti ir taisyti gyvenimą, idant jisai sektų pagal gyvenimą kitų, bet nenaudinga būtų sulaužius esančią organizaciją statyti naują, kokios nėra tarp kultūringesnių už mus"[88].

Nei šiame, nei kituose rašiniuose Šernas niekur nemini Dr. J. Šliupo nei Andziulaičio - Kalnėno socialistinių raštų, bet visa jo argumentacija yra tokia, kad autorius tuos raštus galvoje turėjo ir su jų autoriais polemizavo. Ypač tai aiškiai matyti iš tęsinio, išspausdinto kitame Liet. Balso 24 Nr. ir kt., kur autorius socializmo argumentus vertina lietuvių tautinių reikalų atžvilgiu ir, atvirai puldamas Henry George žemės nacionalizacijos projektą, netiesiogiai puola ir Dr. J. Šliupą, kuris, kaip matėme, savo raštuose kaip tik Henry George autoritetu rėmėsi. Ši Šerno rašinio dalis yra tiek įdomi ir charakteringa ne tik Šerno, bet ir daugelio tų laikų inteligentų ideologijai, kad aš čia ją beveik ištisai ir paduodu.

„Darbininkai peržemai šiandien stovi intelektuališkai, idant suprastų tautiškus ieškinius, o ir persilpni medegiškai, idant supratę tautystės reikalus tvirtai pastatytų, idant galėtų pergalėti visus priešininkus ir neprietelius jos; dėlto visokiuose darbuose darbininkai negali stoti patys ant tautiško pamato, bet turi reikalauti pagalbos darbininkų iš kitų nacijų, kuriems, žinoma, už pagalbą reikia mokėti, nes nieks dykai nieko neduoda: tuomi pačiu patys darbai turi būti tarptautiškais, visatybiniais. Tarptautiška federacija darbininkų iš Lietuvos turėtų padaryti Babelio bokštą, kuriame skirtingumas lietuvystės turėtų greičiau ar vėliau pražūti. Socializmas gali būti savo uždėjimuose ir ne neprietelingas tautiškam skirtingumui, bet taip, kaip jį įvesti galime, prie jo internacionališko pabūdžio,suprantama, kad patsai gyvenimas turėtų susprausti viso-

[88] Lietuviškasis Balsas, 1887 m., Nr. 23 (254/5 p. p.).

kius skirtingumus į vieną kokį gaivalą. Šiandien visos politiškos organizacijos svieto ginasi nuo socializmo, laikydamos jį priešingu šios dienos idealams tautystės; ar-gi organizacija darbininkų taip drūta, visiškai drūta, kad gali stoti į kovą su visu svietu? rodosi — ne! Seniau valdžią laikė savo rankose bajorai, dalindami ją su kunigais dėlto, kad vieni aukščiau stovėjo turtiškai, kiti protiškai, o ne dėlto, kad jie buvo tiktai bajorais, didžiūnais ar kunigais. Ką gi tokio įneša darbininkai, kas duotų jiems tą geidžamą valdymą? — Turtų nei mokslo jie neturi. Ir turėdami savo darbavietes tamsūs darbininkai tankiai nemoka jas naudingai valdyti, kaip rodo nupuolimas darbaviečių, įrengtų dėl darbininkų per Napoleoną III. Privatiška asabiška konkurencija gali būti neteisinga; idant ją išnaikinti, reikia ir išnaikinti asabišką turtą, be ko vėlei pats darbas turėtų šlubuoti, nes nieks su noru nedirba taip svetimam, kaip dirbtų sau pačiam. Tokia organizacija turėtų atsimušti nenaudingai ant viso ekonomiško padėjimo, ir prie to negalima užmiršti, kad turintysis savo turtą jo neišsižadės niekada. Jei privatiška konkurencija pikta, tai reikia suprasti, kad su jos išnaikinimu gali būti tiktai monopolis valstijos su jos biurokratija ir apginama valdančia tauta; valdžia gi niekur nesiranda mūsų rankose, bet rankose baisių mūsų spaudėjų. Iš dviejų piktų man rodosi, kad privatiška konkurencija netaip baisi. Prie monopolio valstijos, be asabiško žemiško turto, mes galėtumėme nužudyti ir pačią...[89] nės, valdžia mus galėtų lengviai išskirstyti, tą tikrai ir padarytų po plotus valstijos, tarp svetimų gaivalų, kur lietuvystė turėtų išnykti. Pastačius būtybę tautos ant reikalų darbininkų, išpuola pamislyti, ką daryti su žemės turėtojais, ant kokios organizacijos šiandien ir be supratimo turėtojų nors spaudžiama laikosi lietuviška tautystė? Ar žemę ir nekrutinamą turtą, kaip mokina George, pavesti valstijai? Nužengė į peklas — pakeliui jam buvo! — po įvedimui tos teorijos į Lietuvą, dėl ko vyresnybė ne nuo šiandien dirvą aria, rusai galėtų per pilningas nedėlias be paliovos giedoti dievagarbingus himnus, bet dėl mūsų tautystės būtų tai De profundis! Įvestų tą teoriją vyresnybė, jei ne visoje valstijoje, tai sa-

---

[89] Šioj vietoj 1/3 eilutės palikęs tuščias, matyt, spausdinant neišėjo. *A. R.*

vo parubežiuose su skirtingais gaivalais, jei nesibijotų maištų, nes tie gaivalai, nors ir prispausti, bet dar ne taip nukantinti, idant tokią nenaudingą permainą apatiškai be protesto priimtų. Gal mūsų rašėjai ir nesirūpina apie užlaikymą skirtingumo tautybės su kalba, tikėjimu ir papročiais? Gal jį parduotų už sociališką organizaciją pagal jų norą? Jei toksai skirtingumas taip pigiai parduodamas, tuosyk nereikia jį remti ir ant tarptautiškos darbininkų draugijos, nedaug medegiškos naudos duoti galinčios. Brangiau užmokėtų už mūsų tautišką skirtingumą vokiečiai ir rusai, sulygindami mus su savaisiais protegavotais, skirdami vietą mums plotuose Rusijos: viską tą duotų už išsižadėjimą lietuviškos kalbos ir tikėjimo, o bene ir žemės tėvynės...

Su tais projektais mums reikėtų palaukti, kada dėl idealų socialistų rasis tinkanti dirva; o ir kokia nauda dalinti ir taip jau neprietelingai dėl savęs paskaidytą tautą, dar į darbininkus, didžturčius, ūkininkus, darydami kožną klasą, kožną frakciją skirtingą? Mes nesuprantame skirtingumo darbininkų, ponų, klerikalų, liberolų ir t. t., bet norime matyti tiktai lietuvius. Idant taip būti galėtų, reikalinga tiktai apšvaistos, tautiško savo jautimo, meilės tėvynės ir tautos. Visur tautos tvirtai tautystę mylinčios pirma yra tauta, o paskui darbininkais ar ponais, pirmiau jos stato reikalus tautystės, o paskui savo klasos. Pas mus dedasi atbulai, mes pirma darbininkai, visokie filai ir fobai, ir taip tuos faktiškus reikalus statomę, kad tarp jų dėl lietuvystės nėra beveik vietos, per tai mes silpni, mynio-jami. Valdžia ir suprematija pati teks tiems, kurie bus to verti, gyvenimas patsai gadniausiems valdžią ir vadovystę į rankas paduos, ar bus jie bajorai ar ūkininkai, darbininkai ar didžturčiai. Norėdami socializmą su prievarta primesti, pakeltumėme tarp savo brolių naminę vainą, baisią ir naikinančią. Bežemiai darbininkai Lietuvoje, teisybė, neuždirba tiek, kiek darbininkai vakarinės Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos, Amerikos, bet jie Lietuvoje ir reikalų mažiau turi. Jei socializmas tikrai naudingas ateituvės tautų, naudą jo parodys mums senesnės kultūros, šviesesnės ir patriotiškesnės už mus tautos; idant mes ant savo kūno vivisekcijas ir tardymus darytumėme, mes per smulkūs esame, nes neturime kuomi papildyti vietą žūvančių tardymuose. Kada jo nauda pasirodys kitur, tuosyk mes lygiai

pradėsime jį dėl savęs gaminti, bet šiandien dar mums per anksti, nes nauda šio mokslo dar neišmėginta niekur“[90].

Iš patiektųjų citatų matyti, kad ir Šerno visa polemika prieš socialistus ir socializmą yra ne principinė, o tik taktikos sumetimų diktuojama. Principiališkai prieš socializmą ir prieš jo įvedimą ir Šernas nieko nesako, bet jis griežtai jį neigia lietuvių tautos gyvenamam momentui, nes socializmo gyvendinimas atitektų svetimos tautybės vyriausybei ir tuo pačiu prisidėtų prie lietuvių nutautinimo. Tuo būdu socializmas Šernui nepriimtinas tautinės politikos sumetimais — tol, kol lietuvių tauta yra žemos kultūros ir kitų tautų pavergta.

7. P. Matulionio - Bevardžio „Etiudai iš gyvenimo Lietuvos ūkininkų“.

P. Matulionis šiame perijode raštų nei temų gausingumu nepasirodė, tačiau jo „Etiudai iš gyvenimo Lietuvos ūkininkų“, išspausdinti 1888/9m. „Lietuviškame Balse“[91], išsiskiria iš visų kitų to laiko socialekonominių rašinių didesniu „paslėptųjų“ socialinio ir ekonominio gyvenimo reiškinių pastabumu ir savarankišku bei giliu turimos, arba ir savarankiškai surinktos, statistinės medžiagos analizu.

Pradeda savo etiudus mūsų autorius pasisakymu, jog esąs ką tik grįžęs iš užsienių (Galicijos) agronomijos mokslus pabaigęs ir tyčia apsigyvenęs savo tėvų dvarely, norėdamas ūkininkauti ir gyvu žodžiu bei pavyzdžiu savo kaimynus ūkininkus mokyti. Gražioj feljetoninėj formoj autorius pirmiausia nupiešia bendrąjį savo apylinkės socialinio ir ekonominio gyvenimo vaizdą bei tarpusavio santykius, pasakoja apie savo pasikalbėjimus su kaimynais ūkininkais, kur paliečiami ir išgvildenami įvairiausi jų gyvenimo reikalai. Ir čia pasirodo, kad tie kaimynai — paprasti nemokyti sodiečiai — jo tiekiamus patarimus, paremtus universitete įgytomis arba lietuviškuose laikraščiuose išskaitytomis mokslo žiniomis, labai dažnai vienu žodžiu ar posakiu niekais paverčia, — ne dėl to, kad tų mokslo patarimų naudos nesuprastų ar pripažint nenorėtų, bet dėl to, kad tikrasis arba realinis gyvenimas pasirodo esąs ki-

[90] „Liet. Balsas“, 1887, 24 Nr., 264/5 p.

[91] 1888 m. etiudai eina 12 — 16 Nr. ir 1889 m. 4 Nr.

toks, kaip profesoriai moko arba kaip lietuviškaų raštų rašytojai rašo.

Štai jaunas agronomas stebisi, dėl ko tie jo kaimynai neklauso Nėrio „pamokslų apie gaspadorystę“ ir neįsiveda vaismainio ūkio? Bet čia jam visi, „kaip vienas“ atsako: „Kokie bus tada mūsų rėžiai, jei mes juos perskelsime per pusę — viena, kita gi — mėšlų tiek nėra nei plūgų“.

— O kad iš vien laukus dirbtumėte, išartumėte ir ežes, o vaisius dalintumėtėsi palug darbavusiųjų ar kitaip kaip, — aš klausiau.

— E, ponaiti, daugiau būtų kerštо, — jie man atsako.

— Na, tai laikykite daugiau galvijų ir vairesnės veislės!

Čion aš pradedu jiems rokuoti pinigus, gaunamus iš pieniško, mėsiško, iš geresnio nutręšinimo dirvos ir t. t. Jie klauso. Tik kaip aš pabaigiu, tuojau jie man: „Ponaiti, mes nebeturėsime su visu dienų dėl apdirbimo savo, nors ledokos, žemės, jei tamistai visas atiduosime“.

Aš raudonuoju, kaip ir gėda darosi. Tiesa, bloga jiems gyventi — visur plyšta, kur tiktai nusigręžia, bet visgi man regisi, jog galima kai kaip... Superpospatai, posporytai, geležinės akėčios ir t. t., taigi taip daug mokslas išrado vaisto dėl pagerinimo ūkės!“[92].

Jau šitie žodžiai rodo sugebant giliai žvelgti gyvenimą ir turintį drąsos prisipažinti, kad visi mokslo išradimai yra bejėgiai, jei nėra tinkamų kultūros sąlygų jiems pritaikinti. Ir čia autorius pradeda piešti „mūsų ūkininkų gyvenimą“ statistikos skaičiais ir gyvenimo faktais, be jokių pagrąžinimų, bet užtat nuosekliai kiekvieną dalyką nušviesdamas.

Pirmiausia autorius pasiaiškina, dėl ko jis savo etiudams ima ūkininkų gyvenimą? Juk jis — ne ūkininkas, bet artimesnis ponams arba bajorams. Ir ryšių su jais nenutraukia. Bet „skurdu darosi matant ponų gyvenimą. Tai ne gyvenimas, bet miegas su atviromis akimis: nei vilties, nei drąsumo, nei kaitrios meilės — nieko tarytum juose nebėra... be kraujo...“[93]. O, svarbiausia, ūkininkų esą daug daugiau kaip ponų: „1884 m.

---

[92] „Liet. Balsas“, 1888, 13 nr.

[93] Ten pat, 13.

iš viso Kauno rėdyboje gyventojų buvo vien sodžiuje 1.345.100, iš čion 70.279 bajorų, tuomi tarpu ūkininkų, išimant miesčionis, 950.789, miesteliuose gi ūkininkų 70.000 galvų abiejų lyčių, iš viso 70% nuo visų gyventojų rėdybos; antra priežastis to, kad svarbiau yra žinoti anksčiau gyvenimą ūkininkų, yra ta, kad mūsų rėdyboje pamatas gero ir blogo elgimosi skirmių ir klasių žmonių remiasi ant valsčionies gyvenimo", — ir autorius žada tai savo raštais išrodyti[94].

Ir tuoj pradeda:

„Klaiku, baisu, neramu ir ima šiurpas, lyg tik žmogus įbrendi vidurin gyvenimo mūsų ūkininkų. Visur visi stena ir niekur niekas neparodo priešais viltingos pagalbos. Dabar tik girtas Lietuvoje turi viltį. „Dirbi, dirbi žmogus ir vargiai teturi dienai kąsnį", va vuolaktis vidutinio gyvenimo. Ir tiesa. Gerai, kad nors taip: daugumas ir to „kąsnio" pristinga.

„Idant geriau suprantama būtų tokia vuolaktis, imu vidutinį ūkininką iš čielažemių, t. y., turinčių 20 desintinų žemės, o gyvenančio sodžiuje, kaip dažnai esti. Šeimynos tame kieme penkiese: tėvai dar smagūs ir darbštūs, sūnus 23-jų metų, duktė Elžbieta 19 metų ir sūnus pusbernis ir piemuo 14 metų. Kiemų sodžiuje 24, iš jų 6 puszemiai ir 2 kampininkai. Žinoma, šeimyna visokia yra, bet aš taip paėmiau dėl aiškumo šeimyną Laurės Stambaičio. Žemė surėžyta į šniūrus tokio platumo, jog 5 ar 6 akėčios ir išimtų skersai jį. Galolaukis per 5 ar 6 akėjamus varstus. Laukų 3. Pievų skyrimai nėra: visos po laukais. Ganyklos valake po 1⅓ desintinos slėningos alksnynės, po ¼ desintinos išeina rūdynės ir pievokšnių (palų, upėkšnių, griovių) išneša po 3 desintinas ant valako. Ir taip iš viso dirbamos žemės 15 desintinų: žemė vidutinė, pilkasis baltžemis, kviečiai nedera. Kiekviename lauke 5 desintinos. Laukan pasėja 5 . 3 = 15 pūrų rugių. Šimet metai buvo derlingi dėl rugių, davė 6½ grūdus. Iš viso gerų grūdų suimta 15.6½ = 97,5 pūrų lietuviškų. Vasarojaus gavo: miežių 20 pūrų, avižų 18 pūrų, žirnių 10 pūrų, linų buvo sėta 2 pūrai. Dabar pervesiu viską piniguose sulyg šimetinės prekės, palikdamas tą, kas reikalinga yra dėl šeimynos mitybos.

---

[94] Liet. Balsas, 1886, 13 nr.

	Buvo	Valgymui	Sėklai	Pabiroms	Dėl zopo-sto k. m.	Lieka	Prekė už pūrą	Iš viso gavo pinigų
Rugių . .	97,5	25	15	3	10	43,5	po 2 rbl.	97,0 r.
Miežių . .	20	5	4	2	1	8	1,80	14,40
Avižų . .	18	4—5	3	3	1	7	2,75	19,25
Žirnių . .	10	2	1,5	1,5	1	4	1,20	4,80
Bulvių . .	—	—	—	—	—	10	1 r.	10 r.

Iš viso . . .	145,45 r.
Čion priduodu už linus 120 (labai gerai) . . .	120,00
In suma . . .	265,45 r.

Ir taip šiemet ūkininkas Lauras Stumbaitis trina rankas, sugriebęs, dėkui geriems metams, 265 r. 45 k. Kur jis dės tiek? „Tai pragers!“ išaiškins mums dykaduoniai. Bet pažiūrėkime, ar nerasime skylių tame gyvenime Stumbaičio? O, jų daug! Padotkų ir valsčioniškų mokestų 39 r. 71 k., druska 6 r., geležies 7 r. 25 k., avalynės: čebatai, burločiai ir naginės 20 r. Rūbai išeiginiai, parėdnės merginės 30 r. Malkos grinčiai ir jaujai bei kitoniškas medis 10 r. Šviesa namie ir klojime (naftos svaras 5 kap.) 5 r. 20 k. Samdymas pievos 10 r. Kalėda, mišios, svotja bernelio 15 r. Mezliavos dėl uriadniko, rašėjams, mokintojo 3 r. Arielka dėl svečių 5 r. Tabakas 4 r. Sėkla sėmenių (nes mūsiškės papuvo) 20r. (nors reikėtų 24 r. dėti, nes 8 siekeliai po 3 r., bet tikiuosi, jog Lauras derėsis). Netikėti gaišinimai 15 r. Pakinktai (pavalkai, šlajai arba plėškės ir kitos šikšnos) 5 r. Iš viso išleis per metus Lauras 195 r. 16 kap. Jam atsilieka gyvais pinigais (265 r. 45 k. be 195 r. 16 k.) 70 r. 29 kap. Iš čion turime dar atimti mokestą padieniams, be kurių darbymetės laike Lauras neapsieina; vyriškų dienų jam reikia iš viso 12 po 35 kap., turime 4 r. 20 kap.; moteriškų dienų 24 po 20 kap., jau 4 r. 80 kap., iš viso 9 rubliai. Va jam belieka 61 r. 29 kap.

Dykaduonis sušuks: „O, ko gi benorėti! Kasmet po 60 rublių, tai gaspadoraujant Laurei per 30 metų bus banke 1800 r. Galės su pagelba banko nusipirkti bent 3 valakus žemės ir gyventi, kaip ponas“.

Bet va sūnui ateina 21 metai — gelbėk nuo kareivystės, ar jis turi eiti ar ne. Duktė auga, dėk pasogos 2 ar 3 šimtus. Arkliai pasenėjo, mainyk, dėk priedo; galvijas išgaišo, pirk; pervažiavo ispravnikas per ulyčią, mokėk 10 r. štropos už duobę ant kelio. O kur dykaduonis padėjo rugių kirmėles, kurios išėda sėklą? Kur jis nustūmė plačius ir juodus, kaip pasaulė, debesius, kurie supūdo ir daigina javus? Kokiais burtais atitolino ponas dykaduonis sausąsias vasaras, katros sukepina laukus ir pievas? Tiesa, dykaduoniams tai visa esti tik gražus ar negražus oras dėl pasivaikščiojimo, bet ūkininkas kitaip ant to viso žiūri.

Mes dėl paveikslo paėmėme labai laimingą kiemą, kur visi savieji, algos jiems mokėti nereikia, visi darbuojasi kaip išgali, nes dėl savęs. Bet va ūkininkas, kurs samdo berną, mergą ir piemenį. Bernas vidutiniškai iš visos rėdybos ima (neskaitant bandos, valgymo, rūbų) 43 r., merga 18 r., piemuo 6 r. 50 kap. Ir taip Lauras No. 2 turi šeimynai išmokėti arti 67 r. 50 kap. Dabar tegul mums pasakys ponas dykaduonis, iš kur Lauras No. 2 ims 6 r. 21 kap. dėl atateisimo reikalų savo? Kam prageria 5 rbl.ir prarūko 4, iš viso 9 rbl.? Jis atsako: „Taip, kaltas Lauras, kad geria“. Bet kad jis negertų, tai seniai ir tu, dykaduoni šlovingas, būtum su kreivu žandu, nes Lauras jį numuštų už tavo dykaduonystę. Bet tegul sau žandas bus sveikas ir Lauras kur nori gauna 6 rublius! Kas be ko — yra apsčiai mūsų rėdyboje ir tvirtų mūsų gyventojų, kokiais esti viensėdžiai, bet daugiausia — kaip abu Lauru“[95].

Nupiešęs monografiniu metodu ūkininko būklę, autorius toliau jau gvildena sodžiaus skurdimo (biednėjimo) ir pirmiausia — b e ž e m i ų k l a u s i m ą.

„Bežemių mūsų rėdyboje kasmet didinasi ir didinasi. Dabar jau visoje rėdyboje jų prisiveisė 34 procentai, viename gi Panevėžio pavietyje arti 50 procentų. Ir kur dėsis tie bežemiai? Lig šiolei dar vis juos priimdavo žemdirbystė, bet va jau kaip mažai jie teuždirba, jog vasaros laike ant savo valgymo ir rūbų vyras ima 35 kap., tai dar labai yra gerai, esti po 20 kap., po 25 kap. daug.

---

[95] Liet. Balsas, 1888, 13 Nr.

Miestai jau pilni savųjų miesčionių, kurie nuo saulės tekėjimo lig dvylikos guli dešimtimis ant įkaitintų akmenių rinkų, laukdami pirkėjų jų gyvos mėsos. Naujas būdas industrijos jau matosi ir mūsų kertelėje, jau kapitalizmas ir mums rodo savo neprisotintus vidurius, kur yra „vaitojimas ir dantų griežimas“. Štai toblytėlė, kuri aiškina, kaip su pasidauginimu išdarbystos skaitlius darbininkų mažinasi, ir ten tas aiškiau, kur giliau įsiterpė kapitalizmo viešpatavimas.

Kauno rėdyboje.

Metai	Skaitlius pabrikų	Skaitlius darbininkų	Vertumas produkato
1857	624	2191	1.484.072
1881	573 (— 8,2 proc.)	?	3.319.818 (+12,5)
1882	493 (—14 proc.)	2447 (+0,4 pr.)	3.008.932 (+15 pr.)

Vilniaus rėdyboje.

Metai	Skaitlius pabrikų	Skaitlius darbininkų	Vertumas produkato
1858	466	3078	1.556.226 rb.
1881	198 (—2 proc.)	2092 (— 1,4 pr.)	3.254.521
1882	192 (— 2,4 pr.)	1907 (— 5 pr.)	3.482.923 (14 pr.)

Per 26 metus Kauno rėdyboj pasididino produkcija per 3 sykius, tuomi tarpu skaitlius darbininkų teužaugo per 11,4 procentų ir prie šito viso skaitlius gyventojų pasididino per tiek metų per 65,2 procentu.

Ir kas bus toliau? Kur dėsis lietuviai? Žinau, jog ir tankiau žmonės gali gyventi, bet ne Lietuvoje — viena, o kita, koks jų gyvenimas! Štai dabar jau matosi toks padėjimas mūsų krašte: kur geresnė žemė, turtingesni ūkininkai turintieji žemę, ten kuo daugiausia yra bežemių“[96].

[96] Lietuviškasis Balsas, 1888, 13 Nr. Statistikos duomenis autorius parodo ėmęs Kauno gub. iš vad. „Pamiatnyja knižki“ 1885 ir 1887 metų, iš Dobuszynskio straipsnio „Siły ekonomiczne kraju zachodniego“, išsp. „Kraj“ 1883, ir iš Afanasjevo „Materjały dlia statistiki i geografiji Kovenskoj gub., pet., 1861“.

Toliau autorius mėgina įrodyti, kad „bežemystės svarbiausia priežastis — tai didesnis neturtingųjų gyventojų vaisingumas.

„Patarsiu keliais žodžiais apie priežastis, iš kurių kaipo iš neišsekančio šaltinio verčiasi juodas dumblas bežemystės tarp mūsų ūkininkų.

Yra žinomas daiktas, jog sulig silpnumu gyvulio eina ir jo veislingumas. Taip, dideli ir galingi gyvuliai gimdo tik po vieną vaiką ir tai ne visumet kasmet: bangžuvė vieną per 3 metus, slonius 1, karvės 1, retai 2 veršiu, didžiosios beždžionkos po 1 kūdikį, žmogus po 1. Tuomi tarpu vidurinio tobulumo gyvuliai veda po daugiau: avys — dvynius, kraujalikės žvėrys bent po kelis ant metų, kiaulė 10 ir 12, paukštės arti 10 ir daugiau, žuvys — šimtus, kirmėlės šimtus ir tūkstančius ir taip bent po kiek sykių per metus. Tai vis priguli nuo darbštumo, su kokiu dėl savęs sugaudo peną: darbuojasi daug, mityba sunki, gyvenimas trumpas, tad ir veislingumas didesnis.

Dabar tą padėjimą akyse turėdami, persikelkime in žmogaus giminę, o paregėsime, jog ir čion tas prisakymas gamtos taip pat darbuojasi. Va skaitlius senybės bajorų, karališkų giminių ir t. t. Dėlko daug iš jų seniai išmirė ir dabar išmiršta? Dėlto, kad jie iš seno nesirūpino apie gyvenimą, mažai darbavosi: jų esybė žmonių įstatymais buvo apginta ir per tai gamtos darbingumas tame dalyke susimažino ir ant galo susilygino su 0.

Iš kitos pusės, dėlko izraelitų procentas gimimo daug yra didesnis už kitas gimines mūsų krašte? O dėlto, kad jie labai blogai minta. Kas nežino, kaip jie su 1 silke esti sotūs per dieną visą šeimyna!

Nenoriu čion užkliudyti nei statistikos, nei daugybės paveikslų, nes per toli mus nuvestų šalin nuo mūsų užduotės pirmosios.

Dabar grįžtame prie lietuvių ūkininkų. Kur tik buvo mažiau žemės duota ūkininkams, arba kur žemė blogesnė, ten veislingumas jų yra didesnis. Po ranka neturime statistikos gimimų dėl didelių plotų suvestos, bet paimsime tik dėl Kauno rėdybos.

Pavietas	Tiek desintinų ant 1 vyro 1880 m.	Tiek priaugo nuo 1858—1878 m. žmonių nuo 100 proc. ūkininkų	Kasmet		Vertumas 1 desint. žemės abelnai rubliais	Tiek procentų visos žemės teko ūkininkams	Tiek išduota pašp. 1883 m.	Tiek ūkininkų neturinčių arklio 1882 m.	Kiek arklių ant 1 vid. ūkininko
			gema	miršta					
Kauno .	1,5	15—20	3,9	3,1	63,60	mažiau 40	97	28 1/3	2,8
Panevėžio	1,9	20—25	3,6	2,7	97,45	40 – 50	81	114	2,2
Telšių . .	1,9	25—30	3,8	3,0	50,22	50—60	65	80	2,0
Raseinių .	1,6	20—25	4,0	2,8	70,42	40 – 50	56	98	2,7
Vilkmergės	2,2	25 – 30	4,4	2,6	79,20	50—60	45	108	2,10
Zarasų . .	2,3	30—35	3,6	2,2	65,70	50—60	161	68	1,8
Šaulių . .	2,8	20 – 25	3,8	2,0	70,33	40—50	77	50 1/3	3,86

Šitos skaitlinės yra labai nepilnos, nors oficijališkos, bet ir iš jų jau galima matyti patvirtinimą tos teisybės, kad ten žmonės veislingesni, kur biedniau gyvena. Taip ant vienos galvos ištenka žemės kuo mažiausiai Kauno, Raseinių, Panevėžio pavietuose; ten ir gema daugiau. Daugiau žemės — Šiaulių, Zarasų, Vilkmergės pavietuose, ten mažiau gema, išimant Vilkmergės pav.. Jeigu nevisiškai gali pritirdinti kaip kurias skaitlines pagal valdymą žemės per 1 žmogų, tai kita prisipildo iš derumo žemės ir rūpėjimo uždirbti nuošaliui. Taip, Zarasų valsčionys, neištekdami nuosavinės žemės, ima daug pašpartų, kad užsidirbti kur kitur skatiką ir per tą padidinti savo turtus; tuomi tarpu Raseinių pavieto žmonės neturi kur uždirbti ir už tai visi sėdi savo namuose ir veisiasi neišpasakytai. Vilkmergės pavietas gyvena kuo geriausiai, nes jis turėdamas žemės tiek, kiek reikia vidutinei šeimynai, darbuojasi kaitriai savo name ir nelabai rūpinasi narstytiesi kur kitur.

Iš eilės, kur paženklinta yra prieauga žmonių per 20 metų, regiame aiškiai tartum išpeikimą mūsų padėjimo apie veislingumą, nes kur turėjo žmonės mažiau žemės, ten ir mažesnė yra prieauga gyventojų per 20 metų.

Bet tai nei kiek neprieštarauja mūsų padėjimui, nes kad ir daugiau gema tarp ubagašių, tai daugiau jųjų ir išmiršta, nepaspėdami sustandėti iš blogo maisto; ubagiškų grinčių, negali žmonės šiltai vaikus aprėdyti, sočiai pripenėti, nes sausa duona ir iškeptos bulvės mažu gali užlaikyti standumą suaugusio, bet ne gležną kūną vaikučio. Dėlko laike gavėnės kuo daugiausiai išmiršta mūsų vaikų? Tai juos susilpnina degtinė, bulvės ir nebaltinti batviniai, o susilpnintas kūnas lengvai pasiduoda įvairioms ligoms, kurių taip daug esti stojant pavasariui. Dievabaimingi lietuviai tegul padėkavoja narsiems kunigėliams, kurie taip rūpestingai liepia laikyti pasninkus ir gavėnes, nes per tą įbaudimą bus mūsų mažesnis skaitlius ir likusiems lengviau bus gyventi. Bet kas-žin ką tie mūsų kunigėliai atsakys, kaip juos Dievas paklaus, dėlko jie ardė jo prisakymą: Gyvenkite ir veisinkitėsi!

Ir taip, kur buvo mažiau duota ūkininkams žemės, ten ir mažiau priaugo gyventojų. Čion reiktų užsiminti apie Telšių pavietą, kur žemės buvo duota nuo ponų 50 iki 60 procentų, tuomi tarpu anais čėsais gyventojų ūkininkų buvo nedaugiau, kaip kitur. Taip, čion regime, jog telšiečiai platinosi valyvai per 20 metų, kolek turėjo doros kiek žemės dėl išdirbimo. Kaip visus dirvonus iškošė taip, kad jau daugiau žemės nebeliko naujai arti, ir ūkininkų prisiveisė tiek, kad jeib kokių dirvų ištenka ant galvos po 1,9 desint., tada jie pradėjo dar labiau veisintiesi, bet taip gi daug ir mirti. Žemė gi ten pigi (50 rb. už des.) ir nieks jos neperka, pašportų mažai teišima. Kitoniškai dėjosi Zarasų paviete. Žemės jiems teko 49,4 procentai viso pavieto (kuomet kituose pavietuose mažesnis procentas teko) ant galvos ir dabar dar priseina po 2,3 des. dirbamos, veisiasi iš lengvėlio, miršta taip-gi; uždirbinėja apie Dinaburgą, Rygą, lanko Petropilę rudeniop, užtai ir žemės jie nekelia aukštyn su preke. Šitas pavietas kuo geriausias rasodnikas dėl latvių, kurių čion jau labai daug. Zarasiečiai tokie žmonės, kad ir arklių mažiausiai laiko, nes kam jiems: žemė neužmoka už darbą, geriau sviestą sukti ir Dinaburgan vežti, arba insidėti bent paskolę, kaip važiuoja Rygon ar Petropilėn griovių kastų, mūrų mūrytų, upes grundytų ar pilių piltų.

Tuomi tarpu raseiniečiai gavo maža žemės, tik 42,2 procentų viso paviršio, niekur neidami darbuojasi apie ją laiky-

dami kone po 3 arklius (nes daug balų dėl ganymo jų), išarė jau 40,6 procentus duotos žemės, t. y. tiek, kiek reikia, nes galai dirvų jų spirias ar lieknuose, ar grioviuose. Mažai jie teduoda kunigėliams, užtai iš jaunų nei vienas ten nenori eiti. Jie žino tik vaisintiesi ir vaisintiesi, o užėjus ligai miršta tūkstančiais per vieną gavėnę. Miško ⅔ iš viso paviršio to pavieto priturėjo gyventojus nuo to judėjimo gyvenime, koks matosi kitur. Ten gyventojai moka dažnai išmarinti daugiau, negu privaisinti, kaip tai atsitiko 1884 m. Sunkus jų gyvenimas išstumia juos iš tėvynės kitur; taip, niekur nėra tiek neatsiliepiančiųjų ant prišaukimo į kariuomenę, kaip Raseinių ir Kauno pavietuose, nes Raseiniuose ūkininkų neatsiliepė 1881 m. 146 berniokai, 1882 — 139, 1883 — 152, ir 1884—150; Kauno gi paviete 1884 m. neatsiliepė 151 bern., kituose gi pavietuose nepareina per 100. Paskutiniuose metuose, žinoma, daug aiškiau visi mūsų sutarimai išeina eikštėn, ir mes neužilgo pratęsime apžvalgymą pradėtą. Šį kartą gi noriu nustoti nors ant pasakyto jau, nes prisipažįstu meilingam skaitytojui, jog gavėnė ir mane susilpnino.

Galima mane paklausti, kur aš įkišau priežastis, kurios veisia bežemius, juk-gi prižadėjau jas išreikšti. Tiesa, esmi kaltas to neparodęs, kaip ant delnos, bet priežastis to slepiasi toblytėlėje skaitlinių, eilėse, kur maža svietas turi žemės, kur perdidelė prekė jos, kur daug ūkininkų neturinčių arklių ar mažai teturinčių ir t. t.

Pirmon eilėn perėjo, žinoma, ir tie, kurie turi 1 arba ir mažiau desintinų. Žinoma, tokie ūkininkai stačiai turi prisiskaityti prie bežemių, nors žodis „bežemis“ ne vis toja kaip „kampininkas“, apie tai bus toliau pakalbėta. Jei kai kuriuose pavietuose labai aukšta prekė žemės, ten, žinoma, mažo turto bežemiai negali nusipirkti, kaip tai Panevėžio p., kur desintinai esti po 160 rublių. Tiesa, įstatė mums caras ir bankus dėl pirkimo žemės, bet tie bankai ūkininkų ištraukia iš mūsų daugiau kruvino juoko, negu pagyrimo. Apie bankus taip gi bus pasakyta savo čėse.

Dabar baigsiu šitą raštą užmindamas lietuviams prisakymą Dievo, duotą Adomui ir Jievai: „vaisinkitės ir dauginkitės!“ Vaisintiesi kiekvienas nori ir gali, nes jis taip sutvertas yra. Bet su dauginimusi kita pasaka: tegul kunigai mūsų išmokins mus, kaip išpildyti antrąją dalį prisakymo; tegul jie

pilni dvasės šventos pasakys mums, kaip permainyti eilę iš toblytėlės mūsų, kame pasakyta yra, jog kur mažiau žemės ir ji ladokesnė, ten ir pasidauginimas gyventojų užturėtas yra. Čion jų dvasė šventa nutils, nes jie tokios neturi. Ta dvasė šventa yra įsikūnijusi teisybėje, kurios taip rūpestingai ieško mokslas, civilizacija“[97].

Arčiau pasižiūrėjus į duotąsias citatas, nėra perdaug sunku konstatuoti, kad pagrindinės mintys bei argumentai visai atitinka kai kurių sociologų (ypač Thomas Doubleday ir Herbert Spencerio) mintis bei argumentus, kadaise iškeltus prieš Malthuso ir jo šalininkų gyventojų daugėjimo teorijos kai kuriuos teigimus. Skirtumas tas, kad P. Matulionis tiems argumentams patvirtinti duomenis ėmė išimtinai iš Lietuvos ūkininkų gyvenimo ir gana vykusiai juos savo argumentacijai naudojo.

Mokslinė visos statistinės argumentacijos vertė tačiau nėra didelė, nes visai nėra duota statistikos metodų nei pačių šaltinių kritiškos apžvalgos; be to, kai kurių savo teigimų autorius visai nieku neparemia (pav. teigimas, jog gavėnioj dėl pasninkų esąs didesnis mirtingumas). Vis dėlto patiektosios citatos aiškiai rodo, kad jų autorius stengėsi savo gyvenimo stebėjimus giliau tyrinėti ir ieškoti jų ryšio su kitais gyvenimo reiškiniais.

Tolimesnis etiudų tęsinys vėl pereina į feljetono formą, ir piešiami tiktai atskiri ūkininkų gyvenimo reiškiniai.

8. Lozoraičio - Joniškio „Pamatas savasties tiesos“.

Šiame periode buvęs gana uolus lietuviškų laikraščių bendradarbis (vėliau nutilęs ir 1907 m. miręs) Motiejus Lozoraitis 1891 m. „Varpe“ pasirodė ilgesniu rašiniu, pavadintu „Pamatas savasties tiesos“, kur privatinės nuosavybės institutas gvildenamas juridiškai socialiniu atžvilgiu.

Autorius mano, kad „nuo to, kaip įtaisyta savastis, priguli visas būdas draugijinio gyvenimo“. Dėl to nors ir „daug buvo rašyta apie šitą dalyką, daug pažiūrų prie jo prigulinčių išreikšta, bet — autorius mano — iki paskutiniam laikui dar mažai buvo išaiškinta dagi svarbiausia pusė klausimo, t. y. tie principai, kurie guli savasties prigimtyje, kaip draugijinio insti-

[97] „Liet. Balsas“ 1884, 14 Nr.

tuto, ir kuriuos reikia turėti ant mįslies išrišant kokį nors klausimą apie savastį. Dėlto tai ir gali sutikti tokias diametrališkai priešingas pažiūras, kaip pažiūros individualistų ir komunistų. Anieji savastį laiko už šventą daiktą, prieš kurį niekas negali pakelti rankos; žmogus, sako, kaip nori, taip ir gali vartoti savastį, nežiūrint ant to, kokius daiktus ji apima; viešpatystė gi ir draugija turi ištolo stovėti ir nesikišti į ekonomišką gyvenimą atskirų žmonių, nes kiekvienas pats geriau žino, ko jam reikia ir kaip naudingiau vartoti savastį. Ant galo privatišką savastį jie laiko už amžiną, visur esančią ir geriausią formą ekonomiško gyvenimo. Komunistai gi ne tik nesutinka ant kokių nors atmainų, kurios šiek tiek atimtų nuo savasties absoliutišką būdą ir geriau pritaikytų ją prie draugijos reikalų, bet reikalauja, kad ir privatiška savastis būtų visai išnaikinta, nežiūrint nei ant to, kad ji istoriškai susipynus su visa platuma draugijinio gyvenimo, nei ant to, kad ji yra produktas visokių istoriškų ir vietinių priežasčių, nei galūtinai ant to, kokią vietą užima savasties skyriai draugijos gyvenime. Aišku, kad šitos nuomonės principiališkai priešingų nešiotojų draugijinio mokslo neteisingos, ir tai pareina iš to kad nei anie, nei šitie neišaiškino sau savasties prigimties ir neatrado tikro atramo ištyrinėjimuose šiam dalykui pavestuose“[98].

Toliau autorius ima individualiniu principu paremto ekonominio liberalizmo tą kryptį, kuri laisvąją konkurenciją su egoizmu laiko vieninteliu ir natūraliniu ekonominės gerovės pagrindu bei akstinu, ir ima ją kritikuoti įrodinėdamas, kad „tokios pažiūros paeina iš klaidingo supratimo egoizmo prigimties“. Nes:

„Egoizmas — tai ne kokia nors gatminė syla, kuri valdytų žmogų ekonomiškam gyvenime taip, kaip antai svarumo syla fiziškam sviete. Jis daugiau nieko, kaip tik motyvas, kuris tiktai gali, bet neturi visada ir visur žmogų valdyti, ir tankiai gali atsitikti, kad protas palieps jam tylėti arba kiti motyvai paims viršų ir nuves žmogų tuom arba kitu keliu. Užtai statant laisvą konkurenciją ant egoizmo, negalima vadinti ją prigimtine organizacija, nes ją valdo taisyklės, kurios neturi ypatybių prigimtinių taisyklių. Apart to sistema laisvos konkurencijos neprigimtinė dar ir dėlto, kad ji susidėjo istoriškai tarp

[98] Varpas, 1891, 2 Nr., 29 p.

išlygų vietos ir laiko, potam, kaip sugriuvo viduramžinės draugijines įtaisos ir žmogus numetė nuo savęs pančius, kuriais buvo pririštas prie savo gentės, luomo, amato ir kitų draugijinių ratelių, kuriuose ik tuolaik gyveno: ji galėjo išduoti tik potam, kada žmogui buvo pripažintos tiesos, surištos kaip su juom pačiu, taip ir su turtu, kurias jam suteikė laisvė. Užtai sistema laisvos konkurencijos ne prigimtinė, bet istoriška organizacija, dėlto nevisada ir nevisur esanti, ne amžina ir ne paskutinė.

„Teisybė, kad laisva konkurencija išdirba darbo techniką; taip gi teisybė, kad ji, traukdama į darbą dovanai dirbančias gamtines sylas ir plačiai įvesdama kooperaciją, daiktus padaro pigesniais ir tokiu būdu pagerina žmogaus ekonomišką būvį; bet kad pažinti prigimtį laisvos konkurencijos, negalima apsistoti ant šito, dėlto reikia toliau eiti ir pažiūrėti, kaip ji išrodo iš išvirkščios pusės. Pirmiausiai reikia atsiminti, ką daro kapitalistai, kad pardaviniai būtų brangesni. Dėl to jie įveda monopolijas, kurios paskutiniam laike taip labai išsiplatino Amerikoje“[99].

Čia seka kapitalistinių sindikatų ir apskritai laisvosios konkurencijos padarinių bei jų neigiamumų vaizdavimas, po kurio tuojau eina įrodinėjimai, kad ir esamoj kapitalistinėj santvarkoj privatinės nuosavybės institutas nelaikomas šventu ar neliečiamu, ir privatinės nuosavybės teisė įvairiais sumetimais bei būdais esti apribojama arba ir žeidžiama. Pav., esą, neleidžiama žemės savininkui savojoj žemėj kasti duobės arba kurti ugnies tais atvejais, kai galėtų kaimyno žemėj esantis namas įgriūti ar užsidegti. Taip pat „žemininkai, gyvenantieji prie upės, turi.... ant dešimt sieksnių platumo daleisti žvejams sustoti ir džiovinti prietaisus žuvims gaudyti“, ir „valdžia, išduodanti (tokius) įstatymus, kartais susiaurina žmonių tiesas“. Bet

„Valdžia susiaurina savasties tiesą taipgi per ekspropriaciją. Ekspropriacija yra tai atėmimas privatiškos savasties, arba kartais tiktai žemės nuo savininkų, paeinantis nuo viešpatystės valdžios. Savininkai gauna užmokestį už atimtą savastį, bet reikia pripažinti, kad užmokestis ne visada reikalingas ir dėl supratimo ekspropriacijos neturi jokios svarbos... Kada viešpatystė, statanti geležinkelį arba tvirtynę, priverčia

[99] Varpas, 1891, 3 Nr., 39 — 40 p .p.

parduoti žemę, ji daro tai ne dėl reikalų atskirų žmonių arba kokios nors draugiškos grupos, bet dėl naudos visos draugijos, ir savininkai, kuriuos priverčia parduoti, turi ant to sutikti, nes visuomeniški reikalai svarbesni už reikalus skyrium paimto žmogaus. O kad ekspropriaciją viešpatystė daleidžia tik tada, kada tai reikalauja visuomeniška nauda, tai ir reikia pripažinti, kad ekspropriacija ne anomalija, ne neteisingas įsiveržimas valdžios į žmogaus reikalus, bet visai teisinga tiesa, kuri turi prigulėti viešpatystei, kaip organui, išrišančiam klausimus, paeinančius iš susikeitimo privatiškų ir visuomeniškų reikalų. Be ekspropriacijos negalimas draugijiškas gyvenimas, bent ant tokio laipsnio supratimo visuomeniškų reikalų, kokį dabar matome daugume ir koks dar ilgai bus. Tankiai žmogus ne tik kad nesupranta, ko reikalauja nuo jo draugija, bet ir savo dalykuose klauso tiktai aklo egoizmo, gundančio daryti tai, kas rodosi gera artimiausioj valandoj, o ne tai, ką reiktų daryti, pamislijus apie tolimesnę ateigą. Jeigu kokiam nors reikale draugija viską atiduotų ant žmogaus valios, tai daug svarbiausių uždavų negalima būtų išpildyti, ir daug visuomeniškų reikalų užganėdinti. Nuo valios vieno žmogaus prigulėtų, bus ar ne pastatytas geležinkelis, išvestas ar ne kanalas ir daug kitokių daiktų, turinčių didžiausią svarbą dėl visuomeniškos naudos. Užtai viešpatystei reikia pripažinti ekspropriacijos tiesą, o jeigu tai pripažinsime, tai turėsime taipgi sutikti, kad savastis ne privatiškas institutas, bet draugijiškas ir jos pamatas ne individuališka žmogaus valia, bet visuomeniškas reikalas, kurį visada reikia turėti ant mįslies, išrišant kokį nors klausimą apie savastį“[100].

Toliau autorius ima vad. legalistinę nuosavybės teoriją su įvairiomis variacijomis ir įvairiais principais remiamą, ir, žinoma, atmeta, nes:

„Nesunku patėmyti, kad silpna pusė paminėtų teorijų, priguli abelnai nuo to, kad jos visos lygiai aprioriškos ir savasties institutą stato ant atitrauktų principų, neturinčių to svarbumo, kurį jiems pripažįsta. Jeigu galima būtų įvesti savastį iš kokio nors visatino principo, tai ji niekad neturėtų mainytis ir turėtų amžinai pasilikti audrų neįveikiama uola. Tuo tarpu istorija parodo mums, kad savastis niekad ir niekur tokia nebu-

[100] Varpas, 1891, 5 Nr., 72 — 3 p. p.

vo, bet atgaliai, mainantis draugijos gyvenimui ji taipgi gaudavo kitą pavidalą ir per tai savo istorijoj perėjo daug formų, viena nuo kitos įvairių tai iš pareigų, kurias uždėdavo ant savasties, tai iš pusės platumos ir įtalpos tiesų, jai suteikiamų. Toks įvairus savasties būdas priguli nuo to, kad daiktai, kuriuos draugija daleidžia pasisavinti, nevienokią vietą užima ekonomiškam gyvenime ir nelygią vertę turi dėl draugijos; taip, žemės negali lyginti prie kokio nors judamo daikto, girios prie žemės, nes reikalai, kuriems jie tarnauja, labai įvairūs. Pagal tai visur mes matome visokius skyrius savasties ir dėlto iš aukšto jau gali sakyti, kad visai klaidinga imti už pamatą visų skyrių kokį nors vieną principą, nes jie tarnauja ne vienokiems reikalams, ir turi turėti nevienokius pamatus, jei tik ieškosime jų netiesoje. Jeigu tos teorijos būtų teisingos ir už pamatą savasties paimtume kokį nors jų principą, tai niekaip negalėtume suprasti, dėlko tiesa ne vienaip žiūri ant savasties nejudamų ir judamų daiktų, dėlko ant valdytojų anųjų uždeda visokias pareigas ir reikalauja, kad, pereinant iš rankų į rankas, būtų išpildyti visoki įstatymai, o valdytojai judamųjų daiktų, išskyrus nekuriuos atsitikimus, daro su jais ką nori; dėlko, toliau, miestuose vieni įstatymai, kaimuose kiti, arba dėlko prie girių pritaikyti vieni įstatymai, o prie žemės kiti ir t. t. Šių klausimų paminėtos teorijos negali išrišti ir užtai negalima pripažinti jų už teisingas“[101].

Baigiamas šis rašinys šiuo visai aiškiu nusistatymu:

„Taigi resume viso, kas buvo pasakyta apie pamatą savasties tiesos, gali šitaip išreikšti. Individuališka žmogaus valia negali būti jos pamatu, nes teorija nieko nekliudomos laisvės, iš kurios tą valią išveda ir ant kurios ją paremia, jokios kritikos neatlaiko; vienintėliu tikru pamatu gali būti tiktai visuomeniškas reikalas, o tai patvirtina toki argumentai, apie teisingumą kurių nėra ką abejoti, kaip tai: visuomeniškas valdymas ir naudojimas, susiaurinimai savasties tiesos, kokius randame įstatymuose kiekvienos viešpatystės, ekspropriacija ir ant galo legališka teorija savasties. Padėjus tokį pamatą, savastis iš negyvos uolos, kokia padarė ją juridiška mistika, pavirsta į pilną gyvasties elementą draugijos gyvenimo, kuriam pri-

[101] Varpas, 1891, 5 Nr. 74 p.

guli garbinga vieta istorijoje žmonijos dabos. Sykiu gi aiškiai išsikiša sveikas ir vaisingas principas, kurio reikia laikytis klausimuose, surištuose su savasties organizacija, ir pasirodo kelias, kuriuomi reikia eiti, kad pritaikinti tą buvusį iki šiol „noli me tangere“ prie mainančiųsi išlygų draugijos gyvenimo ir tuomi išgelbėti draugiją nuo baisaus karo, pakelto žmonių, kuriems šalta ir alkana tarp apsčių dabos geradėjysčių“[102].

[102] Varpas, 1891, 5 Nr., 75 p.

P. Leono - Liūto socialekonominiai raštai ligi 1894 m.

1. P. Leono - Liūto raštų bendrieji bruožai.

Beveik visi ano laiko lietuvių laikraščių nuolatiniai bendradarbiai pasižymėjo tuo, kad, paprastai, jie rašydavo „apie viską", be to, dažniausiai tai būdavo trumpi rašinėliai einamaisiais reikalais, atskirų mokslo klausimų populiarizacijos arba vertimai. Šiai rašytojų kategorijai tuomet priklausė net ir Dr. J. Šliupas, kuris, kaip matėme, ir ekonomikos klausimais parašė keletą ilgesnių rašinių, tačiau su pertraukomis; be to, Dr. J. Šliupo rašiniai socialekonominiais klausimais jau ir tuomet tebuvo tik nedidelė jo raštų dalis. Iš visų kitų ano laiko rašytojų išsiskiria savo rašiniais tik Dr. J. Basanavičius, kuris rašo beveik vien istorijos studijas, ir P. Leonas - Liūtas, kurio beveik visi anų laikų raštai yra socialekonominio pobūdžio, be keleto korespondencijų ir šiaip vieno antro trumpesnio raštelio, kur tačiau taip pat liečiamas socialinis gyvenimas arba jo teisinės santvarkos reiškiniai (teismai, kai kurios teisės normos ir p.). Vienintelis žymesnis ir savo turiniu daugiau išsiskiriantis rašinys — tai pagal Prochaszką parašyta ir „Szviesos" 4/5 Nr. (1888 m.) išspausdinta „P a b a i g a g y v e n i m o V y t a u t o".

Apskritai P. Leono - Liūto socialekonominius raštus galima suskirstyt į tris pagrindines grupes ir ketvirtajai palikti smulkmenas arba mažesnius ar didesnius nukrypimus į kitas sritis. Metodologiniu atžvilgiu pagrindinių trijų grupių raštai priklauso teorijai arba politinei ekonomijai, ekonominei politikai ir ūkio istorijai, bet plačiau ir nuodugniau išgvildenta tik ekonomikos teorija. Iš ekonominės politikos daugiau paliesti tik prekybos, kooperacijos, sindikatų ir žemės klausimai, o iš istorijos — tik baudžiavų istorija.

2. P. Leono - Liūto „Keli žodžiai apie prekystę ir amatus".

Bevartydami „Auszros" — „Varpo" gadynės laikraščių komplektus, mes galime pastebėti, kad prekyba bei amatai buvo viena labiausia mėgiamų temų beveik visų to laiko rašytojų. Nenuostabu, kad ir P. Leonas - Liūtas pirmąjį savo ilgesnį rašinį pavadino „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir amatus" (išspausdintas „Szviesos" 1 ir 2 Nr., 1887 m.). Tačiau jau šitas rašinys nuo kitų autorių panašios temos rašinių skiriasi ne tik savo ilgumu (eina per du numeriu ir užima daugiau kaip pusantro spaudos lakšto), bet ir turiniu.

Pradedamas rašinys šitokiu teigimu:

„Nei viena tauta, nei vien viena viešpatystė (valstija) nesusirinko sau didelių turtų, apdirbdama tiktai žemę. Tos viešpatystės, kurių gyventojai ne tiktai apdirbinėja lauką, bet ir užsiima prekyste ir visokiais amatais, turtingesnės už tas, kurios vien tik apdirbinėja žemę, ten gi, kur prekystė, pabrikai ir amatai išsiplatinę, žmonės tur daugiau turtų"[103].

Po to eina aprašymas gyvų pavyzdžių iš norvegų, latvių ir ispanų tautų gyvenimo ir įrodinėjama, kad tik prekyba ir amatai (su pramone) tas šalis turtingesnėmis tepadarė. Čia pat eina ir lietuvių gyvenimo senovės bruožai su pabrėžimu, kad senovėje lietuviai gana plačiai prekybą varę ir tik „pirmuose šimtmečiuose po Kr. užg. Lietuvių prekystė susimažino, nes tuomet Europoje buvo daug karių"[104]. Toliau įrodinėjama, kad Vokiečių ordenas, užkariavęs Prūsus, Latvius ir Estus, atkirto lietuviams kelią į jūrą; kad Lietuvos diduomenė, pažinusi lenkų diduomenės papročius, pati pradėjo vengti amatų ir prekybos; kad Lietuvos kunigaikščiai, norėdami išplėsti prekybą bei amatus, buvo priversti kviestis į savo žemę pirklių ir amatininkų svetimšalių, nes „ponai ilgus laikus laikė už pritinkantį sau darbą tiktai arba kareiviauti, arba kunigu būti, arba žemę valdyti ir žmones lupti". (Szviesa, 1887, Nr. 40).

Tuo būdu autorius savo teigimui įrodyti pirmiausia ima gyvus pavyzdžius iš kitų tautų artimos praeities ir lietuvių senovės gyvenimo ir tik vėliau prieina prie to laiko lietuvių (sodiečių) nusistatymo prekybos ir amatų klausimais. Čia jis vėl

---

[103] Szviesa, 1887, 1 Nr. (34 p.).

[104] Ten pat, 37 p.

ima tikrojo gyvenimo pavyzdžius su visais argumentais pro ir contra ir stengiasi įrodyti, kad prekyba ir amatais užsiimti yra ne tik garbinga ir naudinga, bet ir reikalinga tautos ir atskirų žmonių gerovei pakelti.

Antroj savo rašinio daly autorius jau gvildena klausimą, „kokiais gi daiktais mes galime prekiauti ir kokiais amatais užsiimti?“[105]. Čia vėl pirmiausia nušviečiamas klausimas principiališkai: „Kiekvienos žemės žmonės išdirba tokius daiktus, kokius pigiausia ir lengviausia išdirbti toje šalyje“, taip pat „pirmiausia žmonės parduoda tuos daiktus, kuriuos patys išdirba, perka gi sau daiktus reikalingus“[106]. Čia ir yra rodiklis lietuvių prekybai bei amatams. Didesnė kliūtis — tai stoka reikalingų kapitalų. Bet ir čia autorius randa išeitį:

„Dabar galime suprasti, kad žmonės po vieną neturi pinigų, tai geriausiai keliems susidėti. Aš žinau tokius atsitikimus. Ūkininkai susitaria pirkti girios; jei jie lygiai deda pinigų, tai ir dirbti lygiai dirba, t. y. dirba tiek jau vyrų kiekvieno ūkininko ir tiek jau dienų. Tuokart visi lygiai ir medžius dalinasi. Jeigu kuris dusyk mažiau davė pinigų, tas dusyk mažiau ir dirba, užtai dusyk mažiau ir medžių gauna. Keli sykiu pirkdami sudeda daug pinigų ir gali žydui neapsileisti“[107].

Arba:

„Tiems, kurie ketintų užvesti krautuvę, aš duosiu mažą rodą; pirkite daiktus nuo pabrikanto, arba nuo didelio prekiko, tai pigiau galėsite gauti, ypač jei sykiu šiek tiek daugiau pirksite, ir pirkite tokius tiktai daiktus, kokių, žinote, reikalauja žmonės; kaip galint reikia rūpinties nelysti į skolą tam, nuo kurio perkate daiktus. Imdami į skolą, visados paimsite daugiau, ne kaip galite išparduoti, nes tuomi tarpu jums lengva gauti pirkinių; neišpardavę, negalėsite skolos atiduoti. Pardavėjas tiks dar palaukti, bet įbruks jums tokių pirkinių, kokie nei jums, nei jam netinka, arba kurie šiek tiek pagedę; jūs gi, bijodamiesi, kad jis skolos nereikalautų, turėsite imti tuos pir-

---

[105] Szviesa, 1887, 2 Nr., 55 ir kiti p.

[106] Ten pat, 55.

[107] Ten pat, 57 p.

kinius, tų pirkinių vėl neišparduosite, ir taip juo toliau, juo labiau lysite į skolą“[108].

Ir apskritai:

„Vesti prekystę ir išdirbinėti daugumą daiktų žmonėms geriausiai sekasi, jei jie tai daro susidėję keli iš vieno, t. y. bendrovėmis. Daug rankų, sako, didelę naštą paneša. Kiekvienas žinome tokius darbus, kuriuos vienas žmogus suvis negali padaryti, taip antai, uždėti ant vežimo didelį medį; bet aš sakau, kad ir tuos darbus, kuriuos vienas žmogus gali padaryti, dirbant daugeliui išvieno, geriau sekasi padaryti“[109].

3. P Leono - Liūto raštai apie kooperaciją.

Tuo būdu iš paprastos—prekybos ir amato propagandos—savaime išėjo kooperacijos idėjos propaganda. Šitas prekybos ir amatų verslo susijimas su kooperacija buvo charakteringas pažymys beveik visų to laiko lietuvių rašytojų, kurie tik ėmėsi ekonominės politikos klausimų. P. Leonas - Liūtas jau minėtame rašinyje apie prekybą ir amatus labai įtikinančiai ir daugybe pavyzdžių iš lietuvių ir kitų tautų (ypač rusų) gyvenimo įrodinėja kooperatyvinės prekybos ir pramonės naudą.

„Žinote patys, kaip tai sekasi žmonėms dirbti talkomis; užtai visoje Lietuvoje yra toks paprotys, žmogui reikalingame ir greitame darbe daro talką. Dirbant kuopomis, darbas jau per tai yra spartesnis, kad jis greitesnis. Vienam žmogui tas pats darbas greitai nubosta, ir dirba ir vis nežymu, sparta prapuola ir darbas darosi sunkesniu; kuopoje gi, kad ir rodosi mažiau dirba, vis nemažiau padarai, — čia juokai, šneka, linksmumas; darbas tokiu būdu nenubosta ir rodosi lengvu, kur griebi, ten žymu. Bet lietuviai ne tik talkomis dirba sykiu, jie padaro tam tikras bendroves, kad atlikti kokį darbą...

Todėl lietuviai, ketindami užvesti prekystę, kaimų krautuves, geriausiai padarytų, kad susidėtų į bendroves, nes tuokart turėtų daugiau pinigų, ne kaip po vieną. Ūkininkams taip gi priderėtų tarp savęs padaryti bendroves, paveizdan, keli kaimai susitartų parduoti javus sykiu, kuomet javai bus brangūs; dėlto kiekvienas iš jų turi rūpintiesi dasižinoti, kaip brangūs javai. Bet nekurie ūkininkai negali laukti gero laiko, jiems

[108] Szviesa, 1887, 2 Nr. 58 p.

[109] Ten pat, 63 p.

būtinai reikia parduoti javus, kad mokestis išmokėti, už tai kiti, prigulintieji prie tos bendrovės, turi paskolinti tiems, kurie neturi kuomi mokestis užmokėti; dėlto, jog reikia ne per daug pinigų, kurie, jei gulėtų turinčio delmone, tai jokio pelno jam neatneštų. Tokiu būdu elgdamiesi, galėtų visi laukti geresnio laiko ir parduoti brangiausiai, tuokart neturtingi ir atlyginę skolą su nedideliu palūkiu turėtų dar pelną, turtingi taip gi“[110].

Bet šitame pirmame rašinyje P. Leonas - Liūtas nors ir išeina visai aiškiu kooperacijos šalininku, tačiau čia kooperacija atrodo daugiau ekonominės politikos aplinkybėms taikoma priemone, ne pačios tos ek. politikos ideologinis pagrindas (keli sykiu pirkdami susideda ir gali „žydui neapsileisti“)[110].

Visai kitaip tenka vertinti P. Leono-Liūto rašinys „Apie Bendroves“, kuris užima beveik 32 pusl. ir buvo išspausdintas 1888 m. „Szviesos“ Nr 1 — 2 (pp. 13 — 45). Čia autorius imasi „apipasakoti apie darbininkų bendroves kitose šalyse“ ir parodyti, „kokias bendroves lengviausia gali lietuviai įsitaisyti“[111].

Šiame rašinyje autorius kalba tik apie kooperacijos bendroves, nors „kooperacijos“ žodžio ir nevartoja. Tai matyti jau iš įvedamojo paaiškinimo, kur pasakyta:

„Bendrove aš vadinu tokią draugystę, kur visi prigulintieji prie jos lygūs, jie visi iš vieno dirba ir uždarbį dalinasi pagal nuopelnas. Kiekvienas iš jų gaspadorius ir gauna dalį pelno, o ne algą, kaip samdininkai; bendrovėje samdininkų su visuomi nėra. Jei tik draugystė laiko samdininkus, tai jau ji ne bendrovė, bet abelnai draugystė“[112].

Pirmojoj rašinio daly nušviečiamas kooperacijos judėjimas Anglijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj Šveicarijoj ir Lietuvoj. Iš Anglijos, žinoma, atpasakota Rochdalio pionierių istorija. Iš Prancūzijos paimta charakteringosios amatininkų kooperacijos bendrovės, o iš Vokietijos — Schulze - Delitsch kredito kooperatyvai. Iš Šveicarijos nupiešta pieninininkų koop. bendrovės, o Rusijai paimtos charakteringos darbo artelės.

Tuo būdu keliolikoj puslapių autorius jau sugebėjo skaitytojus supažindinti su visomis kooperatyvų rūšimis bei formo-

---

[110] Szviesa, 1887, 2 Nr. 64 — 5 p.

[111] Szviesa, 1888, 1 — 2 Nr., 15 p.

[112] Ten pat, 14 p.

mis. Skyrius apie „bendroves Lietuvoje“ dar ir šiandien yra įdomus patiektais duomenimis. Svarbesnius čia pakartoju:

„Lietuvoje taip gi yra bendrovės savytarpinės paskolos, šitų bendrovių nėra tik pas lietuvius Suvalkų rėdybos. Kauno rėdyboje metuose 1882 iš viso buvo trisdešimts aštuonios bendrovės, žmonių prigulėjo prie jų su viršum 15 tūkstančių. Po pavietus jos taip išsidalinusios:

Kauno paviete bendrovės . .	2	jose žmonių	1277
(Vilkmergės) Aukmergės . .	7	„ „	3135
Naujo Aleksandriavo	11	„ „	2761
Panevėžio	7	„ „	4334
Šiaulių	6	„ „	2396
Telšių	3	„ „	532
Raseinių	2	„ „	799 *

Kaip tokios bendrovės steigiamos? Štai pavyzdys:

„Panevėžio paviete, Nociūnų valsčiuje, miestelyje Žeimyje yra bendrovė; ji čia buvo įsteigta per darbštumą kunigo Voitkevičiaus; apie 5—6 metai atgal tas geras kunigas, norėdamas pagelbėti žmonėms, prikalbino juos padaryti bendrovę. Per kelis metus jis pats buvo jos perdėtiniu, kasierių išsirinko iš žmonių, raštus gi veda valsčiaus raštininkas. Dabar kun. Voitkevičiaus ten nėra ir ant jo vietos perdėtiniu išrinko vieną dvarponį. Paskutiniais metais algų kiekvieno iš tų trijų ūrėdnikų išnešė apie 280 rublių; iš to matome, kad tai bendrovei sekasi gyventi; ji iš savo skolininkų ima dešimts palūkių, pati gi moka 5, 6 arba 7½, kaip gauna; skolina ant 6 mėnesių, po tam laikui, jei skolininkas negali atiduoti, tai dar atideda ant 3 mėnesių; išėjus trims mėnesiams jis jau turi atiduoti nors šeštą dalį.“

„Suvalkų rėdyboje nėra šitokių bendrovių, bet čia yra skolinančios valsčių kasos, kurios tą patį daro, ką augščiaus aprašytos bendrovės. Kasa priima pinigus ir už tai moka palūkius ir pati skolina žmonėms; ji pati moka mažesnius palūkius,

---

* Szviesa, 1881, 1-2 nr., 31 p.; žinias autorius esąs gavęs iš p. Sk. Kas tas p. Sk., autorius dabar gerai neprisimenąs, bet greičiausiai tai būsiąs Dr. Sketeris.

ne kaip ima, iš to turi pelną — moka 6% (t. y. už šimtą 6 rub.), o ima 8%. Skolina tik tiems, kurie turi lauko, arba namus, o tai dėlto, kad neprapultų pinigai; neturintiems skolina taip-gi, jeigu du turintieji pasirančija už jį. Nuo bendrovės kasa štai kuo skiriasi: bendrovę padaro patys žmonės, uždėdami kasą, valsčiaus gi kasą uždėjo vyriausybė; bendrovės pelnas, atskyrus dalį ant mokesties urėdninkams ir dalį į kasą, eina žmonėms, kurie prie jos priguli; jie išsidalina pagal tai, kiek davė pinigų; pelnas kasos, atskyrus ant algos urėdninkams, visas lieka kasoje; tokiu būdu jos turtas vis dauginasi ir dauginasi. Kasą užžiūri vaitas ir jo kandidatas; knygas veda valsčiaus raštininkas, kasierių gi valsčius išrenka. Jis taip gi turi išrinkti kelis peržiūrėtojus, kurie ant metų sykį turi perkratyti kasą; kasos urėdnikus prižiūri dar kamisorius“[113].

Antrojoj šio rašinio daly autorius kalba iš vienos pusės apie kooperacijos bendrovių nepasisekimus bei tų nepasisekimų priežastis, o iš kitos — apie materialinę ir moralinę kooperacijos bendrovių naudą.

Trečiojoj ir paskutinėj daly autorius kalba apie tai, „k o k i a s b e n d r o v e s p r i g u l ė t ų l i e t u v i a m s į s t e i g t i i r k o k i a s l e n g v i a u s i a g a l i į t a i s y t i“. „Bet pirmiausia, — sako autorius, — aš čia duosiu tokią rodą: įsteigdami bendrovę visados pastatykite ją ant prekiško pamato, t. y. pelną dalykitės tarp savęs pagal kiekvieno nuopelnus: kas daugiau uždirbo, tam daugiau ir pelno duokite, kas daugiau pinigų davė ant bendrovės dalykų, tas taip-gi daugiau pelno turi gauti“[114].

Apskritai autorius siūlo steigti kooperacijos bendroves ne tik prekybai ir amatams, ne tik pieninin kystei ir smulkiojo kredito reikalui, bet ir ūkininkams bendrai mašinas įsitaisyti ir net „neturtingiems lietuviams, ypač neturintiems lauko,... pirkti lauko susidedant sykiu“[115].

Bet kooperatyvinio žemės valdymo idėja autoriaus čionai tiktai mesta, tačiau neišplėsta. Tais pačiais metais „Szviesoj“ išspausdintame rašiny „A p i e t a u t i š k ą i d ė j ą“ (6 — 8 Nr.) tarp kita ko pasakyta:

---

[113] Szviesa, 1888, 1—2 Nr., 33—4 psl.
[114] Ten pat, 39 p.
[115] Ten pat, 6 — 8 Nr., 178 — 9 p.

„Geistina būtų, kad kuo daugiausiai žmonių būtų medegiškai gerai aprūpintų ir kad nebūtų proletariato. Šitame dalyke daug gali padėti valdymas žemės ir kitų darbo įrankių draugystėmis. Ant žemesnių kultūros laipsnių taip visur buvo, bet paskiau vietą tokio valdymos užėmė individuališkas valdymas. Valdymas draugystėmis dar yra tūlose Maskolijos vietose ir, kaip ištyrinėjimai parodo, jis nekenkia progresiškam žemės apdirbimui, už tatai ten, kur jis yra, nesunku jį užlaikyti, išduodant atsakančius įstatymus. Bet kur individuališkas valdymas jau įsikerėjęs, kaip pas mus, kur žmonės atprato nuo valdymo draugystės, ten negreit galės jis sugrįžti“[115].

O porą metų vėliau ši mintis jau visai išplėsta ir plačiau pamatuojama:

„Dabar pažiūrėkime, ar geistina, kad bendrijos ir toliau liktų, t. y., ar naudingos jos dėl žmonių? Jos yra labai naudingos žmonėms; naudingiausias dalykas tai, kad bendrijos neduoda ūkininkams nustoti žemės, pasidaryti bežemininkais; kaip sakiau, žemė priguli bendrijai, kiekvienas ūkininkas negali nė parduoti, nė užstatyti savo gabalo ir kiekvienas sąnarys bendrijos turi tiesą gauti žemės; taigi, ūkininkai negali vienas kitam parduoti, arba parduoti suvis pašaliniam žmogui: žydui, ponui, ar kam; žemė visados lieka bendrijos turtu ir jiji negali būti supirta į vienas rankas. Jeigu žemė priguli žmogui, kuris ją valdo, yra jo savuma, taip tai yra pas mus ir Vakarinėje Europoje, tai mažos neturtingos ūkės greitai nyksta, jas superka turtingesni; tokiu būdu vieni žmonės lieka be žemės, darosi bernais, o kiti vis daugina ir daugina savo laukus. Šitokius atsitikimus gal kiekvienas žinote savo kampe; pas mus dabar labai daug žmonių bežemininkų, kurie neturi kur savo galvą priglausti ir kurie dirba tik dėl kitų gero. Kada buvo išnaikintos baudžiavos, daugelis žmonių negavo žemės, o nuo to laiko ir iš gavusių daugelis neteko jos, nes ji pateko į turtingesnių rankas; dėlei daugybės bernų ir liuosininkų pas mus jų uždarbis labai mažas. Vakarinėje Europoje, kur yra daug pabrikų ir visokių dirbtuvių, ten daugelis bežemininkų randa darbą tose dirbtuvėse, pas mus gi nėra, ir mes nieko daugiau neišsimislijome, kaip tik arba neturtystėje gyventi namieje, arba eiti į Ameriką.

---

[115] Szviesa, 1888, 6—8 Nr., 178—9 p.

Dėliai šitos priežasties, t. y., kad neduoda žemei rinktis į dideles kolonijos ir dvarus, bendras žemės valdymas yra neišpasakytai naudingas. Aukščiau mes matėme, kad negerumus, kurie dabar yra bendrame žemės valdyme, galima pašalinti įvedus įstatymą apie užmokėjimą už pagerinimus ar įvedus bendrą žemės apdirbimą ir t. t. Jau ir dabar Maskolijoje yra atsitikimai, kad bendrijos apdirba žemę išvien ir paskui dalinasi javus; toki atsitikimai pirmiausiai pasirodė Penzos, paskui Kursko rėd.; taip apdirbdama žemę, bendrija gali vesti kokią nori ūkę: šešlaukę ar kokią. Aišku, kad bendras žemės valdymas gali ant visados likti, ir geistina kad jis liktų“[116].

4. P. Leono - Liūto raštai apie žemės klausimą.

Jau praeitam skyriuj duotos citatos iš „Szviesos“ ir „Ūkininko“ rodo, kad jų autorius buvo kooperatyvinio ir apskritai bendrojo žemės valdymo šalininkas. Šitas nusistatymas plačiau išdėstytas rašinyje „Apie bendrą žemės valdymą“, išspausdintame 1891 m. „Ūkininko“ 6 ir 7 Nr. Rašinys, matyti, parašytas įtakoje dviejų viena kryptimi veikusių veiksnių: 1) daugiau racionalistinės tų laikų kultūros istorijos ir 2) socialistinės ūkio teorijos. Tų laikų kultūros istorikai paprastai mokė, „kad labai senoje gadynėje kiekviena iš dabarnykščių Europos tautų gyveno bendrijomis, t. y. kuopomis, kurios išvieno valdė turtą ir išvieno dirbo“[117]. Tie istorijos mokovai buvo net nustatę individualinio žemės valdymo bei privatinės nuosavybės įsigalėjimo laipsnius:

„Pirmiausia žmonės pradėjo turėti kožnas sau skyrium savo drapaną, šarvus, paskui darbo įrankius, toliau trobas, žemę po trobomis (sodybas), toliaus daržus ir t. t. Dar vėliau jau nė vieno tėvo vaikai nesugyvena sykiu, kartais užaugęs sūnus dar prie tėvo atsidalina, mirus gi tėvui, vaikai beveik visados išsidalina turtą. Vėlesniuose laikuose, apart aukščiau minėtų priežasčių, žmones spyrė dalintis dar valdžia ir įstatymai, nes tie, kurie darė įstatymus, mislijo, kad žmonėms turi būti geriausiai gyventi tada, kada jie kožnas skyrium valdo žemę, ir todėliai išdavė tam tikrus įstatymus“[118].

---

[116] „Ūkininkas“, 1891, 7 Nr., 320 p.
[117] Ten pat, 5 Nr., 266 p.
[118] Ten pat, 269—270 p.

Socialistai, ypač Rusuose, žemės bendruomenėj matė savo idealų įkūnėjimą. Dėl to nenuostabu, kad ir P. Liūtas, būdamas tų laikų istorijos mokslo ir socialistinės teorijos įtakoje, savo rašinyje plačiai aprašo bendruomenių žemės valdymą Rusijoj, ypatingai pabrėždamas gerąsias tokio valdymo puses arba teigiamumus ir stengdamos įrodyti, kad pasireiškią neigiamumai yra tik laikini arba pašalinami. O kadangi Lietuvoj (ir visoj Europoj) tuo metu žemės ūkis gyveno rimtą krizį ir daugelis sodiečių emigravo į kitus kraštus, tai kiekviena reforma turėjo atrodyti juo išganingesnė, juo ji buvo radikališkesnė. Bendruomeninis žemės valdymas, bent Lietuvoj, būtų turėjęs atnešti jau radikališkas atmainas. Dėl to ir P. Leonas, nuosekliai galvodamas, atvirai prisipažįsta šios radikališkos reformos šalininku.

Tačiau, iš kitos pusės, jis perdaug gerai pažino tikrąjį gyvenimą ir jo visas aplinkybes, kad būtų galėjęs tikėti radikališkų reformų įgyvendinimu. Tai rodo maždaug tuo pačiu laiku (1891 m. „Varpo" 5 Nr. (gegužės m.) išspausdintas P. Leono rašinys — „Žemdirbystės reikalai". Šiame rašinyje autorius, „apmislydamas priežastis dabarnykščio blogo ūkininkystės padėjimo, randa jų gana daug; svarbiausios iš jų šitos: 1) negeros ir neteisingos pažiūros ir įstatai apie savasties tiesą, 2) individualizmo viešpatavimas, 3) negeri įstatai apie skolas ir negeri kredito užvedimai, arba suvis jų stoka, 4) išeinančios iš minėtų priežasčių a) dalybos tarp sągiminiečių ir b) skolinimas nuo privatiškų asabų, ypač žydų; apart to yra dar mažesnės, taip sakant šiuomlaikinės priežastys—tai 5) rubežiaus uždarymas dėl mūsų javų, o per tai jų atpigimas ir 6) didelės mokestys kartu su jų neteisingu, negeru įtaisymu"[119].

Iš čia matome, kad autorius „blogo ūkininkystės padėjimo" svarbiausiomis priežastimis nors ir laiko privatinę nuosavybę ir apskritai individualizmu paremtą kapitalistinę santvarką, bet vis dėlto nemažos reikšmės duoda ir „mažesnėms" arba „šiuomlaikinėms priežastims", ir dėl to atitinkamas siūlo ir priemones:

„Peržiūrėję priežastis kritiško mūsų žemdirbystės padėjimo, galime duoti šiokias tokias rodas, kaip pagerinti tą padėjimą. Panašus kritiškas padėjimas spaudžia ir ūkininkus Vakari-

[119] Varpas, 1891, 5 Nr., 65 p.

nės Europos; čia galvočiai duoda daug rodų dėl išsigelbėjimo; geriausia ir radikališka reforma būtų, įvedus bendrijinį žemės valdymą, bet prie įsikerėjusio ten ir pas mus į visas puses gyvenimo ir į papročius individualizmo, šita reforma dabar yra negalima; apie ją aš nė nekalbėsiu (kursyvas mano. A. R.); rodija įvesti dar tokius įstatymus: 1) kad tik vienas įpėdinis pavaldo žemę po tėvui, bet šita reforma aiškiai naudinga tik dėl turtingų žemvaldonų, kurie ir be jos taip daro; 2) kad žemės plotas, reikalingas dėl šeimynos užlaikymo, už skolas neatsako, šitai praktikuojasi Amerikoje, bet pas mus tokio įstatymo naudingumas abejotinas dėliai sūdų pripratimo prie formalizmo.

Pas mus paliatyviškų reformų galime dar daugiau parodyti; vienos iš jų priguli tik nuo valdžios, ant kurios mes įtekmės neturime, bet privalome jos reikalauti, kitos priguli nuo mūsų vienų, kitos vėl nuo mūsų ir nuo valdžios. — Nuo valdžios mes turime reikalauti: 1) kad žemę, kuri jai priguli, samdytų mūsų ūkininkams, kad majoratus, kuriuos ji išdalino visokiems svieto pareigoms, kurie gana ilgai valdė ir jau gavo užmokestį už savo nuopelnas (!), atimtų nuo jų ir samdytų ūkininkams mažais plotais; 2) kad uždėtų dėl ūkininkų geras kredito įtaisas, atsakančias žemdirbystės reikalams; 3) kad įtaisytų mokslinyčias kaip žemdirbystės, taip amatų ir prekystės; 4) numažintų mokestį, o bent apverstų jas daugiau ant mūsų naudos, o ne prapulties, kaip tai daro dabar, ir kad įvestų teisingesnes mokestis; 5) kad išduotų įstatus apie procentų ėmimą, tik ne tokius, kurie liepia imti ne daugiau, kaip tiek ir tiek, nes dažnai gali imti ir 100% ir daugiau, o vis nepapeiktinas bus darbas, nes kapitalas, apverstas ant išdarbystės, tankiai atneša 100 %, 200 % ir d.; bet tokius įstatus, kaip yra Vokietijoje arba Australijoje; šitose šalyse tiesa kriminališkai baudžia tuos, kurie, naudodamiesi iš neturtystės, neišmanymo arba nepraktiškumo kito žmogaus, įtraukia jį į tokią prekišką sutartį, kurioje nuo jo gauna didelius procentus".

„Mes patys privalome: 1) manytis geriau ir pritinkiau prie šiandykščių reikalų ir išlygų vesti ūkę, o dėlto leisti jaunuomenę mokytis, jei ne į speciališkas mokslinyčias, kurių pas

mums nėra, tai į abelnas, nes žmogus prasikrapštęs sau akis daugiau mato, nei su užkiutusioms akimis; 2) uždėti tarp savęs draugystes savytarpinės paskolos, pirkimo reikalingų daiktų ir pardavimo savo produktų ir k.; 3) uždėti privatiškas mokslinyčias, kaip žemdirbystės, taip ir amatų ir prekystės; 4) kuoveikiausiai imtis už prekystės ir amatų, kurie duoda gerą duoną užsiimantiems jais ir mažina konkurenciją tarp žemdarbininkų; 5) pirkti žemę, ypač dvarus, susidedant į draugystes su pagalba „ūkiško banko“ ir 6) ant galo paskutinė roda, nuo kurios priguli išpildymas ir augščiau minėtų — tai pakėlimas abelno apšvietimo ir išsilavinimo mūsų žmonių; nuo to ar kito laipsnio apšvietimo priguli geresnis ar blogesnis padėjimas visų pusių sociališko gyvenimo, taigi ir ekonomiško; dėliai didelio jo svarbumo aš turiu apie jį skyrium kitame straipsnyje pakalbėti“[120].

Šios ištraukos rodo, kad konkretiškos priemonės žemės klausimui spręsti siūlomos tokios, kurioms pritarti gali įvairių pažiūrų bei įsitikinimų žmonės. Be to, autorius jau tada visai teisingai įvertino kredito ir bendrojo švietimo svarbą žemės ūkio kultūrai kelti. Speciališkai žemės ūkio kredito reikalu yra dar išspausdintas rašinys „Apie ūkininkų banką“ „Liet. Ūkininkų kalendoriuje ant 1891 m.“, o žadėtas straipsnis „Dalyke platinimo apšvietimo“ yra išspausdintas 1891 m. „Varpo“ 7 Nr.

5. P. Leono - Liūto raštas apie baudžiavas.

Baudžiavos taip pat buvo viena mėgiamiausių „Auszros“ — „Varpo“ gadynės rašytojų temų. P. Leonas, jau pasirodęs savo rašiniais 1887 ir 1888 mt. „Szviesoje“ ir „Lietuviškame Balse“, 1889 m. „Varpo“ 5 Nr. pradeda spausdinti ilgesnį rašinį, pavadintą „Baudžiavos Lenkijoje. (Trumpa apžvalga istorijos baudžiavų ir jų išnaikinimo)“. Rašinys ėjo per šešetą numerių ir baigtas spausdinti tų pačių metų „Varpo“ 11 Nr. Savo turiniu šis rašinys yra daug platesnis nekaip galima spręsti iš jo antraštės, nes aprašytos baudžiavos ne tik Lenkijoj, bet ir Rusijoj, taip pat iš dalies ir Lietuvoj.

---

[120] Varpas, 1891, 5 Nr., 66 p.

Pradedamas rašinys šitokiu pasisakymu:

„Negalėdamas pats darodyti istoriškų ištyrinėjimų apie tai, kaip ir dėlko pasidarė baudžiavos Lenkijoje, ir neradęs atsakančių darbų rašliavoje, aš iš pradžių trumpai išguldysiu tą procesą Moskolijoje, naudodamasis darbais mokytų Maskolių, ypač prof. Kliučevskio (Russkaja Misl, 1885, kn. VIII ir X). Tai aš darau dėlto, jog tvirtai laikausi tos nuomonės, kad priežastys ir procesas pasidarymo baudžiavų visose dabar civilizuotose Europos šalyse buvo vienoki, nekalbant, žinoma, apie smulkmenas“[121].

Toliau ir eina trumpa Rusijos baudžiavų apžvalga. Bet jau kitame „Varpo“ Nr. pereinama prie baudžiavų Lenkijoje, ir čia naudojami ne tik Rusų autoriai, bet ir Naruševičiaus „Historja narodu Polskiego“; be to, rašinys gana dažnai iliustruojamas pavyzdžiais iš Lietuvos. Kadangi pačiame Rusijos ir Lenkijos baudžiavų aprašyme autoriaus originalių tyrinėjimų nėra, tai tie pavyzdžiai, paties autoriaus sulasyti, šiandien mums yra svarbiausi. Štai skyriuje, kur aprašomas sodiečių žemių pavertimas dvarų žemėmis, išnašoj yra tokie duomenys:

„Štai kelios žinios, kurias turiu nuo žmonių: Panemunės dv. išnaikino kaimus: Kauniškę, Lažunitakę ir Dainius; iš lauko Dainių padarytas polivarkas „Helenkovo“, bet žmonės vadina po senovei; Svetošinas išnaikino viensėdį Bendorių ir daržininkus Katėnus; Tvirbutų dv., prie Ilguvos, padarytas iš kaimo to paties vardo. Garliauckinėje iš kaimo padaryti dvarai: Pamaišupys, Tulauckai, Noreikiškė (to pat vardo kaimas), Marva (kaimas Veršviai) ir kt.“[122].

Toliau rašoma apie Napoleono kodekso įvedimą ir su jo įvedimu susijusius padarinius baudžiavoms ir baudžiauninkams. Čia tarp kita ko autorius cituoja „vieno kunigo“ jam rašytą laišką, kuris liečia Lietuvą:

„Nors jau buvo išduotas paliepimas... apmainyti priverstą darbą ant čyžės ir ūkininkus iškelti ant kolonijų, bet tai tik karališkuose dvaruose; čia taip gi dar ūmai to nepadarė, ba tęsėsi iki 1847-8 m., kaip nuo prūsrubežio pradėjo eiti ant kolonijų. Gal būt, kad matininkų mažai buvo. Dėl ko paskui ne-

[121] Varpas, 1889, 5 Nr., 67 p.

[122] Ten pat, 7 Nr., 107 p.

darė kolonijų iš eilios Mikališkio ir Šaltupio giminė, nežinau. Apie Mikališkį ir Klebiškį po 1860 m. darė kolonijas. O žmonės, kurie nenorėjo eiti dirbti, kada pradėjo daryti kolonijas, kazokai varė į darbą; taip antai, Ingavangyje kazokai labai plėšė, piovė, ką norėjo, iki atliko"[123].

Toliau rašoma apie sudarytą Lenkijoj būvį 1864 m. įsakymu (ukaz) ir atskirai pridedama:

„Tik toje Suv. rėdybos dalyje, kur gyveno lietuviai, dar buvo pusėtinai pasilaikančių ūkininkų. Daugiausia buvo pusialaukių, kurie turėjo nedaugiau kaip 6 m.; juo geresnė žemė, juo mažiau jie jos turėjo; minimum priverstino darbo — 3 dienas ant nedėlios, maximum — 5, net ir 6 ant savo duonos ir su savo padaru. Jie nešė ant savo sprando visą sunkenybę buvusių daremščiznų, gvoltų ir t. t.

Grinčelninkai turėjo 1½—2 margu; jie turėjo dirbti pėkšti 3 — 4 dienas ant nedėlios; jų padėjimas, žinoma, blogesnis už puslaukių; ir jie nekentėjo bado tik ten, kur galėjo užsiimt amatu arba kokia prekyste.

Apie ūkininkų padėjimą daugiau nekalbėsiu, suteiksiu tik kelis žodžius žmogaus, atmenančio dar tą laiką; tas pats kuningas rašo man: „Po kiek dienų eidavo? Tai, man rodosi, nebuvo lygiai. Bet abelnai eidavo 3 pėkšti ir 3 važiuoti; kas neatlikdavo, tai zakucavodavo, iki galėdavo, o jeigu suvis nusigyvendavo, tai tą išvarydavo, o kitam žemę atiduodavo, kuris apsiimdavo atlikti kas reikia. Jei apsukresnis rasdavosi bernas, tai tokiam pavesdavo, bet inrašu atskaitydavo kokia 16 rykščių. P-io parapijoje, kaime Budv., taip inrašytu tapo Selvestras Rubas — bernas, dar ir dabar gerai gyvenantis gaspadorius. Apart baudžiavos (priversto darbo) turėdavo „gvoltų" arba margą javų nukirsti, arba kelionę tolimą važiuoti. „Sargos" eidavo prie bravoro ant visos paros, kad ir šventą dieną, taip gi malkų kirsti, vandenio nešti, salyklos daigyti ir t. t., net kuknioje mergoms padėti, kiaules šerti, o gal ir šunis! Mano tėvynė ir visi viensėdžiai iki K. po 5 dienas ant metų eidavo „gvoltų" — pavasarį akėti, o rudenį bulves kasti. Dar aš pats porą sykių buvau; už akėjimą sykį kojas akamonui bučiavau, kad tik paleistų ir užrašytų, o bet neleido iki į smiltis žemės nepaverčiau. O tempora, o mores! Taip buvo karališ-

[123] Varpas, 1889, 8—9 Nr., 123 ir 141 p.

kuose dvaruose, o ponų dvaruose ir dugnas prakiuro! Ten, kaip kam patiko, taip korojo ir baudžiavos dienų kiba be skaitliaus buvo, ypač Garliauckinėje“[124] .

Apskritai šis P. Leono - Liūto rašinys dar ir šiandien tenka laikyti vienu geriausių informacinio pobūdžio rašinių apie baudžiavas, juo labiau, kad jame nušviečiama tiek sociališkai ekonominė, tiek juridinė baudžiavų pusės istorija perspektyvoj. O kad autorius jau tada sugebėjo gana kritiškai vertinti istorijos faktus, tai rodo jo pažiūra į baudžiavų atsiradimą Lietuvoje.

Kaip žinoma, tais laikais net ir rimti lietuvių rašytojai išrodinėjo, jog lietuviai seniau buvę visai laisvi žmonės ir, girdi, visa nelaisvė su baudžiavomis atėjusi į Lietuvą iš Lenkijos drauge su unija. P. Leonas, kaip pačioj pradžioj atvirai pasisakė, istorijos tyrinėjimais neužsiiminėjo, o ir kitų autorių šaltiniais paremtų tyrinėjimų apie ekonominę ir socialinę santvarką Lietuvoj prieš uniją su Lenkais tais laikais dar tiek nebuvo, kaip šiandien. Bet autorius pažino baudžiavų atsiradimą kitose tautose. Dėl to jam sunku tikėti, kad baudžiavos Lietuvoje būtų atsiradusios tik dėl unijos su Lenkais, ir jis apie tai rašo:

„Dabar kelis žodžius apie baudžiavas Lietuvoje. Žmogaus būde yra ta ypatybė, kad kožnas nori parodyti save geresniu, ne kaip jis yra, ir gerus darbus nori kartais pasisavinti, o blogus sau nepripažinti. Šitai mes randame ir draugijiniame gyvenime: atsiradimą gero instituto — prisiekdintųjų sūdo — iki neatrasta buvo teisybė, kožna tauta norėjo prisisavinti; o ką apie baudžiavas, tai tarp Maskolių randame balsus, kad jie jas iš kitur gavę, kad jų būde esanti lygybė. Taip pat ir menkoje lietuviškoje rašliavoje yra balsai, kurie davadžioja, kad Lietuvai baudžiavas davė Lenkija. Mano pažiūra ant šito dalyko tokia: aš taip gi misliju, kad prieš Lietuvos susivienijimą su Lenkija pas mus baudžiavų nebuvo, kad jos atsirado tik po susivienijimui, bet jos jau buvo Lenkijoje; rodosi, kad mes gavome jas nuo lenkų. Bet baudžiavos — toks visuotinas institutas pas airiškas tautas, kad tuojau atsiranda abejojimas apie teisingumą tokios nuomonės. Žinome, kad Lietuvoje buvo vergai, laisvi ūkininkai, buvo jau

[124] Varpas, 1889, 10 Nr., 154 p.

ir bajorai; man rodosi, kad, jeigu Lietuva ir nebūtų susivienijusi su Lenkija, baudžiavos joje vis būtų pasidariusios abelnai dėliai tų pačių priežasčių, kaip ir kitur. Susivienijimas su Lenkija tik pagreitino galutinį pasidarymą to instituto“[125].

6. P. Leono - Liūto politikos ekonomijos raštai.

Politinės ekonomijos klausimai P. Leono - Liūto plačiau ir sistematiškai gvildenami dviejuose ilgesniuose rašiniuose: 1888 m. „Lietuviškame Balse“ išspausdintame rašinyje „Iš draugijinės ūkės“ ir 1890 m. „Varpe“ išspausdintame rašinyje „Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija“. Šiuodu rašiniai vienas antrą papildo; iš jų pirmasis yra kaip ir politinės ekonomijos teorijos įvadas, o antrasis — jau artimesnis ekonominės politikos įvadui.

A. „Iš draugijinės ūkės“.

Šis rašinys yra pradėtas spausdinti 1888 m. „Lietuviškojo Balso“ 1 Nr. ir pabaigtas tais pačiais metais 14 Nr., t. y. buvo spausdinamas beveik visą pirmąjį pusmetį („Liet. Balsas“ 1888 m. pradžioj eidavo kas 10 dienų, o vėliau du kartu per mėnesį). Rašinys parašytas klasikų metodologijos ir socialistų ideologijos įtakoje, bet visa argumentacija yra gana savarankiška, aiški ir su gausingais pavyzdžiais iš Lietuvos žmonių gyvenimo.

Pirmiausia autorius kreipia dėmesį į žmonių gyvenimo „tokius atsitikimus, kuriuos sunku suprasti ir kurie netikėtini ir, iki jų nėra, rodosi negali būti“, k. a.: kokio vokiečio, dažnai skolintais pinigais išnuomojusio Lietuvoj dvarą ir per keliolika metų išsimokėjusio ne tik skolas, bet ir daug turto, ir iš kitos pusės ūkininko, kuris dirbo gal daugiau, bet per tą laiką nė kiek nepralobo; ar vėl „darbininkas visą amžį dirba, lieja prakaitą ir vis nieko neturi, o pabrikantas lobsta ir lobsta, nors dažnai pats nieko neveikia ir nesirūpina apie pabriką“. Taip pat autorius primena, kad „beveik kas penki metai atsitinka sviete taip vadinamos „krizys“, kad Rusų rublio vertė yra nukritusi ir nėra pastovi ir kad „žmonės taip labai godoja

[125] Varpas, 1889, 11 Nr., 170 p.

pinigus“[126]. Dėl ko visa tai atsitinka? — Visa tai turi paaiškinti tolimesnis raštas.

1) Vertė.

„Pirmiausia man reikia pakalbėti apie tai, kas daro daiktą brangiu, dėlko daiktai turi brangumą“, — pradeda savo aiškinimus autorius, ir čia pat paduoda keletą pavyzdžių, iš kurių matyti, jog vieni daiktai žmonių vertinami daugiau, kiti mažiau, o dar kiti — visai nevertinami (pav., Lietuvoje vanduo). Iš patiektųjų pavyzdžių autorius daro išvadą, kad

„visi tie daiktai, kurių pats neturėdamas negali dykai gauti, turi brangumą; vieni iš jų pigesni, t. y. turi mažesnį brangumą, kiti brangesni, bet visi turi brangumą (autorius vertę visur vadina brangumu).

Toliau autorius rašo:

„Dabar klausiu, dėlko gi vieni daiktai suvis neturi brangumo, nors jie labai reikalingi, net reikalingesni už kitus, kiti vėl ne taip reikalingi ir turi labai didelį brangumą, labai brangūs, taip antai, koks ten gražus akmuo, kurį nešioja ponia, suvis nenaudingas, bet kur kas brangesnis už duoną, be kurios žmonės negali būti...

Daugelis žmonių mislija, taip pat ir nekurie mokyti vyrai kalbėjo, kad tas daiktas brangesnis, kuris reikalingesnis, t. y., kuris ganėdina didesniam, įkyresniam žmogaus reikalavimui, ir kad tie tik daiktai turi brangumą, kurie reikalingi. Reikalingumas, anot jų, daro brangumą“[127].

Tačiau autorius mano, kad tokia nuomonė yra klaidinga, nes „yra ir tokie daiktai, kurie reikalingi, t. y. kurie tenkina kokiuos nors žmogaus reikalavimus, kartais labai įkyrius, vienok neturi brangumo“[127].

Toliau autorius ima gvildenti vad. naudinę vertės teoriją ir sako:

„Iš prigimimo vėl nekurie daiktai naudingesni, kiti mažiau naudingesni, taip antai, žmonės velija turėti ąžuolą, nei aglę, kviečius, nei rugius ir t. t. Dėlko taip? O tai dėlto, kad vieni daiktai nutildo arba daugiau reikalavimų arba vieną reikalavimą tiktai ant ilgesnio laiko, nei kaip kiti (bet reikalavi-

[126] Lietuviškasis Balsas, 1888, 1 Nr., 2 p.

[127] Ten pat.

mai vis vienaip įkyrūs); ąžuolas tinka ir visokiems padarams ir daug šilumos gali duoti, aglė gi padarams netinka. Jeigu žmogus turėtų daug ąžuolų, o aglių neturėtų nei vienos, tai gerai apsieitų, be ąžuolų gi su vienomis aglėmis sunku apsieiti; kviečiai gardesni už rugiius ir daugiau padrūtina žmogų ir pasotina".

Tačiau ir daiktų naudingumas negalįs būti vertės pagrindu nei jo matu. Ir čia autorius siūlo pasižiūrėti „gyvenimui atskiraus Lietuvos ūkininko. Visi jo reikalavimai neatmestini, visus jis turi nutildyti; daugumą reikalingų dėlto daiktų jis pats su šeimyna pasidaro. Dėl to, kad jam gerai sektųsi gyventi, jis turi apsimislyti ir išsiskaityti, kiek darbo jis turi padėti, kad pasigaminti vieną kokį daiktą, kitą, trečią ir t. t. Jeigu jis neišsiskaitytų ir dirbtų, kaip papuola, tai jis negalėtų gyventi; daiktus, kurie tildo vieną reikalavimą, jis dirbtų labai ilgai, ir dėl kitų neturėtų laiko; šitai kiekvienas ūkininkas supranta ir už tai visados išsiskaito, kiek dienų jam reikia arti, kiek akėti ir t. t.; menkesnius daiktus: grėblį, žagrę, šaukštus ir t. t. jis pasidaro tik atpuldamas nuo kitų darbų, nes laikas jam labai brangus. Bet gi visi daiktai jam reikalingi: žagrė taip pat reikalinga, kaip vežimas arba grėblys, ale ne visus jis vienaip brangina: vieną labiau, kitą mažiau. Kad gi visi daiktai jam vienaip reikalingi, tai dėlko jis juos ne vienaip brangina? Gal sakysite: dėlto, kad viename daikte daugiau medžio ar kitokios medegos, užtai jis ir brangesnis. Tai gi duokite ūkininkui už žagrę tiek pat medžio, ar ims? Niekados; žagrė jam vis dar brangesnė. Dėl ko gi? Atsiminkite, ką ūkininkas turi branginti, ką jis turi išsiskaityti, kad galėtų gyventi. O tai savo d a r b ą; jis turi žiūrėti, kad kiekvieną daiktą dirbtų tiek laiko, kad galėtų atlikti ir kitus darbus. Taigi darbas padaro dėl ūkininko daiktą brangiu; tik tie daiktai turi brangumą, kurie įsisiurbė jo darbą, ir tas daiktas turi didesnį dėl jo brangumą, kuris daugiau jo darbo įsisiurbęs, kurį jis ilgiau dirbo"[128].

Tuo būdu mes matome, kad autorius visai aiškiai pasisako vad. d a r b i n ė s v e r t ė s t e o r i j o s šalininku, ir, aišku, savos ar kokios naujos vertės teorijos sukurt nemėgina; tačiau reikia pripažinti, kad visa argumentacija ir paduotieji pavyzdžiai yra tiek originališki ir to laiko lietuviui skaitytojui

---

[128] Liet. Balsas, 1888, 1 Nr., 3 p.

pritaikyti, jog daro įspūdžio, kad ir visa autoriaus atstovaujama vertės teorija yra visai savarankiško galvojimo padarinys.

Panašiu visos argumentacijos originalumu pasižymi ir tolimesnieji autoriaus įrodinėjimai, kur vis aiškiau ir aiškiau pasireiškia socialistinės ideologijos įtaka. Pav., jeigu iš karto dar ne visai aišku, ar autorius yra Smitho, Ricardo ar Markso vertės teorijų šalininkų, tai tuojau paaiškėja pasiskaičius tolimesnių išrodinėjimų.

2) Apie mainus ir jų reikšmę daiktų vertei bei kainai.

Šiame skyriuje tuojau pamatai, kad didžiausios įtakos autoriui yra padariusios ne Smitho ar Ricardo vertės teorijos, bet Markso ir bendrai ypač to laiko socialistų atstovaujamoji vertės teoriją, kur vertės nulemiančiais veiksniais laikomi mainai ir kur ne kiekvienas darbo kiekis laikomas vertės matu bei pagrindu, bet aprėžiama „visuomenei reikalinguoju darbu“. Bet visa argumentacija ir pavyzdžiai autoriaus vėl naudojami visai savarankiškai ir gana originališkai.

Autorius pirmiausia pabrėžia, kad

„abelnai šiandienykščioje draugijos ūkėje svarbiausias dalykas — mainai. Žmogus daro daiktus, bet tie daiktai jam nereikalingi, jie žiūri iš jo namų laukan ir ieško reikalaujančio jų kur nors kitur“[129].

Žodžiu, gaminama rinkai, kur tarp gamintojų ir vartotojų tarpininkauja pirkliai, kurie patys turi pelno ir duoda pelnyti gamintojams, iš kurių gana dažnai „pats fabrikantas arba žemvaldovas nedirba“, bet samdo tik kitus.

„Dabar gi klausimas, iš kur gi imasi pelnas pabrikanto ar prekiko? Juk mainydamiesi visados žmonės sumaino lygų daiktą ant lygaus, negu tik pasitaiko kuriems apgauti, bet tai atskiras atsitikimas. Abelnai gi, kada žmonės mainosi, mes suprantame, kad lygų daiktą ant lygaus, o jei ne, tai vienas primoka. Pirkimas ir pardavimas tai tie patys mainai, tik čia iš pradžių maino daiktą ant pinigų, o paskui pinigus ant kito daikto....

Žmogus, kuris pats daro daiktus ir parduoda, turi pelną už savo darbą, nes dirbant vienus daiktus jam geriau sekasi

[129] Liet. Balsas, 1888, 2 Nr., 10 p.

dirbti. Be paaiškinimo galim suprasti, kad ir pabrikantas, nors ir nedirbdamas, turi pelno dėlto, kad tame daikte, kurį parduoda, įsisiurbęs yra ir įsikūnijęs žmogaus darbas“[130].

Taigi net ir nedirbančio kapitalisto pelnas pareinąs taip pat iš darbo, tik šiuo atveju — iš jo samdomų darbininkų darbo.

Bendrai,

„Kiekvienas daiktas dėlto, kad galėtų būti pardaviniu, turi būti naudingas. Naudingus daiktus žmonės patys sau pagamina ir dėlto, kad pasigaminti, žmogus turi padėti šiek tiek darbo: tiktai darbas padaro daiktą naudingu...

„Be darbo žmogus nieko neturėtų ir nei dienos negalėtų išmisti. Vienas tik darbas daro daiktus ir brangiais. Kada žmonės mainosi daiktais, tada jie aiškiai išsiskaito, kiek reikėjo padėti darbo, kad padaryti kiekvieną daiktą, paskui sulygina ir, jei darbo padėta lygiai, tai lygiai ir mainosi, o jei ne, tai vienas turi dar primokėti“[131].

Šis besąlyginis vad. darbinės vertės teorijos dėsnis toliau vėl pagrindžiamas Lietuvos žmonių gyvenimu:

„Lietuvos ūkininkas dar pats dirba; kitur marškinius ir šiaip drapaną ūkininkai nešioja pabrikų darbo, pas mus gi patys pasirado. Lietuvis taip pat moka arti, akėti, sėti, vežimą daryti, žagrę ir dar daug visokių daiktų. Aišku, kad kiekvienas daiktas įsisiurbia abelnai žmogaus darbą, mainydamiesi žmonės neskiria, kad tai kurpiaus, tai siuvėjo, tai staliaus darbo ir t. t., bet žiūri ant kiekvieno darbo, kaip ant žmogaus darbo. Žmogaus gi darbas tik vienas ant viso svieto ir už tatai lengvu sulyginti, kiek tokio darbo viename daikte, kiek kitame.

„Kiek darbo padėta ant padarymo daikto, šitai mes sužinome pagal tai, kiek laiko draugijiškai reikalingo reikia dirbti tą daiktą; draugijiškai reikalingas laikas tai tas, per kurį gali padaryti daiktą, darydamas su vidutine sparta, su vidutiniu atsidėjimu ir su įrankiais abelnai vartojamais šiame laike; taip antai, jeigu žmogus kasinėtų žemę su kastuvu, kaip tai darydavo labai senoje gadynėje, o neartų žagre, tai jam duona pareitų kur kas brangiau, ne kaip kitiems; bet jeigu parduodamas jis norėtų tiek gauti, kiek jis padėjo darbo, tai niekas jam

---

[130] Liet. Balsas, 1888, 2 Nr., 12 p.

[131] Ten pat, 1888, 3 Nr., 18 p.

tiek neduos; arba jeigu žmogus tingiai dirbtų tą daiktą, kurį visi padaro per dieną, jis darytų tris dienas, tai žinoma jam tiktai už vienos dienos darbą užmokės. Šitai dabar galime patėmyti Lietuvoje: pas mus moters sako, kad austi audeklus ant pardavimo suvis neužsimoka, geriau esą parduoti tuos linus, iš kurių ketini austi audeklą ant pardavimo, nes už linus gerai moka, o parduodant audeklą suvis neapmoka darbo; moka kurkas pigiau ne kaip pareitų už jų padėtą darbą. Šitai lengvu suprasti: visur dabar audeklus audžia jau mašinomis, su kuriomis kur-kas lengviau ir mažiau laiko reikia dirbti; darbo mažiau, tai ir audeklas pigesnis. Žydai ir moka pagal tai, kiek abelnai turi pareiti pagal būdą šios dienos išdirbimo. Lietuvės gerai daro, ką pačios vis audžia sau ir šeimynoms visą beveik drapaną, nes, jei jos tuomi neužsiimtų, tai pačios, nemokėdamos kitokių darbų, daug laiko be darbo praleistų, drapaną gi reikėtų pirkti“[132].

Kaip matome, šitais įrodinėjimais paliečiamas jau ir ekonominės politikos klausimas: kokiomis aplinkybėmis tikslingiau vaduotis bendruoju darbo pasiskirstymo dėsniu, o kada tenka pasirinkti teoriškai brangesnis gamybos procesas.

Toliau autorius ima aiškinti pinigų funkciją.

3) Pinigai.

Pinigų funkciją autorius visai nuosekliai išveda iš bendrosios mainų funkcijos:

„Kiekvienas daiktas, kuris yra naudingas žmogui ir kuriame įsikūnijęs žmogaus darbas, gali būti pardaviniu. Jei žmogus pasidaro daiktą pačiam suvartoti, tai šitai bus tiesiog naudingas daiktas, bet jei tas daiktas yra padarytas ant išmainymo arba ant pardavimo, tai jis bus pardavinys.

„Dabar dažniausiai žmonės daro daiktus ne dėl savęs, patys savo išdirbinių nesuvartoja, ir išmaino arba parduoda kitiems, o daugelį sau reikalingų daiktų išsimaino arba nusiperka; pirkimas ir pardavimas tai tie patys mainai, tiktai čia žmogus tiesiog negauna to, ko jam reikia; iš pradžių parduoda savo daiktą, o paskui nusiperka...“

---

[132] Liet. Balsas, 1888, 3 Nr., 18 p.

Taigi

„toki daiktai, už kuriuos gali gauti visokių daiktų, vadinasi pinigais“;

tačiau

„pinigais gali būti tik tas daiktas, kuris pats savyje turi brangumą ir kuris naudingas, nes kitaip ant jų nemainytų niekas pinigų“[133].

Toliau autorius išrodinėja, kad

„Auksas iš visų daiktų geriausiai tinka pinigams daryti, pirma dėlto, kad auksas pats labai brangus; mažas aukso gumulėlis turi didelę prekę ir atstoja daug daiktų; pinigai gi labai greitai eina per rankas ir todėl turi būti lengvūs ir smagūs vartoti. Antra, iš aukso pinigus gerai daryti dėlto, kad brangumas aukso retai ir labai mažai mainosi, per tai prekės kitų daiktų nereikia nuolat mainyti dėliai atmainos brangumo pinigų. Kad prekė ausko nuolat mainytųsi, tai žmonės nuolat turėtų laužyti galvą, kiek už kiekvieną daiktą gali gauti aukso; trečia priežastis tai, kad auksas labai kietas ir pinigas iš jo padarytas ilgai nesusimažina, nenusitrina, už tatai ir prekė pinigo nesimaino; ant galo auksas niekados negenda nuo oro, nerūdyja. Nors pinigai taip - gi pardavinys, bet jie skiriasi nuo kitų pardavinių ir turi savo ypatybes. Apie šitai čia pakalbėsme kelis žodžius.

„Pinigai yra toks pardavinys, už kurį gali viską nusipirkti; pinigais žmonės mieruoja brangumą kitų daiktų. Pirma mes matėme, kaip stojosi, kad svietas dabar mieruoja brangumą daiktų pinigais. Brangumas kiekvieno daikto priguli nuo laiko draugijiškai reikalingo dėl jo padarymo; auksu gi mes mieruojame brangumą kitų daiktų dėlto, kad pats auksas turi savyje darbą...

„Prekės mainosi pirma dėlto, kad mainos nors retai brangumas pinigų. Jeigu auksas pasidaro brangesnis, t. e. ant jo reikia padėti daugiau darbo, tai už jį duoda daugiau daiktų, t. e. visi daiktai tuokart atpinga. Pinigus daro dar ir sidabrinius, nes ir sidabras labai tinka pinigams daryti; už tatai žmonės turi visados išskaityti, ant kiek auksas brangesnis už sidabrą, kad prie mainų šitai žinoti“[134].

---

[133] Liet. Balsas, 1888, 4 Nr., 26 p.

[134] Ten pat.

Čia mes matome autorių visai aiškų metalistinės pinigų teorijos šalininką; be to, pinigų vertę saistomuoju metalu turįs būti laikomas vien auksas, kurio vertė, kaip ir kitų daiktų, pareinanti nuo to, kiek „pats auksas turi savyje darbo".

Toliau jau eina pinigų funkcijų apibrėžimai.

„Pinigai — tai įrankis mainų. Dabar svietas retai maino savo daiktus tiesiog ant reikalingų sau daiktų, dažniausiai savo daiktus parduoda, gauna už juos pinigus, o už pinigus perka tai, ko jiems reikia. Taigi pinigų turėtų būti tiek, kiek išneša visos prekės visų daiktų parduodamų ir perkamų; kadangi prekės daiktų mainosi, tai ir daugumas pinigų mainosi. Bet dažnai taip pasitaiko: žmogus parduoda savo daiktus, už gautus pinigus tuojau nusiperka kitą daiktą, tas vėl, kuris gavo pinigus, tuojau sau nusiperka, ko reikalauja. Tokiu būdu tie patys pinigai apmoka daug pardavinių; juo pinigai eina greičiau per rankas, juo jų reikia mažiau.

Pinigus gali rinkti ir užlaikyti ant ilgai, nes jie nuo oro negenda, kiti gi daiktai genda. Dabar retas žmogus renka pinigus ir laiko užslėpęs, nes visi supranta, jog naudingiau juos vartoti: tada pinigai pinigus atneša, o jeigu jie guli, tai jokios naudos iš jų nėra. Bet seniau žmonės dažnai slėpdavo pinigus. už tatai ir dabar dar kartais pasitaiko rasti užkastus pinigus. Jeigu pinigai labai atpinga, tai žmonės, kurie daug jų turi, kad nepralaimėtų, duoda iš pinigų padaryti auksinius daiktus; pinigų tada pasimažina ir jie vėl pabrangsta; jeigu pinigai labai pabrangsta, tai žmonės iš auksinių daiktų daro pinigus, jų tuojau pasidaugina ir atpinga. Nors prekė auksinių daiktų abelnai retai mainosi, bet šitai dar labiau sulaiko atmainą jų prekės"[135].

Tolimesniam skirsnyje autorius aiškina piniginio kredito funkcijas ir pereina prie popierinių pinigų rolės bei jų vertės aiškinimų. Čia autorius taip pat nuosekliai seka ortodoksinio metalizmo teoriją ir įrodinėja, kad popieriniai pinigai tik tiek verti, kiek jie būna pagrįsti metalu (svarbiausias argumentas buvo to laiko Rusų valiuta).

„Pinigai ilgus laikus vartojami, pasidaro lengvesni, nes žmonės nutrina šiek tiek aukso ar sidabro; tada kiekvienas pinigas jau mažiau turi brangumo, nei kaip ant jo parašyta.

---

[135] Liet. Balsas, 1888, 5 Nr., 37 p.

vienok pinigą priima pagal tai, kas ant jo parašyta. Tokiu būdu prie mainų žmogus gauna jau nelygų daiktą, bet tik lyg ženklelį. Šitai žmonės užtėmija ir susipranta, kad ir šiaip ženkleliai gali būti pinigais, ir tada padaro popierinius pinigus. Mainydamiesi žmonės turi gauti lygų daiktą, už tatai pinigais gali būti tiktai pardaviniai (t. y. daiktai, kurie turi brangumą ir kurie naudingi), kaip antai auksas ir sidabras. Dėlko gi popierėlės gali būti pinigais? Vyriausybė, išleisdama popierinius pinigus, apgarsina, kad ant tiek, kiek išleidė popierinių pinigų, turi banke aukso. Jeigu vyriausybė išleistų milijoną popierinių rublių, o banke turėtų aukso tik ant pusės milijono, tada kiekvienas popierinis rublius lygus būtų pusrubliui. Už tatai maskolių pinigai tokie pigūs: popierinių pinigų ten begalinė, o aukso turi nedaug. Pačioje Maskolijoje, rodosi, juos priima už tiek, kiek parašyta, bet tai neteisybė; nors pinigus priima pagal jų parašą, bet, kadangi jie pigūs, tai daiktai visi brangesni; užrubežyje gi už maskoliską rublių neduoda nei pusrublio, nes užrubežiečių niekas negali priversti priimti už rublių. Kaip tik laukia nelaimės, tai maskoliškas rublius tuojau dar labiau atpinga. Jeigu ištiktų tarp Maskolijos ir kitos žemės karas, tada Maskolija pasidarytų dar neturtingesnė, nes per tai už kiekvieną popierinį rublių dar mažiau pareitų aukso. Tai dėlko prekė maskoliškų pinigų nuolat mainosi“[136].

4) Kapitalas.

Tolimesniam skyriuje aiškinama kapitalo problema. Pirmiausia nurodoma į tai, kad kapitalo gali būti įvairių rūšių ir skirtingų sąvokų. „Bet kad lengviau ir trumpiau galėtume susišnekėti, aš čia vadinsiu kapitalu visą tą turtą, kuris eina ant išdarbystės“, — pasisako pačioj pradžioj autorius ir tuojau imasi aiškinti pramoninkų ir kitų verslamoninkų turimojo kapitalo kilmę.

Pirmiausia autorius prieina išvadą, kad

„kapitalas dauginasi ne delto, kad jį renka. Del ko gi?“ — klausia autorius ir čia pat atsako:

„Žmogus valgo, geria, apsivelka ir t. t. Jei jis nieko neveikia, tai, žinoma, nenaudingai suvartoja daiktus ir vietoje jų

---

[136] Liet. Balsas, 1888, 5 Nr., 37 p.

jau nieko nėra, bet jei žmogus, suvartodamas daiktus, dirba, tai visados padaro daugiau nei pats per tą laiką suvartoja; arba tegul žmogus, turėdamas kokį padarą, paveizdan žagrę (arklą), nieko su ja neveikia, žagrė supus, noragai surūdys ir jokios nebus naudos, tik pragaiš daiktas. Bet jeigu jis žagrę ars, tai nors žagrė susidilins, bet per tą laiką jis daugiau padarys sau naudos, ne kaip suvartos. Taigi tik naudingai suvartodamas daiktus, o ne rinkdamas, žmogus daugina savo turtą, savo kapitolą. Šitai gali sulyginti su pasidauginimu žmonių: kasmet daug žmonių miršta, bet gema daug daugiau ir žmonės dauginasi... Taigi surinkti sau turtą galime tiktai naudingai suvartodami daiktus“[137].

Toliau autorius ima gvildenti klausimą,

„ar daug turto gali uždirbti ir susirinkti žmogus vienas sau dirbdamas per visą gyvenimą?“

Čia pirmiausia nurodoma į tai, kad jeigu kas „turės daug laiko, tai vienas dirbdamas neapdirbs viso ir nesusirinks daug vaisių, kaip susirenka dvarponis, kuris lauką apdirba samdininkais“[138]. Taip pat ir pabrikantas, perkąs medžiagą ir parduodąs gaminius, visuomet pelno, tik esą neaišku, „kada jis gauna pelną — ar pirkdamas, ar parduodamas, ar gal tada, kada jo pabrike perdirba daiktus?“ Ir toliau eina jau patsai aiškinimas:

„Perkant, parduodant daro mainus, t. y. ant pinigų maino daiktus ir adverniai. Prie mainų daiktai turi būti lygiai brangūs: taip dažniausiai ir esti, negu tik vienas kitą apgauna; tas pats apgaviku visada negali būti, vienas apgauna vieną syki, kitas kitą, o ant galų galo vis susilygina; bet dažniausiai mainosi lygiais daiktais ir abudu turi pelną ir štai dėl ko: mainytiesi naudinga dėlto, kad žmogus gauna reikalingą sau daiktą už nereikalingą, antra, darydamas tuos pačius daiktus, pripranti prie to darbo, išmoksti geriau ir greičiau dirbti, už tatai daugiau padarai ir daugiau turi uždarbio, nes daugiau gali išsimainyti sau reikalingų daiktų. Aišku, kad pelnas pabrikanto pasidaro dar darant daiktus“[139].

---

[137] Liet. Balsas, 1882, 6 Nr., 42 p.

[138] Liet. Balsas, 1888, 6 Nr., 42 - 3 p.

[139] Ten pat, 7 Nr., 50 p.

Čia vėl vedama paralelė tarp amatninko (siuvėjo), kuris gauna pelno pardavęs iš savo nupirktos medžiagos paties pasiūtą rūbą, ir pabrikanto, kuris daug daugiau pelno, patsai visai nedirbdamas. Šiuo pavyzdžiu autorius nuosekliai įrodinėja, kad pabrikanto pelnas gaunamas iš jo samdomų darbininkų darbo ir tuo būdu patsai darbas esąs vienas iš „pirkinių, kokius pabrikantas pasigamina dėl išdirbystės“[145]. O iš viso per samdomų darbininkų darbą pabrikantas gali turėti pelno tik dėl to, kad yra didelė ieškančių darbo žmonių konkurencija ir jiems mokama mažiau, negu buvo uždirbta.

„Tokių žmonių ieškančių darbo dabar daugiau, nekaip reikia samdytojams; maitintiesi jie gali tiktai savo darbu, o darbą gauti sunku, nes daug ieškančių jo. Už tatai šitie žmonės už vienas kitą nuleidžia mokestį už savo darbą, kad tik šiaip taip išsimaitinti. Žinoma, mažiau jie negali imti kaip tiek, už kiek gali išsimaitinti. Kad šitai teisybė, man rodosi, kiekvienas žinote. Pas mus, Suvalkų rėdyboje, samdininkui, dirbančiam ant savo duonos ir drapanos, vasarą moka ant dienos apie du auksinu (30 kap.). Tas pats ir kitur. Suprantamas daiktas, kad nevisur vienokia darbininkų alga, kadangi kožnos šalies darbininkai kitaip papratę gyventi, kitokie jų reikalai. Anglijos darbininkas negali misti tokiu maistu, kokiu minta Lietuvos žmogus, užtai ten darbininkų alga didesnė, nei pas mus, bet už tą algą jis visgi gauna tik tiek maisto, kad kaip tik gali išmisti. Brangumas to maisto priguli nuo to, kiek laiko jį gamina. Taigi alga darbininkų išneša tiek, kiek pareina už tą laiką, kuris reikalingas dėl pagaminimo daiktų, kuriuos darbininkas dirbdamas suvartoja. Tą darbą, kurį žmogus padeda dėl to, kad atidirbti už tuos daiktus, kuriuos jis dirbdamas suvartoja, vadinsime „reikalingu darbu“, o laiką vadinsime „reikalingu darbo laiku“ . Jeigu žmogus dirbs ilgiau, nei reikalingą darbo laiką, tai rasis pelnas. Pabrikantas apmoka tiktai reikalingą darbo laiką, už tatai tas pelnas eina jam“[140].

Šiuo būdu išsprendžiama savaime ir algos problema, ir autorių čia matome „geležinio dėsnio“ šalininką.

Toliau išrodinėjama, kad verslamoninkas dažnai pats nedirba, bet įmonę įsitaiso ir visą reikalą veda skolintais pinigais — ir vis dėlto pelno. Taip pat „žmogus gali už paskolintus pi-

---

[140] Liet. Balsas, 1888, 7 Nr., 50 p.

nigus nusamdyti dvarą ir darbininkus, tiktai turi taip elgtiesi, kad išparduotų savo daiktus; parduodamas jis gauna pinigus už neapmokėtą samdininkų darbą ir tokiu būdu susirenka turto ir ilgainiui gali išsimokėti skolas ir pralobti“[141].

Taigi išeina, kad kapitalas daugėja ir kapitalistai pelno gauna galų gale iš samdomų darbininkų nepilnai apmokėto darbo; o šis teigimas, kaip matome, visai atitinka Markso teigimą.

Bet dėl ko kyla ekonominės krizės?

„Pabrikantas samdo darbininkus dėlto, kad jie jam daro daug pelno. Bet kiekvienas pabrikantas dabar išdirba tik vienokius daiktus, kuriuos jis turi parduoti; jeigu neparduotų daiktų, tai jie bereikalingai gulėtų pas jį ir pelno nebūtų. Už tatai pabrikantai vienas už kito stengiasi prie savęs pritraukti pirkikus. Negana to, kiekviena šalis rūpinasi atrasti tokių šalių, kurios pirktų jos išdirbinius; nei vienas fabrikantas nežino, kiek jis parduos savo išdirbinių; dabar visos šalys surištos tarp savęs“.

Bet:

„Pabrikantai jokiu būdu negali žinoti, kiek reikės žmonėms išdirbinių ir kiek nuo jų išpirks. Jie daro ant nuomonės; šiandien reikalauja daug kokių išdirbinių, tada prekės pakyla, t. y. daiktai pabrangsta; pabrikantai apie tai, kiek reikia daiktų, sprendžia pagal prekės. Tegul šiandien pabrangsta audeklai, pabrikantai iš to numano, kad daugiau audeklų žmonės reikalauja; jie už vienas kito griebiasi kuo daugiausiai austi. Per nekokį laiką pridaro tiek audeklų, kad žmonės kur kas negali išpirkti, audeklai tada atpinga, bet ir atpigusių neišperka, ir daugybė guli pas pabrikantus. Pelnas pabrikantų susimažina, nes jie neparduoda savo išdirbinių, už tatai jie turi mažinti ir išdarbystę ir daug darbininkų atstato nuo darbo...

„Toks atsitikimas, kad pabrikai per daug pridaro daiktų, perpildo savo išdirbiniais visas šalis, o daugelio daiktų neturi kur dėti, vadinasi „kryzimi“. Atsitikus kryzei, pabrikantai sumažina išdarbystę; tokiu būdu per kelis metus išparduoda savo išdarbinius; tada vėl jau jie mažiau išdirba, negu reikalauja žmonės. Pirma mažiau darydami daiktų, turėjo dar nuo seniau padarytų, per tai visiems užtekdavo, išpardavus tuos daiktus ir dirbant dar mažai, pradeda neužtekti daiktų žmonėms,

[141] Liet. Balsas, 1888, 8 Nr., 58 p.

tada daiktai vėl pabrangsta, pabrikantai vėl pradeda daugiau daryti daiktų, iki vėl per daug nepridirba; tada vėl užstoja kryzis“[142].

„Iš kur atsirado pirmutinis kapitolas. Iki šiol mes kalbėjome apie tai, kokiu būdu pasidaugina kapitolas. Bet dėlto, kad jis daugintųsi, reikia, kad pabrikantas pradėtą darbą ir toliau dirbtų, o dėl pradžios reikia kapitolo, nes reikia turėti namus, įrankius ir t. t. Iš kur gi ėmėsi tas pirmutinis kapitolas? Apie šitai nekurie kalbėjo, o dar ir dabar kalba taip: „Vieni žmonės, esą, geri gaspadoriai, ką uždirba, nemėto, bet renka ir tokiu būdu per ilgą laiką susideda gana daug ir t. t. Vienok jau dabar mes žinome, kad šitokiame moksle nėra jokios teisybės ir kad tai ne mokslas, o tik pasakos: vienas žmogus sau dirbdamas susirinks ne kas-žin kokius turtus, o kad uždėti pabriką, reikia nemaža turto. Turi būti, kapitolas kaip nors kitaip atsiranda. Teisybę mums gali parodyti tiktai istorija“.

„Gilioje senovėje vieni žmonės buvo ponais, kiti vergais, už tatai tada pabrikų nebuvo; beveik tas pats buvo ir laike baudžiavų. Bet Anglijoje labai anksti išnyko baudžiavos, miestų gi gyventojai dar anksčiau atsiliuosavo. Visgi tada nebuvo dar didesnės išdarbystės, ale tik amatninkystė. Amatninkai, kurie darydavo vienokius daiktus, visada padarydavo tarp savęs draugystę; kiekvienas amatininkas labiau prigulėjo nuo draugystės; jis galėjo daryti tik tokius daiktus, kokius jam daleidžia daryti draugystė, jis negalėjo laikyti daug mokintinių, darbininkų ir t. t. Tada prekystės beveik nebuvo; prekiaudavo dažniausiai tik su gyventojais to paties miesto, už tatai nereikėdavo daug išdirbinių“[143].

Toliau autorius primena Amerikos atradimą, užgrobimus, aukso paplitimą, prekybos ir fabrikų išsiplėtojimą, amatninkų virtimą fabrikų darbininkais ir kt., ir tęsia:

„Žodžiu kalbant, pirmutinis kapitolas taip atsiranda: viena tauta užkariauna kitą, užgrėbia turtus, dažnai žmones padaro vergais ir paskui naudojasi iš jų darbo, arba ir iš tos pačios tautos vieni kaip nors užgrėbia kitų turtus ir juos pavergia ir t. t.; kada jau yra tokie turtingi ir neturtėliai, tada gavus ir apsukrus žmogus gali ir už paskolintus pinigus pasisamdyti

[142] Liet. Balsas, 1888, 8 Nr., 58—9 p.

[143] Ten pat, 9 Nr., 66 p.

darbininkus, o paskui, dykai gaudamas nuo jų uždarbį, pralobsta. Iš tų atsitikimų, kuriuos aš čia trumpai papasakojau, galima šitai šiek tiek suprasti...

„Kaip Anglijoje, taip pat beveik buvo ir kitose šalyse. Dažnai valdžia dovanoja daug žemės kokiam žmogui už kokius nors jo nuopelnus, kuriuos jis padarė dėl tėvynės; šitai dar pusė bėdos, bet tą žemę paskui valdo ir jo vaikai ir vaikų vaikai, kad ir suvis nieko gero nedaro, dažnai vėl ponai patys užgrėbia nuo žmonių. Pirmiau, nei kaip gyveno koks ten Garlauckas ar kitas ponelis, ant tų vietų buvo ūkininkai ir valdė žemę. Garlauckas, gavęs dvarus, tuomi neužsiganėdina; ne vienas žmogus dar ir dabar gali papasakoti, kaip jis perkeldavo kaimus iš vienos vietos į kitą arba suvis išnaikindavo, kad ant jų vietos padaryti dvarą. Lietuvoje taip pat daug žemės prigulėjo klioštoriams ir bažnyčioms. Klioštoriai visada ir visur maitydavo daug žmonių ir duodavo pagalbą; Anglijoje jie būtinai turėdavo atiduoti trečią dalį savo pelno ant pavargėlių. Bet štai Lietuva pateko į svetimas rankas, klioštorius išnaikino, žemę ir turtus atėmė nuo jų, išdalino kas-žin kokiems atėjūnams; negana to, daug ir šiaip žemės ir turtų atidavė tiems atėjūnams, nuo kurių Lietuva jokio gero neturi, tik daugiau blogo.

„Ant galo apie tai, kaip susirenka ir dauginasi kapitolas, pridursiu dar šitai. Gali rastiesi ir randasi žmonės, kurie pirmučiausiai patys dirbdami susirenka šiek tiek turto; paskui ar tik už savo pinigus ar dar pasiskolinę įsitaiso pabriką. Tegul žmogus ant visko, kas reikalinga dėl išdarbystės, t. y. ant namų, mašinų, medegos ir t. t., padės visą savo turtą 10 tūkstančių rublių; tegul tas žmogus gauna ant metų tūkstantį rublių pelno, dabar jau žinome, kad pelną uždirba jam dykai darbininkai. Jei tą tūkstantį rublių jis pragyvena per metus, tai per 10 metų jis pragyvens 10 tūkstančių, t. y. visą savo turtą, nes jis turėjo 10 tūkstančių; tada pabrikas bus jam dykai uždirbtas rankomis darbininkų“[144].

Toliau autorius aiškina kapitalo ir darbo santykiavimą amatuose (rankdarbystėje), fabrikų gamyboje mašinomis, paliečia akordinio darbo klausimą ir pereina prie Malthus'o teorijos, kurią jis neigia, nes „kad kiekvienas žmogus dirbtų, kiek

[144] Liet. Balsas, 1888, 9 Nr., 67 p.

pridera žmogui dirbti, ir kad savo uždarbį sau atsiimtų, tai kožnas turėtų darbo ir turto“ ir „nereikalingų žmonių“ nebūtų[145]. Visuos šiuos klausimuos taip pat aiškiai jauti socializmą ir socialistų argumentacijos įtaką. Ši įtaka dar aiškesnė tolimesniame skyriuje apie nuosavybę, tik čia matyti daugiau įtakos ne marksizmo, bet rusų eserų, arba narodnikų.

Nuosavybė.

Pirmiausia autorius stato klausimą:

„Dėlko gi pabrikuose ir dvaruose mašinos nesutrumpina žmogaus darbo, bet pailgina jį ir daro jo gyvenimą nelaimingu? Dėlto, kad mašinos ir darbo įrankiai, o taip pat ir žemė, priguli tik didžturčiui, pabrikantui ar dvarponiui, o ne darbininkams. Ūkininkas, jeigu įsitaiso kokią mašiną arba geresnį įrankį, tai pats ir naudojasi iš jo: darbas jo tada lengvesnis, trumpesnis ir naudingesnis. Trumpiau dirbdamas dabar tą daiktą jis turi laiko pasigaminti kitą, arba atsiilsėti, pasilinksminti, arba, jei nori, pasiskaityti knygas, laikraščius ir t. t., žodžiu kalbant, jis pagerina savo būvį. Samdininkai negali to padaryti, nes mašinos ir žemė ne jiems priguli; didžturtis gi nori kuo daugiausiai pelno turėti, bet jam suvis nerūpi darbininkų geras. Vienok jeigu žemė, mašinos, įrankiai ir medega būtų savasčia darbininkų, tai jie taip pat naudotųsi iš jų, kaip tas ūkininkas. Savastis — tai visi daiktai, kurie priguli žmogui; jeigu koks daiktas mano, tai jis mano savastis. Taigi toji neteisybė ant svieto yra dėlto, kad savastis neteisingai padalyta tarp žmonių. Iš šito išeina dar ir kiti neteisingi atsitikimai, paveizdan: žemė dabar priguli tiktai nekuriems žmonėms. Tegul netoli nuo kokio ūkininko vyriausybė pastatys geležinkelį, tai jo laukas pabrangs, taigi be jokio rūpesčio, be jokio darbo, suvis už dykai jis pasirodys turtingesniu, pralobs. Geležinkelį pastatė vyriausybė, kuri surinko pinigus nuo visų valstijos gyventojų, taigi tas ūkininkas pralobo daugelio gyventojų turtu, pats beveik nieko neprisidėdamas; rodosi prigulėtų turėti naudą tiems, už kurių turtą pastatytas geležinkelis, t. y. visai valstijai. Kitas paveizdas. Žmogus turi žemės ir namus mieste; miestas didinasi ir jo žemė brangsta; kieno žemė ir namai viduryje miesto, to ir pelnas didesnis. O juk miestą didina ne vieni tie, kuriems priguli žemė ir

[145] Liet. Balsas, 1888, 12 Nr., 90—1 p.

namai, taigi ir pelnas turėtų tekti ne jiems vieniems. Dabar suvis kitaip dėstisi. Už tatai Anglijoje jau kalbama apie nacionalizaciją žemės; šitai toks dalykas: visa žemė tada prigulėtų vyriausybei, kuri paskui parsamdytų žmonėms tik tokiems, kurie patys ją apdirba. Pabrangus kur žemei, vyriausybė tuojau imtų didesnę mokestį nuo samdytojo; kas liktų jam, užmokėjus vyriausybei, viskas tas jam prigulėtų. Vyriausybė gi stovi ant to, kad rūpintiesi apie gerą visų valstijos gyventojų, užtai gi teisinga jai gauti nuo samdytojo viską tai, ko jis neuždirba savo darbu, nes jei tai paima vyriausybė, tai vis tiek, ką visi gyventojai. Žinoma, reikia kad vyriausybė būtų gera, kad ji tikrai darytų tai, kas jai reikia daryti, t. y. rūpintųsi apie labą ir laimę visų gyventojų. Taip pat pabrikai, mašinos ir įrankiai turėtų būti savasčia tų, kurie dirba. Apie tai, kaip šitai padaryti, aš nekalbėsiu, nes nei aš, nei kas kitas dar tikro kelio nežino: vieni rodija šiaip, kiti taip[146].

Šie autoriaus žodžiai, ypač paimti drauge su kitoj vietoj cituotu nusistatymu dėl žemės valdymo bendruomenių, gana aiškiai rodo giminystę su specifine rusų narodninkų atstovaujamojo socializmo ideologija, nors paties socializmo žodžio ir nevartoja. Toj pačioj dvasioj parašyti ir tolimesnieji įrodinėjimai apie neteisingumą skelbiamų nuomonių dėl nuosavybės šventumo, turtų nelygybės tariamojo reikalingumo ar naudingumo ir t. t. Atvirkščiai, mokslas, kuris skelbia turtų nelygybės reikalingumą arba tokios santvarkos nuo Dievo paeinamumą, esąs ne tik apgaulingas, bet ir „priešingas krikščioniškam mokslui“, kadangi „krikščioniškas Dievas tai Dievas mielaširdingas ir teisingas“. Be to, esą „visi žmonės lygūs ir kiekvienas turi tiesą rūpintiesi padaryti savo gyvenimą ant šio svieto geresniu ir laimingesniu“. O kai dėl pačios nuosavybės santvarkos tai:

„Būtinai reikia skirtis tuos daiktus, kuriuos žmogus pats savo rankomis pasidaro, jo uždarbį, nuo tų daiktų, kuriais daro, t. y. mašinų, namų, pabrikų ir abelnai darbo įrankių, o taip pat ir žemės. Uždarbis turi būti savasčia to, kuris jį uždirbo, jis turi prigulėti darbininkui, juk tai jo raumenys, smegenys ir t. t. įsisiurbė į tą uždarbį... Įrankiai gi darbo taip pat turi prigulėti tiems, kurie jais dirba, o žemė tiems, kurie ją apdir-

[146] Liet. Balsas, 1888, 13 Nr,. 98 p.

ba: arba jie turi prigulėti visiems valstijos gyventojams, t. y. visai valstijai, vyriausybė gi turi juos samdyti darbininkams“[147].

Rašinys baigiamas klausimu:

„Ar galima tikėtis geresnės atmainos žmonių gyvenime?“

Pirmiausia laikoma jau įrodytu daiktu, „kad žmonės uždyką pavaldo turtą ir uždarbį kitų“. Tačiau dar kyla „klausimas, ar gali kaltinti kiekvieną pabrikantą už šitai, ar gali jį laikyti už neteisingą žmogų, kuris užgrėbia svetimus turtus? Ne, to negali daryti. Čia ne kiekvienas atskiras didžturtis ar kas kitas, bet visa draugija, teisingiau kalbant, tame dalyke kaltas šiandieninis draugijos būdas gyvenimo... Būdas gi gyvenimo žmonių mainosi ir istorija rodo mums, kad jis nuolat pamažu eina geryn“[148].

Baigia savo rašinį autorius istorinės pažangos nušvietimu ir kaip ir savos ekonominės programos išdėstymu:

„Dabar ir neturtingo gyvenimas geresnis, ne kaip tada kiekvieno žmogaus, o jeigu nekurie dabar labai gerai gyvena ir mes matome, kad žmonės moka ir gali pagerinti savo būvį, tai reikia ir kitiems stengtiesi to datirti.

„Kad paaiškinti, jog žmonių gyvenimas eina geryn, parodysiu dar paveizdą. Senovėje buvo vergystė; vergai taip pat, kaip gyvuliai, kaip kiti negyvi daiktai, prigulėjo liuosiems žmonėms; „ponas“ galėjo užmušti, nuplakti, parduoti vergą, žodžiu kalbant, jis su vergu galėjo daryti, ką norėjo, lygiai kaip su gyvuliu. Po vergystės užstojo baudžiavos; baudžiauninkas jau nepriguli ponui taip, kaip ir kiekvienas daiktas; ponas turi tiesą atsiimti sau dalį jo uždarbio, bet parduoti ar užmušti neturi tiesos. Aišku, kad laike baudžiavų gyvenimas žmonių jau geresnis, nei kaip laike vergystės. Ant galo išnyko ir baudžiavos ir žmonės dabar liuosi. Prie baudžiavų ponai sūdydavo baudžiauninkus, galėdavo juos plakti, patys turėjo daugiau tiesų už prastus žmones; dabar visi žmonės prieš įstatymus lygūs ir liuosi, visus sūdyja vienas sūdas ir dėl visų vieni įstatymai, paveizdan: pirma jeigu ponas užmušdavo žmogų,

---

[147] Liet. Balsas, 1888, 13 Nr., 98 p.

[148] Ten pat, 14 Nr., 98 p.

tai jį lengviau apkaltindavo, nei kaip žmogžudį prastą žmogų, dabar gi to skirtumo nėra.

„Man rodosi, kad iš šitų kelių žodžių galima šiek tiek numanyti, jog žmonių gyvenimas ant šio svieto eina geryn. Bet reikia žinoti, kad ne pats gyvenimas eina geryn, ale žmonės jį gerina: žmonės išnaikino vergystę, žmonės išnaikino baudžiavas, jie išnaikins ir tai, kas dabar yra negero. Iki žmonės nesupranta, nežino, kas negera ir dėlko taip, tai nei permainos negali būti. Jau ir dabar šiek tiek mėgina pagerinti darbininkų gyvenimą. Žinome, jog daugumas pabrikanto pelno priguli nuo ilgumo darbo dienos, nes tada ilgesnis „pridėtasis darbo laikas", bet per ilgai dirbdami žmonės baisiai kankinasi, negauna atsilsio, gadina savo sveikatą ir trumpina amžių. Už tatai nekuriose dalyse vyriausybė išduoda įstatymus, kurie uždraudžia pabrikantams laikyti labai ilgai žmones prie darbo; vyriausybė kaip kur suvis uždraudžia labai jauniems vaikams dirbti pabrikuose; moterims ir vaikams nedaleidžia dirbti nekuriuose pabrikuose ir naktimis; jiję priverčia pabrikantus įtaisyti mokslinyčias darbininkų vaikams ir t. t. Nekuriuos reikalus dabar užganėdina draugija, o ne kiekvienas sau žmogus; taip antai, dabar dideliuose miestuose gyventojai moka mokesti, o miesto valdžia pagamina vandenį; moka pagal tai, kiek kas turi turto, o vandenio ima kiek jam reikia. Nekuriose šalyse jau uždeda tokią mokestį: jeigu turintis 100 rublių moka vyriausybei vieną rublį, tai turintis du šimtu moka ne du syk tiek, ale tegul bus 4 ar 5 sykius, kaip paliepia, žodžiu kalbant, juo daugiau kas turi pelno, juo kur - kas daugiau moka. Tokia mokestis labai teisinga, nes turintis daugiau, kad ir daugiau užmokės, tai vis ne taip jau: tas, ką turi 100 r., užmokėjęs du, turės 98 rb., turintis gi 200 r., nors užmokės 10 r., tai vis turės dar 190 rb., už kuriuos, žinoma, gali kur - kas geriau gyventi, nei pirmas. Mėgina, sakau, taisyti šiek tiek žmonių gyvenimą, bet dar labai mažai, nes vyriausybės visur eina už didžturčius; paveizdan, Prancūzijoje toji mokestis, kurią aprašiau, dar neuždėta, nors jau kelis syk nekurie vyrai kalbino apie tai seimą. Tuomi tarpu Prancūzijoje žmonės renka pasiuntinius į seimą; dėlko gi išrenka savo priešus? Dėlto, kad neapšviesti ir neturtingi; didžturčiai juos paperka ar įbaugina, kad atstatysią nuo darbo, jei nepaduos balso už tą, kuris jiems patinka; nuo šito galėtų išsigelbėti padarydami tarp savęs draugystę ir su-

sivienijimus. Šitai jau pradėjo daryti, bet daugelis dar neprisideda, nes nesupranta savo reikalų. Tamsybė ir aklybė tai aršiausias priešas žmonių. Jeigu žmogus nežinai, dėlko tokia nelaimė atsitiko, tai nežinai nei kaip gelbėtiesi nuo jos; jeigu nežinai ką ir kaip reikia daryti, tai nei negali nieko gero padaryti. Gyvenimas, nors labai pamažu, bet eina geryn, geresniu jį daro patys žmonės. Iki žmonės nežino, kas yra negeru ir kaip išnaikinti negera, tai turi būti taip, kaip yra. Taigi kuo labiausiai reikia rūpintiesi apšviesti savo protą. Be mokslo nieko gero nepamatysime.

„Mūsų tėvynėje beveik nėra pabrikų, vienok visgi yra daug neturtėlių ir daug tokių, kurie naudojasi neteisingai svetimu darbu ir turtu. Nors pabrikai pridaro daug daiktų, bet ant mano pažiūros jie negeistini dėliai tų priežasčių, kokias aš čiai trumpai parodžiau. Pabrikus būtų labai gerai įtaisyti, jeigu jie prigulėtų visiems darbininkams, bet šitai dabar negalima, nes žmonės suvis neapšviesti, tamsūs. Lietuviai geriau padarytų, kad griebtųsi už amatų ir reikalautų nuo vyriausybės pašalpos ir įtaisymo mokslinyčių, kuriuose apart kitų mokslų mokintų visokių amatų. Toliau, lietuviams būtinai reikia imtiesi už prekystės. Lietuvoje daug dvarų, iš kurių vieni priguli ponams, kiti vyriausybei. Ponai kartais įlenda į skolas, nualina laukus ir paskui parduoda dvarą; lietuviams prigulėtų stengtiesi atpirkti sau tokius dvarus; šitai geriausiai padaryti susidedant į draugystes; vyriausybė uždėjo ir banką, kad pašelpti žmones perkančius žemę, bet tas bankas mažai naudos atneša. Lietuviai turi reikalauti nuo vyriausybės didesnės pašalpos. Antra, reikia rašyti, kad vyriausybė savo dvarus samdytų nedideliais sklypais prastiems žmonėms, kaip tai daro Latvijoje, tada ir ji turi daugiau pelno ir žmonėms geriau būtų. Abelnai reikia rūpintiesi, kad žemė prigulėtų jos apdirbtojams. Bet ar žemę gerai apdirbti, ar amatu arba prekyste naudingai užsiimti, reikia daugiau išmanymo ir mokslo“[149].

Ši programinė rašinio dalis artimiausia yra ypač to laiko rusų liaudininkų įdeologijai: čia, kaip matome, yra ir progresyvinės mokesčių sistemos idealizmas, ir nepasitikėjimas pramone su pabrikine gamyba (Lietuvoj tokia pramonė esanti „negeistina“), ir kad žemės turėtų „prigulėti jos apdirbėjams“, ir, svarbiausia, kad „reikia daugiau išmanymo ir mokslo“.

[149] Liet. Balsas, 1888, 14 Nr., 106—7 p.

B. Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.

Šis rašinys išspausdintas 1889 m. „Varpo“ 5 — 12 Nr., t. y. daugiau kaip dviem metam praėjus po rašinio „Iš draugijinės ūkės“. Savo dvasia jis nesiskiria nuo kitų P. Liūto - Leono to laiko raštų. Mokslo teorijai ir ano laiko lietuvių ekonominės literatūros istorijai šis rašinys šiandien tokios svarbos, kaip „Iš draugijinės ūkės“, neturi, kadangi čia autorius daugiau referuoja bei kitų mintis atpasakoja, o savo nuomonę tepareiškia gan retai. Tačiau savo vertės rašinys dar ir šiandien nėra nustojęs, nes gana vykusiai yra atpasakota ypač vad. katedrinio socializmo atstovų pažiūras.

Pradėtas rašinys „trumpa apžvalga istorijos rašliavos apie šitą dalyką“. Palietęs senovę trumpu paminėjimu, pradeda savo apžvalgą autorius nuo fiziokratų ir apskritai nuo liberalizmo. Po to tuojau eina liberalizmo kritikų apžvalga, kur pirmiausia išdėstoma Ad. Muellerio argumentacija, ir jau kiek plačiau apsistojama prie socializmo atstovų. Šitoj apžvalgoj charakteringa tai, kad autorius ekonomistus skirsto daugiau pagal filosofinę koncepciją, ne pagal ekonominę ideologiją. Pav., mančesterizmas su A. Smith neskiriamas nuo fiziokratų; taip pat ir iš liberalizmo kritikų plačiausiai atpasakojamas Ad. Muelleris, tuo tarpu Fr. Listo vardas tik tepaminėtas, ir tai po Hoffmanno, kuris ekonominių doktrinų istorijoj šiandien dažnai net neminimas. Šiuo atžvilgiu jau daug tiksliau yra atpasakotas socializmas, kur gana dažnai pareiškiamos ir paties autoriaus mintys[150].

Toliau eina trumpas aprašymas „privatiškos ūkių sistemos“, bet taip pat su gana dažnomis kritikos pastabomis, ir tuojau pereinama į tos sistemos kritiką, kaip ji kadaise

---

[105] Gana charakteringa, kad paminėjęs žodį „socializmas“ ir atpasakojęs vieną socialistų vartojamą prieš liberalizmą argumentą, autorius išnašoje gana plačiai aiškinasi ir teisinasi, dėl ko būtent jis apie socializmą rašo. Socializmas esąs „speciališkai ekonomiškas mokslas“, be to, daug apie jį visur esą kalbama; „o kad kalbėti, kritikavoti, priimti ar atmesti tą mokslą, reikia jį nors abelnai žinoti...“. Autorius prašo skaitytojų nepykti nei ant jo, nei „ant rėdystės „Varpo“, kadangi „nežino, kaip (jis, autorius) žiūri ant to dalyko“. — Šis užsigynimas tačiau nekliudo autoriui tuojau po to atvirai pripažinti, jog „socialistai teisingai darodė, kad priežastis visų kančių ekonomiško tautos būvio — tai atidalinimas darbo nuo kapitalo“ (žiūr. „Varpą“, 1890 m. 6 Nr., 86 p.).

buvo dėstoma vad. katedrinio socializmo atstovų. Čia pirmausia kreipiamas dėmesys į „morališkas spėkas, veikiančias pas žmogų kartu su ūkišku interesu“; tai turi parodyti, „kad asabiškas interesas ne vienas valdo žmogaus ekonomišką pasielgimą, kad kartu su juo funkcionuoja ir kiti motyvai“[151].

Toliau eina „blogos pusės sistemos laisvos konkurencijos“ (taip pat kad parodytų, jog „laisva konkurencija daro žmonėms daug blogo ir daug nelaimių“). Šie laisvosios konkurencijos blogybių įrodinėjimai eina beveik per du „Varpo“ Nr.“[152].

Po to jau prasideda „kolektyviški reikalai“ (kad parodyti, jog „privatiška sistema, ypač prie laisvos konkurencijos, negali prigulinčiai užganėdinti daugeliui svarbių žmogaus reikalų)[153]. Šiame skyriuje, be visuomeninio, arba kolektyvinio, principo ekonominėj santvarkoj teigiamumų ir tokios santvarkos formų („priverstinos draugijinės ūkės“, „valstija, kaipo draugijinė ūkė“), plačiau aprašomas „įstatas platinimosi valstijos veiksmo“[154] (taip pat typiškas katedrinio socializmo teigimas); baigiamas rašinys socialistinės santvarkos apologija:

„Neteisybė, būk prie socialistiškos sustatos darbininkas gautų iš draugijos krautuvių tik tiek, kiek draugija teiktųsi jam duoti; socializmas tai ekonomiška darbo karija, kuri reikalauja, kad darbininkui prigulėtų vaisiai jo darbo, iš kurių dalį jis turės duoti ant draugijinių reikalų, kaip dabar kožnas moka mokestis; jeigu neteisingas pirmas tvirtinimas, tai neteisingas ir iš jo išvedimas, būk socializmas žada vergystę. Kalbėti, kad dabarnykščia laisva sutarmė tarp samdytojaus ir samdininkų bus apmainyta ant darbininkų priegulmės nuo viršininkų, gali tiktai toks žmogus, kuriam naudinga toji laisva sutarmė ir kapitališka sustata, arba toks, kuris nepalaužė savo galvelės, kad suprasti, kas per laisva sutarmė tarp alkano neturtėlio ir sotaus kapitalisto“[155].

---

151 Varpas, 8 Nr., 118 p.
152 Ten pat, 8 ir 9 Nr., 119, 132—134 p.
153 Ten pat, 118 ir 134 p.
154 Varpas, 1890, 11 Nr., 165—6 p.
155 Ten pat, 12 Nr., 181 p.

Tačiau visa ši apžvalga tėra tik trumpas įvadas pačios temos apie privatišką ir visuomeninę ūkio santvarką (privatišką ir draugijinę ūkio organizaciją). Čia autorius atvirai pasisako, jog patsai temos „išguldymas bus paremtas ant darbų ekonomistų realistiškos mokslinyčios (ypač Ad. Wagner ir Schaeifle)“[155]. Tačiau gana dažnai pareiškia ir savo nuomonę. Pav., pirmame skyriuje („b ū d a i ū k ė s o r g a n i z a c i j o s“), atpasakojęs kritiškas pastabas ir Grosso subjektinės klasifikacijos esmę, autorius sako:

„Bet Grosso klasifikacija pagal mano nuomonę negera, nes ji taip pat neapima visų gyvenimo atsitikimų; pagal jo klasifikciją pareina priskaityti prie draugijinių ūkių ir tokias draugystes, kaip taip vadinama „pilna draugystė“, komandita ir akcijonierių kompanija, ką ir daro Gross; bet aš šitame dalyke su juom nesutinku, man rodosi, kad teisingą klasifikaciją mes gausime tiktai darydami ją ir pagal subjektą; teisybė, dažniausiai gana principo, pagal kurį vedasi ūkė, kad teisingai ją priskirti prie vienų ir kitų ūkių, bet kartais reikalingas ir subjektas. Tokiu būdu ūkė, kuri priguli vienam arba keliems žmonėms ir kuri vedasi pagal privatišką principą, bus privatiška; priešingai, ūkė, kuri priguli vienam arba keliems ir vedasi pagal draugijinį principą, bus draugijinė, arba, kad ir vedasi pagal privatišką principą, bet priguli viešpatystei, bendrijai, gminai ir t. t., bus taip gi draugijinė ūkė, nes čia pelnas, gautas pagal privatišką principą, dalinasi tarp visų sąnarių ir padalinimas esti teisingesnis, ne kaip privatiškoje ūkėje. Kad paaiškinti savo mįslį, duosiu paveizdą; akcionierių kompaniją aš skaitau privatiška ūke dėlto, kad ji eina pagal privatišką principą ir jos pelnas dalinasi tiktai tarp akcionierių, darbininkai gi gauna tik algą; bendriją be samdininkų aš skaitau draugijine ūke“[156].

Bet:

„Dėlto, kad išsiplatinimas draugijinės ūkių sistemos, ypač valstijos veiksmo, būtų naudingas ir r e i k a l i n g a s v e i k s m a s v i s o s d r a u g i j o s, o ne tiktai valstijos; todėl reikalingas kuo didžiausias išlavinimas v i e t i n ė s p a t v a l d y s t ė s, išlavinimas mažesnių draugijinių ūkių, o taip gi gera valstijos sustata. Bet šitie klausimai nepriguli prie mano temos

[156] Varpas, 1890, 7 Nr., 101 p.

ir aš apie juos nekalbėsiu, pasakysiu tik, kad šitos reformos turi būti padarytos anksčiau kitų; žmonės turi pasimokyti priprasti drauge mįslyti apie draugijinius reikalus ir drauge dirbti dėl jų užganėdinimo; žmogaus būdas, papročiai, mįslys ir pažiūros turi persimainyti“[157].

Baigiamas rašinys dar vienu autoriaus pasiteisinimu, kur tačiau yra programinių reikalavimų:

„Ant galo turiu pasiteisinti prieš skaitytojus, dėl ko aš rašiau tokį grynai teoritišką, dėl mūsų lietuvių, klausimą: pirma dėl to, kad aš mįsliju, jog mums reikia suprasti sociališkus atsitikimus; antra dėl to, kad supratimas tų sociališkų atsitikimų, apie kuriuos aš rašiau, gali būti ir praktiškai mums naudingas: suprasdami, kokios dabar valstijos uždavos, mes žinome, ko nuo jos galime ir turime tiesą reikalauti. Pas mus toksai pat žemės valdymas, kaip ir Vakarinėje Europoje, pas mus nėra bendriško valdymo, kaip Maskolijoje, bet kožnas turi savumos tiesą ant savo lauko; pas mus daug neturtėlių - bežemių, arba turinčių mažai žemės; mūsų pripratimas prie žemdirbystės, mūsų dalybos ir abelnos priežastys turtų koncentracijos daro vis daugiau neturtėlių; taip mums naudinga žinoti kaip kitos tautos gerina savo ekonomišką būvį. Aš išguldžiau abelną šio klausimo teoriją; po šitam straipsniui tūlas gali, man rodosi, drąsiai imti atskirą ūkės šaką ir išguldyti; paimkime paveizdan girinę ūkę: pasiremdamas ant šiandienykščio supratimo valstijos uždavų, aš tvirtinu, kad valstija turi dykai duoti neturtėliams malką, nes kitaip jie turės vogti, o kitiems žmonėms turi parduoti malkas ir medžius, t. y. arba parduoti girią mažomis dalimis (šitai pas mus geriau tinka), arba laikyti savo krautuves malkų, medžių ir lentų, abelnai nedaleisti tarpininkų, nes tada mažiau pasiturįs žmogus negali įpirkti ir t. t.; paimkime žemdirbystę: aš tvirtinu, kad valstija turi randavoti savo dvarus žmonėms žemdirbiams po nedidelį plotą, o ne po visą dvarą, arba po kelis dvarus kokiems poneliams, tada ji pati turės daugiau naudos ir daug žmonių turės gerą gyvenimą; jeigu aš, kalbėdamas su žmogum, kuris nieko nebuvo girdėjęs apie šituos klausimus, neišaiškinęs jam valstijos uždavinių, ištarčia tokius reikalavimus, tai jis man galėtų atsakyti: „O kokią tiesą mes turime reikalauti to nuo valstijos?“

---

[157] Varpas, 1809, 12 Nr., 182 p.

7. Kiti P. Leono visuomeniniai raštai.

1889 m. „Lietuviškame Balse“ 1 — 3 Nr. buvo išspausdintas populiariai parašytas rašinys: „Valstija, jos siekis ir užduotės. Mokestys“. Čia autorius pirmiausia aiškina valstybių atsiradimo sociališkai ekonomines priežastis, toliau pereina prie jos uždavinių ir baigia rašinį įrodinėjimu, kad teisingiausi mokesčiai yra progresyviniai nuo turto ir pelno.

Iš kitų P. Liūto-Leono visuomeninio pobūdžio raštų pirmiausia tenka paminėti 1894 m. „Varpo“ 7 ir 8 Nr. išspausdintą rašinį vardu „Sindikatai arba karteliai“. Rašinys ne visai trumpas, bet daugiau publicistinio pobūdžio (parašytas Amerikos ir Rusijos žibalo sindikatų susitarimo proga). Kad autoriaus nusistatymas sindikatų atžvilgiu tame rašinyje yra neigiamas — tai savaime suprantama, nes tais laikais ypač socializmo įtakoj esančių ekonomistų tarpe kitokio nusistatymo sindikatų atžvilgiu beveik ir nebuvo. O šis autoriaus rašinys yra parašytas visai toj pačioj dvasioj, kaip ir anksčiau minėtieji.

Daugiau socialekonominio pobūdžio rašinys dar buvo išspausdintas ir 1892 m. „Varpo“ 3 — 5 Nr., vardu „Iš draugijinio Anglijos gyvenimo“. Čia trumpai, bet gana vaizdžiai yra aprašytas kapitalizmo atsiradimas ir išsiplėtimas Anglijoj.

Tos pačios rūšies raštams priklauso ir „Apžvalga nekurių priežasčių Didžiosios Prancūzų Revoliucijos (pagal Tokvilių ir Teną)“, išspausdinta 1891 m. „Varpo“ 8 ir 9 Nr.

Tuo tarpu jau daugiau politinio pobūdžio buvo rašinys „Iš Bulgarijos gyvenimo“, išspausdintas 1894 m. „Varpo“ 8 Nr. (pasirašytas Giriniko).

Šiai pačiai kategorijai priklauso dar „Makolėjus apie Miltoną“ („Varpas“, 1892, 4/5 Nr.).

Iš kitų to periodo raštų minėtini „Ūkininke“ išspausdintieji raštai iš teisės srities: „Apie bausmes“ (Ūkininkas, 1891, 5 Nr.), „Prisiekusiųjų sūdas“ (Ūkininkas, 1891, 8/9 Nr.), „Apie kraitį“ (ten pat 7 Nr.).

Buvo taip pat išspausdinta eilė ir smulkesnių raštų („Apie lietuvių išeivystę“, 1891 m. „Ūkininko“ 5

Nr.), „Laiškai iš kelionės duonos ieškotojo“. (1893 m. „Varpo“ 4, 6/7 Nr.), keletas korespondencijų įvairiuose laikraščiuose, keli trumpi polemikos rašteliai ir kt., neskaitant jau bendroje dalyje minėtų ir cituotų rašinių („Apie tautišką idejąˮ — Szviesos 6/8 Nr., 1888 m., „Dalyke platinimo apšvietimoˮ (Varpas, 1891, 7), „Apie ūkininkų bankąˮ (L. Ūk. kalendoriuje, 1891 m.).

Į raštus, kurie buvo išspausdinti po 1894 m., čia visai neatsižvelgta.

TURINYS

Pusl.

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO SOCIALINIAI PAGRINDAI IR AUSZROS — VARPO GADYNĖS (1883—1893) SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI.

Įvedamieji paaiškinimai apie „Auszros"—„Varpo" (1883—1893) gadynę.

Kas yra „Auszros"—„Varpo" gadynė? Aušrininko ir varpininko sąvoka. Kuo skiriasi aušrininkas arba 1889—93 metų varpininkas nuo varpininko 1900—1906 m.? Ekonomiškai socialinės diferenciacijos stoka — charakteringiausia „Auszros" — „Varpo" gadynės pirmojojo dešimtmečio žymė. Tos diferenciacijos kritiškieji metai (1893) 5

Pirmoji dalis.

LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO PAGRINDAI.

1. Tautybės ir tautinio judėjimo teoriniai aiškinimai.

„Auszros"—„Varpo" gadynė kaip lietuvių tautinės regeneracijos pradžia. — Dr. J. Basanavičiaus ir Dr. J. Šliupo tautybės ir tautinės idėjos supratimas. — Biologiškai fiziologinė tautybės teorija ir Šernas-Adomaitis. — P. Liūto-Leono socialinė tautybės interpretacija ir Gumplovičiaus „Sociologija". 8

2. Tautybės socialinė interpretacija ir lietuvių judėjimo socialekonominės žymės.

Tautybė ir Oppenheimerio penkios sąlygos socialinei grupei aprėžti. — Lietuvių tautos būklė „Auszros" — „Varpo" gadynės. — Prof. Vacl. Biržiškos iškeltoji mintis apie Vinco Kudirkos ideologijos ūkininkiškumą. — Sociališkai ideologinės diferenciacijos esmė ir kilmė. — Lietuvių tautinio judėjimo sociališkai ekonominė prigimtis. — Dr. J. Basanavičiaus nuomonė apie to laiko einamuosius tautos reikalus. — Šliupo ir Šerno susikirtimas dėl lietuvių tautinio judėjimo kilmės ir uždavinių. — Ūkininkų reikalai identifikuojami su visos tautos reikalais. — Tos identifikacijos priežastys. — Ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų socialinės padėties panašumas ir santykių patriarchališkumas. 13

3. Lietuvių gyvenimo sąlygos Basanavičiaus ir Šliupo raštuose — 1883—84 m.

Spencerio patriotinis egoizmas ir Basanavičiaus sociališkai istorinis ūkininko patriotizmas. — Šliupo diferencijuota visuomenė ir jo abejojimai dėl lietuvių tautybės buvimo. — Šliupo visuomenės gyvenimo idealas ir Nerio „Pamokslai apie gaspadorystę". „Gromatos iš Amerikos" apie lietuvių ūkininkų gyvenimą Lietuvoje ir jų emigraciją. 19

Pusl.

4. Lietuvos visuomenės grupės priešaušryje ir lietuviškosios inteligentijos kilmė.

Baudžiavos ir jų panaikinimo sąlygos bei uždaviniai. — Valstiečių luomo gyvenimo sąlygų bendrumas ir kitų socialinių grupių skirtingumas. — 1863 metų sukilimo įtaka baudžiavų naikinimo sąlygoms Suvalkijoj. — Suvalkiečio ūkininko geresnės gyvenimo sąlygos daro jį lietuvių inteligentijos gaminimo pijonierium. — „Klesauninkų" ir iš kunigų seminarijų išstojusiųjų inteligentų reikšmė lietuvių tautiniam judėjimui. 24

5. Aušrininkų ir pirmųjų varpininkų kilmės ir jų gyvenimo socialinės aplinkumos veikimas.

Dėl ko lietuvių tautinio atgimimo vadai tebuvo vienų ūkininkų vaikai? — Pasaulinių inteligentų ir kunigų rolė tautinio judėjimo darbui. — Pirmenybės klausimas. — Valančiaus ir „Szviesos" kunigų veikimas. — Šliupo ir kt. priekaištai dėl kunigų tariamo atsilikimo bei jų intencijų leidžiant lietuviškus raštus. — Tų priekaištų kritiškas vertinimas. — „Varpo" ir „Ūkininko" tikybos ir katalikybės ginamieji raštai. — Tikybos vaidmuo lietuvių tautos atgimimui. 26

6. Religiniai bei psychologiniai veiksmai lietuvių tautiniam judėjime.

Rusifikacijos pasikėsinimai ir gaivalinis jai pasipriešinimas dėl religinių motyvų. — Graždanka spausdintų lietuviškų knygų nepasisekimo svarbiausioji priežastis buvo religinio pobūdžio. — Rusifikacijos ir polonizacijos veiksnių daromos įtakos skirtingumas ir to skirtingumo priežastys. — Prūsų lietuvių germanizacijos ir jos pasisekimo priežastys. — Pirmųjų lietuviškų laikraščių nusistatymas tikybos atžvilgiu. — Pasaulinių inteligentų ir kunigų santykiai. 32

Antroji dalis.

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMO PIRMOJO DEŠIMTMEČIO (1883—1893) EKONOMINIAI RAŠTAI IR RAŠYTOJAI.

1. Bendrieji požymiai.

Pirmojo dešimtmečio lietuvių inteligentų (pasaulinių) socialinės ideologijos vienodumas. — Socializmo įtaka ligi Šliupo „Naujos Gadynės". — To periodo socialinių ir ekonominių klausimų gvildentojai ir žymesnieji rašytojai. 42

2. Pirmieji socialekonominiai raštai ir dr J. Šliupas.

Šliupo ir Basanavičiaus istorinis romantizmas. Šliupo publicistinis visuomeniškumas. — Darvinistinė „kova dėl būvio" ir patriotiškai socialistinė ideologija. — Socializmo įtakos priežastys. 45

3. Dr. J. Šliupo „Mokslas apie tautinę ūkę".

„Kas tai yra politiška ekonimija?" — To mokslo esmė ir nauda. — „Ūkės atsitikiai" ir ūkininkavimas. — Žmogaus reikalų tenkinimas. — Say politinės ekonomijos suskirstymas ir jo kritika. — Natūralistiškai istorinis ūkio reikalų aiškinimas. — Socialekonominė ideologija. — Vertės apibrėžimas. — Ekonominė terminologija. 48

Pusl.

4. Kiti Dr. J. Šliupo socialekonominiai raštai:
a) *„Tėvynybė ir visatybė“.* — Šio rašinio ryšys su „Tikruoju ieškiniu tėvyniškumo“. — Tautybė ir žmonija. — Atakos prieš socialistus. — „Visatybė“, tauta ir darbininkai. — Lietuvių tautos santykiai su kaimynais. — Prancūziški žodžiai apie Rusijos žlugimą ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimą. — Nepriklausomos Lietuvos politinės ir socialinės santvarkos idealas. 55
b) *Likimas žmogaus ant žemės.* — Šio rašinio netiesioginė sąsaja su „Mokslu apie tautinę ūkę“. Darvino „kova dėl būvio“ ir būdu naujagadyniškos kovos“. — Darbo atlyginimo klausimas. — Kapitalistai ir ekonomistai. — „Ar galima yra laukti žemesnės ir aukštesnės žmonių veislės?“ — Pažiūra į turtą. — Fr. Lange, Henry George ir Em. Kanto pažiūrų sugretinimas. — „Kanuolės yra dugne logikos to filozofo“ (Kanto). — Privatinė nuosavybė — „yra užgrėba“. — Socialinė revoliucija ir nuosavybės socializacija. — Markso teorija, darbininkų judėjimas ir „visatinis kelias į pagerinimą būvio draugijos“. 62
c) *Bendroji Dr. J. Šliupo socialekonominių raštų charakteristika.* — Istorinio materializmo ir darvinizmo įtaka. — Trys rašymo periodai. — Antrojo periodo (apie 1886 m.) didesnis savarankiškumas. 67

5. Andziulaitis-Kalnėnas — kooperacijos ir socializmo idėjų populiarizatorius.
Andziulaičio publicistika. — Kooperacijos populiarizacija. — Socializmo propaganda ir Dr. J. Šliupo raštuose skelbiamų idėjų populiarinimas. — „Ką daro sutarimas“ ir „Ar mes valni?“. 68

6. Šerno-Adomaičio polemika su socialistais ir socializmu.
Šerno „Tėvyniški balsai“ — „Ar naudinga mums gali būti draugybė su socialistais?“ — Griežta polemika su Dr. J. Šliupo ir kt. skelbiamomis socializmo idėjomis. — Socializmas atmestinas ne principiniais, bet tautinės politikos taktikos sumetimais. — 69

7. Matulionio-Bevardžio „Etiudai iš gyvenimo Lietuvos ūkininkų.
Jauno agronomo misija sodiečių tarpe ir jo santykiai. — Dėl ko sodiečiai ūkio reikaluose neklauso laikraščių arba mokslo patarimų? — Ponų ir sodiečių gyvenimo vaizdai. — Tipiško ūkininko ekonominė būklė. — Bežemiai ir jų daugėjimo priežastys. — Biologiniai statistiniai argumentai ir jų mokslinė vertė. 73

8. Lozoraičio-Joniškio „Pamatas savasties tiesos“.
Nuosavybės „prigimtis“ ir jos principai. — Individualistų ir komunistų pažiūros į nuosavybę. — Ekonominis liberalizmas. — Egoizmas ir laisvoji konkurencija. — Sindikatai ir pastangos laisvąją konkurenciją neitralizuoti. — Privatinės nuosavybės teisių aprėžimai kapitalistinėj santvarkoj. — Legalistinė nuosavybės teorija. Visuomenės reikalas — vienintelis nuosavybės teisių pagrindas. 83

Trečioji dalis.

P. LEONO-LIŪTO SOCIALEKONOMINIAI RAŠTAI LIGI 1894 M.

1. P. Leono-Liūto raštų bendrieji bruožai.
P. Leono vieta kitų ano laiko lietuvių rašytojų tarpe. Apsiribavimas socialinio ir ekonominio gyvenimo klausimais. — Pasiimtųjų temų nuodugnus gvildenimas. — Nedideli nukrypimai ir „Pabaiga gyvenimo Vytauto“. 89

Pusl.

2. P. Leono-Liūto „Keli žodžiai apie prekystę ir amatus“.
Mėgamiausioji ano laiko rašytojų tema. — Gilesnis ir platesnis to paties klausimo nušvietimas. — Atskirų gyventojų sluoksnių nusistatymai į prekybą ir amatus istorijos atžvilgiu. — Kapitalų klausimas ir kooperacija. 90

3. P. Leono raštai apie kooperaciją.
Prekybos reikalo ir kooperacijos idėjos susijimas. — Lietuviškoji talka — kooperacijos pavyzdys. — Ūkininkų ir žemės ūkio kooperatyvų nauda. — Kooperacija — priemonė „neapsileisti žydu“. — „Apie bendroves“. — Bendrovės sąvoka tolygi šių dienų kooperacijos sąvokai. — Kooperacijos judėjimas kituose kraštuose. — Kooperacijos bendrovės Lietuvoje (medžiaga Lietuvos kooperacijos istorijai). — Kooperacijos bendrovių nepasisekimų priežastys. — „Kokias bendroves lietuviams steigti?“ — Komercinis koop. bendrovių veikimo pagrindas. — Kooperatyvininko žemės valdymo idėja ir bendruomeninio žemės valdymo nauda. 92

4. P. Leono-Liūto raštai žemės klausimu. —
Kooperatyvinio ir bendruomeninio žemės valdymo idėja. — Rašinys „Apie bendrą žemės valdymą“. — Racionalistinės kultūros istorijos argumentacija. — Socializmo teorijos įtaka ir Rusų bendruomenės pavyzdžiai. — 1890-jų metų žemės ūkio krizė ir „Žemdirbystės reikalai“. — „Geriausia ir radikališka reforma — bendrijinis žemės valdymas“. — „Šita reforma dabar yra negalima“. — Paliatyvinės žemės ūkio kėlimo priemonės. — Žemės ūkio kredito ir bendrojo švietimo reikalas. — „Apie ūkininkų banką“. 97

5. P. Leono-Liūto raštas apie baudžiavas. —
Baudžiavos — mėgiamoji ano laiko rašytojų tema. — Charakteringos P. Leono rašto savybės. — Apie baudžiavas Lenkijoj. — Duomenys ir pavyzdžiai iš Lietuvos apie sodiečių žemių pavertimą dvarų žemėmis. — Napoleono kodeksas ir jo pasekos Lietuvos (Suvalkijos) baudžiauninkams. — Ūkininkų padėtis baudžiavų metais. — „Keli žodžiai apie baudžiavas Lietuvoje“. 100

6. P. Leono-Liūto raštai iš politinės ekonomijos: —
A. *„Iš draugijinės ūkės“*. — Bendroji rašinio charakteristika. — „Atsitikimai, kuriuos sunku suprasti ir kurie netikėtini“. — Pelnas be darbo. — Ekonominės krizės. — Pinigų vertės nepastovumas. 104

1) *Vertė.* — „Kas daro daiktą brangiu?“ — Reikalus tenkinamoji ir naudinė vertės teorija. — Šios teorijos kritika. — Pavyzdžiai iš Lietuvos ūkininko gyvenimo. — Darbinės vertės teorijos argumentacija ir socializmo ideologija. 105

2) *Apie mainus ir jų reikšmę daiktų vertei ir kainai.* — Vertė apribojama „visumenei reikalingu darbu“. — „Svarbiausias dalykas — mainai“. — Gamyba rinkai ir pelnui. — „Iš kur imasi pelnas pabrikanto ir prekiko?“ — „Tik darbas padaro daiktą naudingu“. — Pavyzdžiai iš Lietuvos ūkininkų gyvenimo. — „Lietuvės gerai daro, kad pačios vis audžia...“. 107

3) *Pinigai.* — Pinigų funkcijos priklausymas mainų. — „Toki daiktai, už kuriuos gali gauti visokių daiktų, vadinasi pinigais“. — Pinigas turi pats savyje turėt brangumą ir būti žmonėms naudingas. — „Auksas iš visų daiktų geriausia tinka pinigams daryti“. — Pinigų ir piniginio kredito funkcijos. — Popieriniai pinigai ir jų vertės priklausymas padengiamojo metalo vertybės. 109

Pusl.

4) *Kapitalas.* — Kapitalo sąvoka — (turtas, „kuris eina ant išdarbystės"). — Kapitalo augimas. — „Ar daug turto gali uždirbti ir susirinkti žmogus vienas sau dirbdamas?" — Pavyzdžiai iš gyvenimo. — Samdomo darbo naudojimas ir kapitalo augimas. — Ieškančių darbo darbininkų varžytynės darbo rinkoje ir darbo atlyginimo dėsniai. — Nepilnai apmokėtas darbas, pelnas ir kapitalų augimas. — Dėl ko kyla ekonominės krizės? — „Iš kur atsirado pirmutinis kapitalas?" — Darbo ir kapitalo santykiavimai amatuose ir fabrikų gamyboje. — Akordinė darbo atlyginimo sistema. — Malthuso teorija ir jos kritika. 112

5) *Nuosavybė.* — Gerovė ir nuosavybė. — Darbininkų skurdas ar „neteisybė ant svieto yra dėl to, kad savastis neteisingai padalyta tarp žmonių". — Žemės nacionalizacijos idėja. — Nelygybė ir krikščionybė. — „Įrankiai darbo turi priguléti tiems, kurie jais dirba, o žemė tiems, kurie ją apdirba", arba valstybei. 118

6) *Ar galima tikėtis geresnės atmainos žmonių gyvenime?"* — Dėl esamos neteisingos santvarkos nėra kalti pabrikantai nė šiaip atskiri kapitalistai. — Pati santvarka nuolatos kitėja. — Pažanga ir socialinės reformos. — Progresyviniai mokesčiai. — Fabrikinės pramonės negeistinumas ir amatų reikalingumas. — Prekyba ir žemės ūkis. — Visų pirma „reikia daugiau išmanymo ir mokslo". 120

B. *Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.* — „Trumpa apžvalga istorijos rašliavos apie šitą dalyką". — Privatiška ūkio sistema ir morališkos spėkos, veikiančios pas žmogų kartu su ūkišku interesu". — „Blogos pusės sistemos laisvos konkurencijos". — „Kolektyviški reikalai ir „priverstinos draugijinės ūkės". — Valstybė ir „įstatas platinimosi valstyjos veiksmo". — Socialistinės santvarkos apologija. — „Būdai ūkės organizacijos". — Subjektyvinė Grosso klasifikacija ir jos kritika. — Valstybės ir savivaldybinis ūkis. — Pasiteisinimas dėl rašymo apie „grynai teoretišką klausimą" ir ekonominės politikos reikalavimai. 123

7. Kiti P. Leono visuomeniniai raštai.

„Valstija, jos siekis ir užduotys". — „Sindikatai arba karteliai". — „Iš draugijinio Anglijos gyvenimo". — Apžvalga nekurių priežasčių Did. Prancūzų Revoliucijos". — Ir t. t. 127

Žodžių ir vardų rodyklė

Adomaitis (Šernas), 10, 13, 17, 44 s, 69 s.
Afanasjevas, 78.
Aitis J., 6.
Aleksa, 16.
Amatininkystė, 9, 116.
Anarchizmas, 43.
Andžiulaitis (Kalnėnas) J., 44 s, 68 s, 70.
Apšvaista, 9 s, 21, 57.
Apšvieta, 7.
Aptaisas, 49.
Apturėtojas, 70.
Ateiga, 86.
Ateituvė, 69.
Atkaita, 54.
Atmokestis, 50.
Atsitikiai (ūkės), 49 s.
Atskaita, 51.
Atvėpti, 45.
Audeklas (kūninis), 49.
Auksas, 110.
Auszra, 5s, 9, 16s, 17, 19, 22, 24, 26, 27, 28, 31, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 55, 90, 100.
Aušrininkas, 5.

Bacevičia (žiūr. Laukis).
Bagdonas, J., 44 s.
Balandis (žiūr. Mačys), VI.
Bankas, 82 s, 100.
Basanavičius J., 8, 10, 13, 16, 19, 21, 27 s, 31, 38, 45, 89.
Baudžiauninkas, 24, 25, 120.
Baudžiava, 100 s., 120.
Bendoriai, 101.
Bendrija, 96.
Bendrovė, 93.
Bendruomenė (žemės), 98.
Bevardis (ž. Matulionis), P.
Bevardis, Petras (ž. Radzvickas).
Bežemininkas, 9, 96.
Bežemis, 77, 82.
Bežemystė, 79.
Bildviečiai, 37.
Bimbalai (desintininkai, šiurininkai), 51.
Birutė, 39.
Biržiška, Vacl., 14, 15, 16, 47.
Bismarkas, 46.
Brangis, 53, 54.
Branguma, 105, 110.
Budrys (žiūr. Adomaitis).
Budrys, Dz., 48.
Budv., 102.
Burba, 27.
Burliokas, 31.
Burločius, 76.
Būtybė (tautos), 71.
Būvis, 57, 58.

Čepas, 44.
Čyžė, 101.

Daba, 9, 88.
Dalybos, 98.
Dambrauskas (Jakštas), 6 s, 27, 39, 41.
Daniai, 101.
Darbas (priedėlinis), 54, 114.
Darbavietė, 71.
Darbinė vertės teorija, 105.
Darbininkų Balsas, 8.
Darvinas, 64.
Daugis, 23, 50.
Daugturčius, 60.
Daukantas Šimanas, 22, 28, 29, 45, 46.
Dera (klausa), 53.
Deremščizna, 102.
Derumas, 80.
Dėka, 57.
Didžturčius, 65.
Dinaburgas, 81.
Dirbtuvas, 48, 54.
Dirbtuvininkas, 52, 53.
Dobuszynskis, 78.
Doubleday, Thomas, 83.

Dovoina-Silvestravičius, 44.
Draugelis, 16.
Draugija, 63, 84.
Draugybė, 69.
Draugystė, 93, 96, 116.
Dvarponis, 22, 94, 113.

Egoizmas, 84.
Eigis, 21.
Ekspropriacija, 85.
Emigracija, 23.
Engelsas, 52, 67.
Estai, 90.

Gaigalaitis, 39.
Gaištis, 63.
Garlauckas, 117.
Garliauckinė, 101, 103.
Gaspadorius, 22.
Gaspadorystė, 22.
Gautis, 53, 54.
Gavėnė, 82.
Gentė, 10, 45, 85.
Gentystė, 57.
Gentkartė, 12.
George, Henry, 65, 66, 67, 70.
Gėrybė, 53/4.
Germanizacija, 36, 37.
Gėbsnumas, 54.
Gėris, 53.
Gilius, 30.
Gintautas (ž. Viliešis), P.
Giriniķas, 127.
Girtystė, 23.
Gymis, 50.
Gyvastis, 23, 49.
Gomuliauskas, 22.
Graždanka, 36.
Grinčelninkas, 102.
Grinius, 44 s.
Gross, 125.
Gumplovičius, 11 s, 13.
Gvoltas, 102.

Helenkovo, 101.
Hoffmannas, 123.

Ieškinys, 9, 22, 56, 70.
Ilguva, 101.
Individualistas, 84.
Ingavangis, 102.
Invada, 57.
Įpata, 52.
Įpėdinis, 99.
Įrankis (išdirbinis), 59.
Įrėdnia, 11, 58, 64.
Įrėdnė (draugijiška), 12.
Išdarbavimas, 53.
Išdarbininkas, 53.
Išdarbinis, 62.
Išdarbis, 53.
Išdirbinys, 116.
Išdarbystė, 60, 78, 112, 115, 116.
Išeiga, 63.
Išlankstymas, 23.
Išlyga, 54, 88.
Įtaisas, 51, 85, 99.
Įtalpa (visadinė, tiesų), 51, 87.
Įtartis, 51, 54.
Įtekmė, 12, 61.
Ivaniukovas, 43.
Ivinskis, 22.

Jablonskis, J. 44.
Jakštas (ž. Dambrauskas).
Jankus, M., 28.
Jaunatvė, 47 s.
Jautrybė, 65.
Jurkevičius, 34.

Kalnėnas (ž. Andžiulaitis), J.
Kampininkas, 82.
Kankarinuoti, 49.
Kantas, Emanuelis, 65.
Kapitalas, 59, 62, 112, 116.
Kapitalizmas, 78.
Kapitolistas, 62, 64.
Kartelis, 127.
Kasa, 94.
Kastybė, 64.
Kaštas, 70.
Katėnas, 101.
Kaunas, 82.
Kauniškis, 101.
Kazokas, 102.
Kiltis, 57.
Klaipėda, 37.
Klasikas, 104.
Klausimas (žemės), 97.
Klebiškis, 102.
Klijentas, 54.
Kliošlorius, 117.
Kliučevskis, 101.
Kokybė, 50.
Kolektyvybė, 64.
Komisorius, 95.
Komunistas, 84.
Konkurencija, 124.
Kooperacija, 92, 93.
Kosmopolitizmas, 56.
Kraj, 78.
Kreditas, 99.
Kriaučiūnas, 44.
Kriščiukaitis, 44.
Krizis, 104, 115, 116.
Krupštuma, 60.

Kudirka, Vincas, 15, 16, 18, 27, 28, 44.
Kultūra, 14, 56.

Lafargue, 43.
Lange, Fr. A., 65, 66.
Lassalis, 46.
Latviai, 90.
Laukis (Bacevičia), 43.
Lažunitakė, 101.
Leonas, P., 6 s., 10, 11, 13, 29, 44 s., 89.
Liberalizmas, 43.
Ličius, 50, 56.
Liekana, 82.
Lietuviškasis Balsas, 7, 10, 30, 42, 44, 55, 68, 69, 78, 100, 127.
Lietuvos Darbininkas, 7.
Lietuvos Socialdemokratų Partija, 7.
Lietuvos Žinios, 38.
Listas, 123.
Liudininkas, 122.
Liuosininkas, 96.
Liuosybė (valnybė), 34.
Lykius, 63.
L-o P., 17.
Lozoraitis, 44, 83 s.
Luomas, 64, 68, 85.

Mačiulis (Maironis), 30, 39, 41.
Mačys (Balandis) Vl., 44.
Mainas, 51, 107.
Maironis (ž. Mačiulis).
Makolėjus, 127.
Malthus, 83, 117.
Mamontas, 10 s.
Mančesterizmas, 123.
Mančius, 52, 54.
Manta (kapitalas), 52.
Marksas, 66, 107, 115.
Marksizmas, 118.
Marva (Veršviai), 101.
Matulaitis, 44.
Matulevičius, 28.
Matulionis (Bevardis), P., 44 s., 73 s.
Mažmena, 63.
Medega, 51.
Metalistinės pinigų teorijos šalininkas, 111.
Mezliava, 76.
Mieris, 63.
Mikališkis, 102.
Miknevičius, 30.
Miltonas, 127.
Mityba, 75, 79.
Myris, 10,11, 49.
Mokestis, 76, 95, 121, 127.
Mokintinis, 116.
Mokslas (draugijiškas), 58.
Mokslinyčia, 99, 100, 121.
Muelleris, Ad., 123 s.

Nacionalizacija, 119.
Nacionalizmas, 56 s.
Napoleono kodeksas, 101.
Napoleono teisynas, 24.
Narodnikas, 118, 119.
Naruševičius, 101.
Naudinė vertės teorija, 105.
Naugės, 21.
Naujoji Gadynė, 42, 43.
Nepotis (anukas), 8.
Neris (ž. Vileišis), P.
Nesotybė, 65.
Nešiotojas draugijinio mokslo, 84.
Neturtystė, 96.
Nočiūnai, 94.
Noreikiškė, 101.
Nuopelnas, 93.
Nuosavybė, 118.
Nuotrota, 69.
Nuoveikalas, 53.
Nusiveislinimas, 23.
Nutaisymas, 51.
Nutrėti, 23.

Openheimer' s, 13, 14.
Organizacija (draugystinė), 59.

Pabrikas, 122.
Padarinys, 54.
Paimblis, 53, 54.
Painia, 60.
Pajauta, 12.
Pajėga, 60.
Pakalniškis, 44.
Paklodas (ūkininkavimo), 9.
Palūkana, 53.
Palūkis, 93, 94.
Pamaišupis, 101.
Paminklas, 20.
Panemunė, 101.
Panevėžys, 82.
Paojumas, 58, 63.
Paperkamumas, 23.
Papildas, 49.
Papuoša, 60.
Parangumas, 49.
Pardavinys, 53, 54, 62, 108, 109 s., 110, 112.
Pareiga, 64, 69, 99.
Parėdnė, 76.
Paryžskis, 52.
Paskaida, 51, 54.
Paskira, 50.
Paskolė, 81.

Pasiūlai (padava), 53.
Pasivedimas (rėdyklės), 12.
Paspara, 66.
Pataisa, 51, 54.
Patriotizmas, 19, 56 s.
Patvaldystė, 125.
Paveikslas, 79.
Pavidalas, 63.
Pavietas, 77.
Pelnas, 114.
Pelnininkas, 23, 53, 54.
Penas, 49.
Perdėtinis, 94.
Pereituvė, 70.
Persistovėjimas, 52.
Petropilė, 81.
Pinigas, 109, 110, 111.
Pinigius, 53, 60, 62, 63.
P-io, 102.
Pirkinys, 91.
Plukimas, 50.
Pohle, 47.
Polonizacija, 36, 37.
Povizius, 54, 68.
Praeiga, 45.
Praeitinė, 16.
Pragaištis, 53.
Prakilnumas (pramoniškas), 58.
Pramokėjimas, 21.
Pramonė, 21.
Pratėvis, 69.
Prekė, 75, 81, 82, 110, 115.
Prekikas, 91, 107.
Prekinis, 51.
Prekiotojas, 53.
Prekystė, 9, 21, 90, 92 s., 116.
Priegulmė, 124.
Priespūdis, 23.
Prietaikmė, 68.
Prietikis, 21, 52.
Privalūnas, 63 s., 64.
Problema (algos), 114.
Prochaska, 89.
Programa (ekonominė), 120.
Programatas, 17.
Proletarijatas, 47 s.
Prūsai, 90.

Radzvickas (Petras Bevardis), 44.
Radžiūnas, 22.
Raseiniai, 82.
Rasodninkas, 81.
Rašikas, 22.
Ratelis (socialdemokratų), 7.
Reikalingas darbo laikas, 114.
Rėdas, 50.
Rėdyba, 75.
Ricardo, 107.
Rochdalis, 93.
Rūbas, S., 102.
Rusifikacija, 32, 36, 37.
Russkaja Misl, 101.

Saikas, 53.
Say (Sė), 51.
Sandarbystė, 12.
Sarga, 102.
Savastis, 83, 84, 85, 118.
Savininkas, 85.
Savumas, 96.
Sągiminietis, 98.
Sąnaris, 50.
Schaeffle, 125.
Schulze-Delitsch, 93.
Sė (ž. Say), 51.
Sidabras, 110.
Sidabrinis, 110.
Siekis, 12.
Sindikatas, 127.
Skarbas, 20.
Skirmės, 75.
S(kirmuntaitė), Konstancija, 31.
Skyrimas, 75.
Skyrius (savasties), 87.
Skolininkas, 94.
Skriaudžiai, 34.
Skutgalis, 23.
Smithas, A., 107, 123.
Socialistas, 104.
Socialistinis, 124.
Socializmas, 42, 119, 123, 124.
Spaviedis, 23,
Spėka (darbinė), 54.
Spėkingas, 52.
Spenceris, Herbert, 19, 83.
Stalupėnai, 37.
Standumas, 81.
Stanga, 54.
Statistika, 54, 64.
Staugaitis, J., 6, 43.
Stembimas, 58.
Strazdelis, 30.
Studentas, 33, 34.
Stulginskis, 16.
Sustata, 124, 125.
Sušneka, 50.
Sutarmė 124.
Suvalkai, 34, 94.
Suvalkietis, 24,
Suvalkija, 24.
Svetošinas, 101.
Szwiesa, 7, 17, 28, 29, 30, 38, 44, 90, 93, 97, 100.

Šaltupis 102.
Šernas (ž. Adomaitis).

Šliupas J., 7, 9, 13, 16 s., 17, 22, 23, 27 s., 29, 30, 31, 42, 43 s., 44 s., 47, 53, 68, 70.

Tardymas, 72.
Tarsitais, 23.
Tauta, 57.
Tavoras (pirkinys), 62.
Tenas, 127.
Terminologija, 53.
Tetzneris, 38.
Tėviškumas, 56.
Tėvynė ir visatybė, 44.
Tėvynės Sargas, 7, 16, 28.
Tėvynininkas, 21, 59.
Tėvyniški balsai, 44.
Tėvyniškumas, 56.
Tėvynybė, 55, 56 s.
Tiesa, 23, 57, 87, 126.
Tiesa (buvimo, savumos), 57, 126.
Tiesas, 54 .
Tilžė, 37.
Tokvilius, 127.
Tolynžengystė, 64.
Tulauckai, 101.
Tumas, 28, 39, 41.
Turėtojas (žemės), 71.
Turgus, 53.
Tvirbutai, 101.
Tvirtybė, 85.

Ubagašius, 81.
Universalizmas, 56.
Uždava, 50.
Uždavas, 86.
Užduotis, 79.
Uždėjimas, 70.
Užgrėba, 65.
Užmarša, 61.
Užvada (draugijinė), 21.
Užvedimas, 98.
Ūkana, 20.
Ūkėsas (tėvyniškainis), 21.
Ūkininkas, 31, 32, 41, 97.

Vaistijimas, 16.
Valančius, 28, 29, 30.
Valnystė, 57.
Valsčionis, 80.
Valsčius, 94.
Valstija, 64, 66.
Vanagaitis, 39.
Vanderbiltas, 65.
Vargingystė, 64.
Varpas, 6s., 7, 16, 28, 29, 38, 40, 41, 69, 90, 100, 123, 127.
Varpininkas, 5.
Varpo gadynė, 5.
Veiksmas (dorovinis), 12.
Veiveriai, 32 s.
Vergas, 120.
Vergystė, 120.
Verguvė, 20.
Veršviai (ž. Marva).
Vertė, 53 s., 54, 105.
Vertumas (produkato), 78.
Vidūno „Jaunimas" 39.
Viešpatystė, 84.
Vieta (patalpos), 16.
Vileišis (Neris, Gintautas), P., 17, 22, 43, 74.
Vilkutaitis, 44.
Vilmanystė, 54.
Vilniaus gubernija, 32.
Visatiškumas, 56.
Visatybė, 55, 56 s.
Vytautas, 10.
Vyvuotojas, 59.
Voitkevičius, 94.
Vokiečių ordenas, 90.
Vuolaktis, 75.

Wagner, Ad., 125.

Žeimis, 94.
Žemdarbininkas, 100.
Žemdirbystė, 126.
Žemė (nuosavinė), 80.
Žemininkas, 23, 53, 85.
Žemvaldis, 53 s.
Žemvaldonas, 99.
Žemvaldovas, 107.
Žmonybė, 60.
Žmonystė, 56.

Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidiniai.

I.

Teisės Mokslų Biblioteka.

1. *v. Gareis Karl*, **Teisės enciklopedija ir metodologija.** Su prof. *P. Leono* prakalba. 1924 m., 65 p.
2. *Leonas Petras*, prof., **Teisės enciklopedijos paskaitos.** 2 leid. 1931 m. 263 p.
3. *Leonas P.*, prof., **Teisės filosofijos istorija.** 1928. VIII. + 429 p.
4. *Mačys Vl.*, prof., **Civilinio proceso paskaitos.** 1924 m., 448 p.
5. *Stankevičius V.*, doc., **Baudžiamoji teisė.** 1925 m., 292 p.
6. *Gumplowicz L.*, **Sociologijos pagrindai.** Vertė *A. Janulaitis.* 1929 m., XIX+343+VIII
7. *Jaščenka A.*, **Tarptautinės teisės kursas,** I t. Konstitucinė tarptautinė teisė 1931 m. XVIII + 723 p.
8. *Olivier-Martin*, **Prancūzų revoliucija ir korporatinė organizacija.** 1931. 16 p.
9. *Girard*, **Romėnų teisė, t. I.** Vertė *A. Tamošaitis* 1931 m. IV + 492 p.
10. **Europos valstybių konstitucijos.**
11. **Lietuvos Žydų seimai XVII — XVIII amž.**
12. *Lappo J.* **Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos.** 1932 m. IV + 172 p.
13. *Brunner K.* **Trumpa Vokietijos teisės istorija.**
14. *Lappo I.* **Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos XVI amž.** 1932 m. 27 p.
15. *Beccaria C.* **Apie nusikaltimus ir bausmes.**
16. *Lappo J.* **Iš vyriausiųjų Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI amž.** 1932 m. 43 p.
17. *Girard.* **Romėnų teisė, II t.**

II.

Ekonominių Mokslų Biblioteka.

1. *Moravskis A.*, doc, **Lietuvos finansai I.** Mokslas apie valstybės išlaidas ryšy su Lietuvos biudžeto formavimusi ir vystymusi. 1925 m., 136 p.
2. *Moravskis A.*, doc., **Lietuvos finansai.** II dalis. 1925 m., 158 p.
3. *Pokrovskis N.*, prof., **Finansų mokslo pagrindai.** 1926 m., 522 p.

Nr 3
302032
77.6
10-

4. *Tugan-Baranovskis M.*, prof., **Politiškosios ekonomijos pagrindai.** Vertė doc. *P. Šalčius.* 1923 m., 329 p.
5. *Weber M.*, **Ūkio istorija.** Vertė *J. Pajaujis.* 1929 m., 308 p.
6. *Conrad J.*, **Politinės ekonomijos vadovėlis.** 1929 m., 188 p.
7. *Šalčius Petras.* **Kooperacija.** 1931 m. XII + 358 p.
8. *Eulenburg Franz.* **Ekonominė politika ir užsienio prekyba.** Vertė *J. Pajaujis.* 1931 m. XII + 487.
9. *Cassel Gustav.* **Teoriškoji socialekonomija.** Vertė *P. Šalčius* 1931 m. VIII + 616 p.
10. *Oncken August.* **Politinės ekonomijos istorija.** Laikai prieš Adomą Smithą.
11. *Gide Charles* ir *Rist Charles.* **Ekonominių teorijų istorija.** Nuo fiziokratų ligi mūsų dienų.

III.

Teisių Fakulteto Darbai.

I. tomas. 1924 m. red.: doc. *A. Rimka.*

1. *Leonas P.*, prof. — **Kolektivizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelėse.**
2. *Maćys Vl.* — **Socialinis teisių mokslo tikslas ir mūsų žemės reformos įstatymas.**
3. *Rimka A.* — **Lietuvos visuomenės ūkio bruožai ligi Liublino unijos metų.**
4. *Šalčius P.*, doc. — **Koperatyvų įstatymai:** 5. Kritika ir bibliografija; 6. Teisių Fakulteto apyskaita 1922/24 mokslo metams. 232 p.

II. tomas. 1925/28 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*

1. *Rōmeris M.*, prof., **Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje.** 1—14 p.
2. *Leonas P.*, prof., **Del vieno įstatymų aiškinimo.** 15—22p.
3. *Rimka A.*, doc., **Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais.** 23—86 p.
4. *Janulaitis A.*, prof., **Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI — XVII amž.** 1 — 172 p.
5. *Balogh'as El.*, **Teisinė pralaikėjimo palūkanų prigimtis.** 1—27 p.
6. *Gummerus H.*, **Piniginio ūkio kilimas senovės Romoje.** 1—15 p.

III. tomas. 1927 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*

1. *Rōmeris M.*, prof., **Reprezentacija ir mandatas.** 1—312 p.
2. *Janulaitis A.*, prof., **Imperijos Rūmų Teismas.** 1—83 p.

IV. tomas. 1928 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*

1. *Janulaitis A.*, **Užnemunė po Prūsais (1795—1805 m.).** XII + 404 p.
2. *Rōmeris M.*, **Administracinis teismas.** XII + 359 p.

V. tomas. 1929 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*

1. *Salčius P.* doc., **Iš vertės ir kainų teorijų.** 56 p.
2. *Tamošaitis A.*, **Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj.** 179 p.
3. *Šalčius P.* doc., **Kooperatizmas.** p. 135.

Alp455
LTSR Valst. Resp. Biblioteka

4. *Janulaitis A.* prof., **Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje.** (1817—1819 m.) 112 p.
5. *Veriga-Darevskis,* **Lietuvos mokesčiai XV-XVI amž.** 52 p.
6. *Janulaitis A.* prof., **Napoleono Teisynas.** VIII + 204.

1932

VI. tomas. 1932 m. red.: prof. *A. Janulaitis*:

VI/3

Straipsnių rinkinys prof. *P. Leonui* pagerbti.

1. *Römeris M.*, **Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose.** 193 p.
2. *Leonas P.*, **Teisės reliatyvumas.** 13 p.
3. *Rimka A.*, **Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros"-„Varpo" gadynės (1883—93) socialekonominiai raštai.** 139 p.
4. *Jurgutis V.*, **Visuomeninių Tomo Garigue Masaryk'o minčių pagrindai.** 22 p.
5. *Mačys Vl.*, **Apie teismo kandidatų ir advokatų paruošimą.** 12 p.
6. *Moravskis A.*, **Lyginamoji Pabaltės valstybių visuomenės ūkių apžvalga.** 24 p.
7. *Veriga-Darevskis A. J.*, **Dvaro padūmės mokestis Užnemunėje.** 12 p.
8. *Šalkauskas K.*, **Būstinė Civilių Įstatymų ir Napoleono Kodekso veikimo srityse.** 18 p.
9. *Šalčius P.*, **„Auszros" ir „Szviesos" ekonomika.** 37 p.
10. *Jungferis V.*, **Teoriškosios politiškos ekonomijos objektas ir esmė.** 12 p.
11. *Bieliackinas S.*, **Prisiekusieji sprendėjai.** 49 p.
12. *Stankevičius Vl.*, **Baudžiamosios teisės istorijos pamatiniai bruožai.** I. Atsakingumo principas Izraelio tautos teisėje. II. Atsakingumo principas Romenų teisėje. 80 p.
13. *Jaščenka A.*, **Diplomatinių agentų civilinis teismingumas.** 12 p.
14. *Petkevičius T.*, **Klaipėdos Krašto Statuto vykdymo priežiūra.** 21 p.
15. *Janulaitis A.*, **Ignas Danilavičius, Lietuvos ir jos teisės istorikas.** I dalis. Gyvenimas ir darbai. 223 p.

VII. tomas. 1930 m. red.: prof. *A. Janulaitis*

1. *Bieliackinas.* **Baudžiamųjų bylų gynimas.** 111 p.

IV.

Teisių Fakulteto programos 1931/1932 m.